

2 20

ЈОВО Б. ТОШКОВИЋ

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ БОСНЕ
И СРБИЈЕ 1805—6
И
БОЈ НА МИЩАРУ

Овај рад примљен је за докторску дисертацију на седници Филозофског Факултета Универзитета у Београду, од 5 марта 1927, по реферату чланова Испитног Одбора, редовних професора универзитета, г. г.:

Dr. СТАНОЈА СТАНОЈЕВИЋА,
Dr. ВЛАДИМИРА ЂОРОВИЋА и
Dr. ВИКТОРА НОВАКА.

СУБОТИЦА
ГРАДСКА ШТАМПАРИЈА, ПОЗОРИШНА УЛИЦА БРОЈ 2
1927.

2 20

ID = 54313991 В. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 38788

ЈОВО Б. ТОШКОВИЋ

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ БОСНЕ И СРБИЈЕ 1805—6 И БОЈ НА МИШАРУ

Овај рад примљен је за докторску дисертацију на седници Филозофског Факултета Универзитета у Београду, од 5 марта 1927, по реферату чланова Испитног Одбора, редовних професора универзитета, г. г.:

Dr. СТАНОЈА СТАНОЈЕВИЋА,
Dr. ВЛАДИМИРА ЂОРОВИЋА и
Dr. ВИКТОРА НОВАКА.

СУБОТИЦА
ГРАДСКА ШТАМПАРИЈА, ПОЗОРИШНА УЛИЦА БРОЈ 2
1927.

УВОД.

У сред зиме, фебруара 1804, Срби у Београдском Пашалуку устали су на оружје да стресу јањичарски режим. Захваљујући брзој и енергичној акцији, они су за непуна четири месеца били господари ситуације на побуњеном подручју: заузели су Рудник, Јагодину, Пожаревац; смедеревске и шабачке Турке принудили на поравнање. Они јањичари који се нису били разбегли по околним областима, склонили су се с дахијама у Београд да окушају одатле дати последњи отпор. Решени да истрају до краја у борби са јањичарима, устаници се прикупе код Београда, и ставе га у опсаду. Признајући оправданост устанка, Порта је с почетка остала резервисана и чекала прве резултате побуне. После подужег оклевања и недоумице, она је, напоследку, одредила босанског везира Бећир-пашу, да иде у Београд и заведе ред, и изађе на сусрет устаницима колико је могуће више. Овај пође, јуна месеца, с 5000 војника и пет топова, и у пратњи великог броја босанских муслиманских првака, међу којима је било највише присталица за бољу управу у Београдском Пашалуку. Устаници су дочекали везира под Београдом с великим частима. После бегства дахија из Београда и њихове погибије на Ада-Кале, почну се живље водити преговори за стишавање устанка и за ново уређење Београдског Пашалука. Бећир-паша је показивао пуно помирљивости и предусретљивости; ипак, преговори се отегну до дубоко у јесен са пуно перипетија.

Преговори су нарочито запињали на питању стране гаранције, без које устаници нису хтели пристати на полагање оружја. Појавио се беше и један нови фактор у отежавању преговора: Гушанац — Алија, којег су дахије узели, у почетку устанка, под најам с његовим крцалијама, остао је у београдској тврђави и после бегства дахија, и пристајао све непослушнији и самовољнији. Срби су се трудили да увере Бећир-пашу у своју помирљивост, али више формално. — у

ствари држећи се на се и резервисано. Несигурни уопште у сува обећања, још кад су ова потицала од Турака, и без стране гаранције, они су постали скептичнији гледајући анархично стање у Београду, у пркос присуству царског изасланика. Бећир-паша није имао доста војске да силом оружја уведе ред и успостави државну власт. Војска коју је собом довео из Босне беше преполовљена болештинама и дезертирањем. Епизод његове мисије био је тај, што су га устаници новцем ослободили од заточења у којему га је држао Гушанац, — те је могао, негде под јесен, прећи у Босну, не учинивши стварно ништа на умирењу устанка.

После његова одласка, стање у Београдском Пашалуку беше у главном засновано на размери војничких снага. У Београду је био, на једној страни, везир, којег нико није слушао, на другој страни, Гушанац са својим крпалијама као стварни господар вароши и града; ослобођеним делом пашалука господарили су устаници; незаузете три нахије, ужичку, соколску и пожешку, држали су избегли јањичари и месни Турци. Устаници су имали највише људи под оружјем и били најорганизованији; Гушанац, пак, беше неко време заузет својом завадом са Арнаутима које је имао под најмом. Тако стање остало је до пролећа 1805 год.

Увиђајући провизорност и неприродност оваког стања, устаничке старешине озбиљно су помишљали и радили, да дође до њихова дефинитивна односа према султану и држави, а не верујући Турцима у опште, они су тражили страну гаранцију. Кад им је тај захтев одбијен од Бећир-паше, потрудили су се да сами израде интервенцију неке европске силе. Молили су најпре Аустрију да се заузме за устаничку ствар; наишавши код ње на резерву и снебивање, обратили су се Русији. И пре доласка Бећир-пашина под Београд, устаници су мислили да пошљу неког у Петроград. Кад су увидели да им турска влада не може пружити гаранције, да ће евентуални споразум поштовати и остали Турци, они упуте у Русију једну депутацију, да изради руску помоћ и заштиту. Русија није тада желела никаквих покрета балканских хришћана против турске власти, али како су је устаници били ставили пред свршен чин, она је морала заузети одређено држање у овом питању. Бојећи се да устанике Француска не привуче и искористи за своје циљеве, руска влада одобрила је устанак.

и обећала извесну помоћ, али је у исто време тражила од делегације да устаници остану у строгим границама лојалности према султану. Поред тога, изразила је жељу, да се пошље једна депутација у Цариград, с молбом султану да заведе у Београдском Пашалуку управу која би задовољила и Србе и државне интересе. Устаници, по овом захтеву руске владе, упуте депутацију у Цариград, 5 маја 1805, са инструкцијама да тражи од Порте административну аутономију за Београдски Пашалук.

С друге стране, Порта, увиђајући да устанак престаје бити локалног значаја и да узима озбиљне и нежељене размере, а исцрпивши, по њеном схватању, помирљива средства да приволи Србе на умирење, решила се на енергичније мере. Она је, негде у пролеће 1805, наименовала за београдског везира Хафис-пашу, управника Нишког Пашалука, давши му, по свој прилици, одрешене руке, да, како нађе за сходно, санира прилике у Београдском Пашалуку. Овај се одмах решио да војничким мерама принуди устанике на покорност; прикупи повише војске, и крене се поред Мораве у правцу Београда. Увиђајући да би довели у питање све раније тековине устанка ако пропусте Хафис-пашу за Београд, устаници се одлуче на отпор. 6 августа 1805, дочекају Хафис-пашу на Иванковцу, потуку га и баце према Нишу. То је довело, с једне стране, до дефинитивног прекида званичне Турске са устаницима, с друге стране, до портине одлуке да поведе прави рат на устанике и да устанак у крви угуши. Босна је имала узети видног учешћа у овом ратном походу.

Д Е О I.

УСТАНИЦИ И БОСАНСКИ ПАШАЛУК УОЧИ РАТА.

ГЛАВА I.

Унутрашње прилике код устаника и у Босанском Пашалуку. Држање црногорског владике Петра I.

I.

Активност устаника у Београдском Пашалуку, од самог почетка устанка, била је упућена у главном у три правца: на ослобођење Београдског Пашалука од јањичара и рушење њихове управе; на организовање устанка; и на дипломатску радњу, с једне стране, да се Русија и Аустрија заузму за устаничку ствар, с друге стране, да отоманска влада прихвати устаничко гледиште о уређењу Београдског Пашалука. Радња устаника на ослобођењу Београдског Пашалука до битке на Иванковцу доста је позната, и не улази у оквир овог рада. У уводу смо изнели најважније моменте из преговора са отоманском владом за ликвидирање устанка; на другом месту споменућемо колико је било успеха код руске и аустриске владе, да се заузму за устаничку ствар. Остаје нам да се овде искључиво задржимо на организацији устанка.

Са сигурношћу говорити о уређењу код устаника за прве три године, врло је тешко. Извори за ово питање су оскудни; затим, уопште је тешко говорити о организовању једног покрета који је тек био у стварању и формирању. Ипак, узимајући у обзир ове две околности, можемо констатовати: да је устанак био прилично организован и да се могу утврдити главне линије његове организације.

У Орашцу још, на скупштини првих устаника, кад се одлучило за акцију на дахије, дат је у главном основ и правац уређењу устанка. За вођу устаника изабран је Ђорђе Петровић-Карађорђе, један од угледних људи из крагујевачке нахије, који је дотада био познат са своје храбрости, енер-

гије и мржње на Турке. Он је устанку дао, још од првих дана, изразито војнички карактер, трудећи се уз то, да учврсти своје првенство у вођењу покрета. Нахије изван Шумадије, прилазећи побуњеницима са шумадинског подручја или подигнуте на оружје од ових, примале су, вољно или невољно, ову организацију заметнуту у Орашцу, т. ј. врховно заповедништво Карађорђево и војничко уређење. Као што се, дакле, акција побуњеника из Шумадије, окупљених у Орашцу, сматра за почетак устанка, тако исто заметак његовог организовања потиче са истог места и од истог момента. Најпре ћемо се задржати на првом питању, т. ј. питању о утврђивању Карађорђева првенства у вођењу устанка.

Ово није тако лако ишло као што би се могло мислити нити завршено без извесних компромиса. У првом реду, препрека се јавила у навици устаника да живе у уским границама кнежина и нахија без довољно свести о већој заједници са једном својом врховном влашћу. Као што је доказано исцрпним антропогеографским испитивањима, српско становништво Београдског Пашалука доселило се у највећем броју из крајева где је племенски живот био врло развијен. Место да је турска администрација у досељеним крајевима угушила код њега племенске навике, она је поговарала не само да се одрже те навике, но и да се формирају заједнице сличне племенима. Пре устанка, као што знамо, централна власт у пашалуку и она по нахијама беху у турским рукама. Али, како су нахије биле издељене у кнежине, отприлике величине данашњих срезова, Турци су препустили раји управу у њима, и то са незнатном својом контролом: тако су кнежине имале унутрашњу самоуправу, која беше слична самоуправи племена у Херцеговини и Брдима. На челу кнежина стајали су кнезови или оборкнезови, нека врста полутурских — полународних чиновника: преко њих народ је упућивао своје молбе и жалбе турским властима, ове пак преко њих вршиле разрешивање данка и других дажбина, одређивање кулука, и т. д. Кнезови су обично долазили наслеђем; местимично их је народ бирао. Као и код племена, и по кнежинама су се одржавали народни скупови, који беху с кнезовима најмеродавнија власт у оквиру унутрашње управе.¹

¹ Прота Матија, Мемоари, С. К. З., стр. 33—41; В. Карацић, Историски и етнографски списи, књ. I, стр. 4, 8, 37; Тихомир Ђорђевић, Из Србије кнеза Милоша, Београд, II, 1924, стр. 220—232.

Веза између кнежина једне нахије беше нешто тешња. Јер самим тим што су нахије биле најниже административне јединице с потпуном турском влашћу, кнежине једне нахије читавим својим јавним животом беху упућене једна на другу у односу како према нахиској тако и према централној власти пашалука. Слабија је у том погледу била веза између нахија. Јер, прво, раја није иступала као целина према централној власти пашалука, но по нахијама, свака нахија за себе. На пример, приликом разрезивања харача, везир је на сваку нахију одређивао једну глобалну суму према броју харачких глава; онда кнезови нахије делили су ту суму по кнежинама. У ту радњу кнезова нису се мешале турске власти. Затим, централна власт пашалука постојала је, у првом реду, за војничке циљеве и муслиманско становништво, па тек онда за рају. Сем везира у централној управи није било другог лица које би непосредно имало јачег званичног дотицаја са народом. Он пак свршавао је обично послове преко кнезова. У нахијама је било другаче: ту су преставници турске власти имали непосредног додира с народом.²

С једне стране, дакле, самоуправа кнежина, с друге стране, осуство централизације у управи рајом, давало је маха развијању локалних, у првом реду кнежинских, па онда и нахиских тежња код српског живља. Од савременика хваљени аутономни живот под Мустаф-пашом, јест и био у томе што је остављена била раји широка слобода по кнежинама и нахијама, а не у завођењу неких народних органа за читави пашалук. Јањичарски режим који је дошао после Мустаф-паше, поред осталог сузио је те локалне самоуправе и деградирао кнежинске преставнике. Кад се народ дигао на оружје против јањичара, он у својим најширијим слојевима, и није желео ништа друго у политичком погледу, но враћање кнежинским самоуправама из доба Мустаф-паше. Разумљиво, онда, што није био склон за стварање једне заједничке централне власти, која је могла сузити самоуправу по кнежинама.

Претензије појединих устаничких старешина који су такође имали заслуга за повољан развитак устанка, друга је главна запрека учвршћивању Карађорђева првенства у вођењу уста-

² Исти извори; подаци на истим местима.

ничких послова. Главни приговори који су mogli doћи od nezadovoljne strane bili su ovi: (1) istina da je Karađorđe dao prvi primer za oružanu akciju protiv jačičara, ali on nije imao jedini zasluga za povoljne rezultate ustаниka; (2) on je bio izabran za vođu ustanaka od pobuњenika sa područja Šumadije, i to ne od svih, ali ne i od onih naхија koje su sledovale primeru Šumadije; (3) његов izbor, по једној версији, nije bio konachan, no samo привремен, dok se ne vide prvi rezultati ustanaka; (4) прека нарав Карађорђева.³ Претензије старешина нашле су подршке и ослопца у сепаратизму кнежина и нахија.

Деловањем ова два чиниоца, уз неке друге околности, и захваљујући увиђавности Карађорђевој, у два правца је сужена његова власт:

1. Устанак је уништио турску управу, али не и традиционалне самоуправе. Поред привилегија из турског времена, кнежине и нахије добијају устанком нове, чиме се појачала њихова важност. Тако, свака нахија иступа као једна војничка целина, са старешинама који, од најстаријег до најмлађег нису постављани од неке врховне власти, но или су се наметнули својим ауторитетом и ранијим заслугама, или постали од оборкнезова и малих кнезова, или изабрани од народа. Војничке старешине по нахијама у исто време су и грађанске власти, административне и судске. Сва унутрашња питања једне нахије у главном су се решавала у њеном оквиру. Тако нахије добијају више-мање карактер феудалних области. Оне су биле везане једино заједничким интересом да се одрже тековине добивене устанком и потребом одбране од Турака, иначе скоро ничим више.⁴

2. Нахиски органи сузбијали су утицај Карађорђевог у локалној управи по нахијама; скупштине преставника нахија ограничавале су га у вођењу чисто послова устанка. Прва таква скупштина била је у Остружници, око Ускрса 1804. Отада су се скупштине држале кад год је за то било потребе. Нахије су биле заступљене на скупштинама са по неколико преставника, и то од виших војних старешина и других угледнијих људи. На скупштинама су доношене одлуке обично ове

³ В. К., ист. и етногр. списи, I, 15, 36, 56; Ст. Новаковић, Уставно питање и закони Карађорђевог времена. Београд, 1907. стр. 6—7.

⁴ В. К., ист. и етногр. списи, I, стр. 36, 56, 68.

врсте: којим се правцем, у датом моменту, устанак имао да креће; какве политичке и војничке мере треба предузети да се очувају тековине устанка; о повећању војске и набавци средстава за вођење устанка; и т. д. По себи се разуме, да то није било неко политичко тело организовано по данашњем узору, где је нарочитим прописима регулисан рад, него онај од учесника на скупштинама који је био најзаслужнији, најразборитији и најенергичнији, нарочито који је за собом имао највише војника, тога се реч највише слушала. Поред тога недостатка, ове скупштине имале су још један већи. Оне се нису могле често састајати, услед разних околности и техничких тешкоћа, но само у изузетним случајевима, те због тога нису могле увек утицати на догађаје. Затим, оне су давале директиву устанку, али нису могле управљати акцијом. На крају се опет сводило на то, да мора бити један извршни орган, који ће увек стајати у току догађаја.⁵

Не успевши да Карађорђа потпуно ограниче у вођењу устанка скупштином нахиских преставника, незадовољници покушавају да искористе у ту сврху завођење једне нове установе, познатог Правитељствујућег Совјета. Идеја за стварање Совјета потекла је од Ненадовића и Боже Грујовића, а прихваћена од свих скоро нахиских старешина. Карађорђе је прозreo намере, и брзо их осујетио. Совјет је заснован, истина, негде с јесени 1805, али у главном без неке стварне власти. То је била нека врста врховне устаничке канцеларије са нешто судског дејства на читавом подручју ослобођеног земљишта. Свака нахија требала је бити заступљена у Совјету са по једним преставником; али то нису били људи од неког већег утицаја и моћи. Све до његове реорганизације 1808, Совјет је остао само једно недоношче, дављено, с једне стране, од Карађорђа, с друге стране, од нахиских старешина. Сам прота Матија, који је био први председник Совјета, прича да је Карађорђе просто отерао једног саветника кући због неке његове неисправности. Ипак, са Карађорђем и скупштином нахиских преставника, Совјет је био зачетак врховне централне власти на ослобођеном земљишту.⁶

⁵ Миленко Вукићевић, Карађорђе, II, Београд, 1907, стр. 87, 235, 301.

⁶ Прота М., Мемоари, 225—36; В. К., ист. и етн. списи, I, 61—70; Ст. Н., Уставно питање и т. д., 6—15; Мил. Ђ. Миловановић, Уставност Србије, К. С. Гласник, XVIII, 1907, 740.

Потиснут из унутрашње управе нахија; ограничен од скупштине нахиских преставника у решавању политичких и финансиских питања устанка, — Карађорђе се није дао уклонити и са положаја врховног заповедника устаничке војске. Могло се стати на пут његовој власти у области оних питања у којима се он или није разумевао, или за њих није имао способности, или их није хтео водити, али не и на терену чисто војничке стране устанка, где се осећао јаким и надмоћним. Поред тога што је имао предности за врховног заповедника војске као најзаслужнији за успех устанка и због својих војничких способности, њему су ишле на руку и следеће околности да се учврсти на том положају. (1) Код самих устаника, стање створено устанком сматрано је привременим; дефинитивно стање имало је доћи после евентуалног споразума са отоманском владом; ни најекстремнији међу устаницима нису могли, за прве две године устанка, рачунати на потпуно оцепљење од Турске. То дефинитивно стање, могли су мислити противници Карађорђеви, донеће и умањавање власти и угледа његова. У очекивању тога новог стања опозициони дух је морао слабити. (2) Карађорђе није био без подршке и ослоња. Он је, убивши у једној свађи Теодосија Марићевића, којему је, на познатој скупштини у Орашцу, нуђено вођство устаника а он га одбио, сломио опозицију у својој нахији, и нахију чврсто везао за себе. Затим, скоро код свих екстремнијих елемената међу устаницима, који су желели вођење бескомпромисне борбе с Турцима, налазио је без сумње симпатије, а код остале војске и народа, са своје храбрости, заслуга за устанак, преданости општој ствари, велику популарност, — тим више што су и сами Турци у њему гледали најнепомирљивијег свог противника; још тада су се код простог народа, изгледа, почеле ковати легенде о њему. Карађорђе је имао један ужи круг устаничких првака, на које се, изгледа, јаче наслањао: у првом реду, Станоја Главаша, познатог хајдучког харамбашу и свога друга из доба хајдуковања, Радича Петровића, којег је Карађорђе поочинио, једном приликом за време Кочине Крајине, и Младена Миловановића, окретна човека и богата трговца. (3) У већини нахија није било негодовања против Карађорђевог врховног поглаварства у војничким пословима: једно, што су се старешине већине нахија задовољили, изгледа, влашћу у нахиској управи и

ограничењем Карађорђа од скупштине нахиских преставника; друго, што се нису смели упустити у борбу с њим. За јагодинску и ћуприску нахију нема помена о негодовању према Карађорђу. Не помиње се ни Васа Чарапић, старешина грочанске нахије, као опозиционар. Милан Обреновић, старешина рудничке нахије, уопште није имао војничких амбиција; њега, изгледа, Карађорђе чвршће везује за себе, давши му на управу још пожешку и ужичку нахију кад су ове биле ослобођене од јањичара; ову последњу неко време је присвајао и Јаков Ненадовић. Миленко Стојковић и Петар Добрњац иступају јаче против Карађорђа тек после ратовања 1806. Старешину смедеревске нахије, Ђушу Вулићевића, убију на превару смедеревски Турци, негде при крају 1805, а на његово место дође брат му Вујица Вулићевић, који, још без довољно утврђене репутације, није могао пркосити Карађорђу.⁷ Са више претензија, за прве две и по године устанка, истичу се једино Јаков Ненадовић и Јанко Катић. „Ови су му двојица у свакој прилици показивали, не само да није већи од њих, него да није ни као они“, мало претерано вели В. Караџић.⁸

Подлога опозиционарству Јакова Ненадовића била је у овом. Истина, у Шумадији је устанак букнуо, али центар припрема као да је био у ваљевској нахији; а скоро се може позитивно рећи, да је одатле дат повод дахијама за познати терор и сечу кнезова, што је и проузроковало устанак. Затим, скоро независно од акције побуњеника у Шумадији, истина доцније и постакнути њом, Ненадовићи, Јаков и прота Матија, дигли су шабачку и ваљевску нахију на оружје; организовали на том подручју устанике; заузели Ваљево и принудили Шабац на условну капитулацију; одржали две победе над зворничким Турцима, који су, предвођени од Али-аге Видајића, пошли београдским јањичарима у помоћ; и т. д. Осим тога, ваљевска и шабачка нахија биле су најнасељеније и најбогатије нахије у читавом пашалуку. Узимајући све то у обзир, као и популарност куће Ненадовића, не само код Срба у Београдском Пашалуку, но и у Војводини, да се разумети што Ненадовићи, у првом реду Јаков као старешина устаника

⁷ В. К., ист. и етногр. списи, књ. I, стр. 68—69; Ст. Новаковић, п. д., стр. 6; Ст. Стратимировић, Личности у српском устанку од 1804, С. К. Гласник, књ. XIX, 1907, стр. 350—55; Споменик, XIV, стр. 46—48.

⁸ В. К., ист. и етногр. списи, I, стр. 37.

на западу, истиче се као такмац Карађорђу.⁹ Као област своје власти, он је сматрао не само ваљевску и шабачку нахију, но још ужичку и соколку, које су ослобођене средином 1805. Потписивао се, вели Вук Караџић, заповедником ове четири нахије и поручивао Карађорђу да му не прелази преко Колубаре.¹⁰

Највише је имао оправдања, дакле, да негодује против Карађорђевог старешинства Јаков Ненадовић; озбиљнији је ривал био Јанко Катић. Јаков је имао већих амбиција, али не и способности, нарочито не војничких: он је био више за управљање у миру, но за вођење рата. Углед, старешинство и популарност добио је, поред срећног исхода побуне у ваљевској и шабачкој нахији, још на основу ранијег гласа куће Ненадовића, који је стекао његов брат Алекса Ненадовић, и својим богаством, а не неком својом личношћу. Митрополит Стратимировић, који за њега иначе има врло ласкавих речи, вели да се сувише бави својим приватним пословима.¹¹ Познато је, затим, да је нагињао измирењу с Турцима. Био је један од оних који су, приликом преговора с Бећир пашом, свесрдно се залагали за споразум. Прилично лукав, ваљда је рачунао да би на тај начин уклонио Карађорђа испред себе. Бећир паша је, изгледа, према њему био најповерљивији.¹² Јанко Катић, напротив, беше човек од личне вредности: довитљив, врло окретан, срчан и храбар, и најречитији од свих старешина; турски је говорио добро, што му је давало преимућства у контакту устаника с Турцима. Пре буне, био је угледан, и познат кнез у београдској нахији. Његово име, као и кнеза Алексе Ненадовића, помиње се на неколико места у припремама за устанак на дахије. Али његово опозиционарство према Карађорђу слабиле су неке околности: он је с Карађорђем био у пријатељским везама још од пре устанка; затим, он није имао велико подручје за своју непосредну власт, но са кнезом Симом Марковићем делио је београдску нахију. Поред тога, Карађорђе је њега, изгледа, највише уважавао и гледао да с њим одржи ранији пријатељски однос,

⁹ Прота Матија, Мемоари, стр. 71—109; В. Караџић, списи, I, стр. 16—26. 57; Стратимировић, п. изв., С. К. Гласник, XIX, стр. 350—55.

¹⁰ В. К., списи, I, стр. 57.

¹¹ Ст. Стратимировић, п. изв., С. К. Гласник, XIX, стр. 353.

¹² Прота Матија, Мемоари, 157.

што му је често полазило за руком. Катић се, у крајњој линији, по свој прилици, задовољавао и са првим местом до Карађорђа.¹³

Услед заједничке опасности од Турака, и из обазривости, обе стране, и Карађорђе и његови ривали, избегавали су сукобе. Али кад су, приликом заснивања Совјета, Јаков Ненадовић и Јанко Катић, потпомогнути још од неких старешина, отвореније изашли, да се Карађорђу власт што више ограничи, овај је енергично стао у одбрану свог првенства и престижа и био готов приметити борбу, после чега они узмакну и некако ствар изгледе.¹⁴ Не знамо колико је сигурна једна тврдња, да је повембра 1805, на скупштини у Смедереву, на којој се решавало о мерама које је требало предузети да се осујети турска офанзива, Карађорђе поново утврђен за врховног заповедника војске, и то сад од скупштинара са подручја читавог ослобођеног земљишта.¹⁵ Ако је то тако, ипак ривалство није престало, но само се притајило услед опште опасности од Турака. Ратовање од 1806, као што ћемо видети, потпуно је учврстило Карађорђев положај.

На овом месту згодно је нешто рећи о једној завери, која је била, по једној версији, скована негде око средине 1804 против Карађорђа. Сумња је пала на људе који су били јако заинтересовани устанком, али који нису непосредно из устаничких редова: на београдског владику Леонтија, шабачког епископа Антима, и Петра Ичка, београдског базрђан-башу. Наиме, по тој версији, они су склопили заверу да „уклоне“ Карађорђа са вођства устанка, али се не каже на који су начин то мислили извести.¹⁶ Осумњичени су се налазили на аустријској страни, у Земуну, до доласка Бећир-паше под Београд ради вођења преговора са устаницама. Ичко је тамо пребегао пре устанка; друга двојица по устанку. Невиност шабачког епископа у овој ствари ван сумње је: њега савременици приказују као кротку и поштenu душу, искључиво предана вери и цркви, а без амбиција и смисла у политици.¹⁷ Али за београдског владику Леонтија и Петра Ичка има основа сумњи,

¹³ Ст. Стратимировић, п. изв., С. К. Гласник, XIX, стр. 350–55; П. М. Мемоари, стр. 207.

¹⁴ В. К., списи, I, стр. 63; П. М., Мемоари, стр. 225.

¹⁵ М. Вукићевић, Карађорђе, II, стр. 302.

¹⁶ Ст. Стратимировић, п. изв., С. К. Гласник, XIX, стр. 350.

¹⁷ Ibid., књ. XIX, стр. 260; П. М. Мемоари, стр. 224.

и ако се не може доказати да је завера у истини постајала. Њих двојица везали су се били међусобно још од раније, јер је Ичко, по свој прилици, стварно и довео Леонтија на владичанску столицу, израдивши код везира Мустаф-паше да се ранији владика смакне због неке, изгледа, измишљене кривике.¹⁸

Владика Леонтије могао је навући сумњу, како својом проблематичном личношћу, тако и својим неодређеним држањем према устанку. Кад је изаслат од дахија, у самом почетку устанка, да склони Карађорђа на измирење с њима, он је, по једном тврђењу, саветовао Карађорђу истрајност у борби, формално га наговарајући да прими поравнање; али је несумњиво вероватније да се искрено залагао да одговори жељи дахија, како је то забележено у неким изворима. Устаници су га сумњичили, да је без нужде пустио, управо издао, Хаџи-Рувима, „најчаснијег старца у земљи“, који је побегао к њему да се заштити од јањичарског терора, да буде погубљен у Београду, приликом сече кнезова, као саучесник у припремању устанка.¹⁹ Вук Караџић изрично вели, да је владика Леонтије био турски човек и да је наговарао устанике да се умире и споразумеју с Турцима.²⁰ Најтачније је мишљење, да је он гледао искључиво своје интересе, и у том правцу упућивао радњу и држање, нагињући час Турцима час устаницима, како је за њега било опортуније и целисходније.²¹ Поуздано је и то, да су га устаници мрзели, једно, што је био Грк, друго, због његове дволичности, и у опште нису му поклањали поверења.²²

Владика Леонтије је навлачио више сумње, али је главни чинилац у овој завери могао бити Ичко: једно, што је он био далеко интелгентнији, окретнији и предузимљивији, друго, што је владика стајао под његовим утицајем и у његовој власти.

По једном тврђењу, Ичко води порекло из Македоније, из села Катранице. Поред грчког, турског и српског, говорио је још и готово све остале живе европске језике. Био је, најуре, у дипломатској служби у Берлину и Бечу као тумач турског посланства. Дошавши у Београд, негде 1794, постаје

¹⁸ Ibid., књ. XIX, стр. 262.

¹⁹ Ibid., књ. XIX, стр. 260.

²⁰ В. К., списи, I, стр. 64.

²¹ Ст. Стратимировић п. изв., С. К. Гласник, књ. XIX, стр. 259.

²² Мемоари, стр. 234.

старешина грчких трговаца; уз то, доцније, један од најповерљивијих људи везира Мустаф-паше и његов тумач. „Кад бих судио по ономе што сам читао, а што изгледа да је из његова пера, смео бих рећи, да је способан да ради у ма каквој канцеларији, а неки од његових састава које сам ја прегледао чинили би част и људима у том послу најумешнијим“, вели за њега митрополит Стратимировић, лични познаник Ичков. Исти Стратимировић је прорицао, 1804, да ће Ичко одиграти видну улогу у дипломатској радњи устанка. Извори се слажу, да је био сумњива карактера, сујетан, интригант и интережција. Нарочито ружну сенку, по Стратимировићу, баца на Ичков карактер његова дволична, управо нечасна улога у смакњућу предходника владике Леонтија. По нашем мишљењу, њему Стојан Новаковић без разлога приписује јак српски национализам. Јер, сумњиво је у опште да се он осећао Србином (Стратимировић вели да је Бугарин); затим, он је гледао првенствено своје интересе, — био чист рачунџија без сентименталности. У живот Београдског Пашалука био је дубоко ушао, једно, као повереник Мустаф-паше, друго, као прва и најважнија трговачка личност у Београду. Одржавао је врло тесне везе, како са Турцима, тако и са људима из народа, као са Алексом Ненадовићем и другим, нарочито с Јанком Катићем. Није искључена могућност да је блага управа под Мустаф-пашом у многоструком његовом делу. У завери која је припремана за обарање дахиског режима од стране присталица умореног Мустаф-паше, играо је видну улогу. Уплетен је био у припремама за устанак Срба. Кад је устанак избио, он је, бавећи се у Земуну, само, изгледа, привидно био резервисан, из којих разлога тешко је знати, у ствари дириговао скоро свим радњама владике Леонтија, који се устаницима стално наметао за саветодавца.²³

Један јачи разлог подозрењу да је завера могла постојати, и овај је. Кад је Бећир-паша дошао под Београд, Ичко и владика одмах прелазе из Земуну у српски логор, и узимају, изгледа, видног учешћа у преговорима. Кад је Бећир-паша, после бегства и погибије дахија, ушао у Београд, Ичко

²³ Ст. Страт., п. изв., књ. XIX. стр. 260—4; Напомене о Србији од 1804—1806, од Домбаја, Дело, XXXII, 1904, стр. 353—58; Стојан Новаковић, Ичков Мир, Глас, XXVI, стр. 30—32; Ср. Ј. Стојковић, Слободно Зидарство, Београд, 1926, стр. 159—162.

с владиком напушта логор и такође иде у Београд. Као што је познато, преговори између Бећир-паше и устаника запели су на питању стране гаранције. Тај захтев потекао је од Карађорђа. С друге стране, главни заговарачи споразума могли су бити баш Ичко и владика Леонтије: први, материјално крахирао, желео је без сумње да се заведе што пре нормално стање у Београдском Пашалуку, које би му могло омогућити раније трговачки положај и утицај на управу у пашалуку; други, што је у продужењу устанка могао видети опасност за своју владичанску столицу, јер под Турцима ова му је била сигурна, али не и под управом Срба. Као логична последица тога била би, да су они радили на уклањању Карађорђа као главне сметње споразума и завођења нормалног стања, па према томе и остварења њихових циљева.

Али има једна околност по коју би се могло судити да завере није било, а версија о њој да је пуштена са извесним задњим намерама. Вест о завери најпре је протурена у Земуну, и одатле достављена Карађорђу. Земунски трговци материјално су били јако заинтересовани устанком. Набављајући ратне потребе за устанике, они су одатле извлачили велике новчане користи. Трговина у Београду била је пак замрла, најпре, услед јаничарског режима, после, због устанка. У ликвидирању устанка и оживљавању трговине у Београду с једним Ичком на челу, неоспорно способним и опасним конкурентом, Земунци су могли гледати слом своје трговине. Сејањем неповерења између Карађорђа и Ичка постизавали су то, што су се слабили шанси за умирење устанка и Ичку, на тај начин, онемогућен био онај утицај који је имао под Мустаф-пашом. Земунци би, дакле, имали трговачких рачуна да Ичку импутирају склапање завере против Карађорђа; владика Леонтија и епископа Антима умешали су, можда, у ту ствар да она изгледа вероватнија.²⁴ О Земунцима се имало рђаво мишљење и у Карловцима, у околини митрополита Стратимировића.

Завера се није могла доказати и ствар је легла, без већих заплета, на заузимање Јанка Катића и још неких устаничких старешина који су били у добрим односима са Ичком, премда је Карађорђе у први мах поверовао у ову вест и

²⁴ Ст. Страт., п. изв., XIX, стр. 350; Никола Радојчић, Доситијево писмо и т. д., Летопис, књ. 300, 1921, стр. 27.

био готов да са осумњиченим пречисти. У очи им је скресао, да је уверен у истинитост версије „сву тројицу метнуо (би) на један чамац, истерао на сред Саве па побацао у воду“.²⁵ То је био можда разлог, да је Ичко скрајнут од устаничких послова све до његове познате дипломатске мисије 1806. Владика Леонтије овим је још више навукао подозрење и мржњу устаника, нарочито Карађорђа.

Карађорђе је имао, дакле, поред борбе са Турцима, да издржи и борбу са многим амбицијама, жељама и интересима које је устанак пробудио и покренуо међу самим устаницима. Али, поред свих ограничења његове власти, ипак је остао са највише ауторитета, моћи и популарности од свих устаничких старешина, и са неоспорном врховном командом над војском. Војничко организовање устаника ишло је лакше и са мање запетости.

Устаници су имали нешто претходне војничке обуке, и били су раније свикнути на војнички живот и војничко уређење. У првом реду, треба имати на уму да је под Мустафашом образована од Срба народна војска за одбрану пашалука, која узима видног учешћа, 1797—99, у борби с Пазван-Оглом и његовим савезницима, београдским јањичарима. Та војска је имала своје народне старешине; њен врховни заповедник беше Станко Арамбашић, који је доцније, негде у јесен 1799, убијен од јањичара. Под дахиском управом није сасвим укинута ова народна војска: кнез Алекса Ненадовић морао је дићи из ваљевске нахије око 1800 људи као помоћне трупе Аганлији, који је војштио, негде 1802, на Хаџи-бега из Сребрнице.²⁶ Дахиске превентивне мере, које су непосредно проузроковале устанак, циљале су у првом реду, изгледа, на докинуће ове народне војске. Хајдучке дружине, затим, којих није било мало пре устанка, беху организоване по војнички; пандури, додељени на службу кнезовима за одржавање реда по кнежинима и за гоњење хајдука, исто тако.²⁷ Војничку обуку могли су Срби у Београдском Пашалуку добити нарочито у рату турско-аустриском, 1788—91. Тада је велики број способних за оружје с територије Београдског Пашалука узео активног учешћа у овом рату на страни Аустрије, у посебним

²⁵ Ibid књ. XIX, стр. 350.

²⁶ П. М., Мемоари, 48—49, 59. В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 502, 826.

²⁷ Вук Караџић, Српски Рјечник, Београд, 1898, стр. 502, 826.

одредима, т. з. фрајкорима, извежбаних претходно од аустријских официра. О организовању фрајкора и њиховој војничкој обуци познато је више из рада Драже Павловића о овом рату турско-аустријском, те није потребно на томе се задржавати.²⁸ Узимајући у обзир наведене околности, лакше се да разумети, откуда се код устаника, без великих тешкоћа, заводи војничко уређење, и што устанак, у неку руку, добија карактер лако изведене мобилизације.

Војничко уређење устаника ишло је паралелно са унутрашњом стабилизацијом устанка и све већом потребом одбране од Турака. На читавом побуњеничком простору, како у Шумадији, тако и у осталим крајевима, у самом почетку устанка, примењиване су репресивне мере на оне који нису својевољно прилазили побуњеницима. Прота Матија, иначе питом и мек човек, прича да је он сам претио паљевином кућа онима који су се колебали да устану на Турке.²⁹ Ситуација је тада била тако створена да је опасније било остати код куће неактиван и сачекати прве резултате устанка по прићи устаницима. Ипак, не узимајући у обзир три, за прво време, непобуњене нахије — соколску, ужичку и пожешку — беше, све до краја 1804, на побуњеној територији прилично оних који нису узели учешћа у устанку. Средином лета 1804, кад се устаничка војска концентрисала код Београда, њена јачина цењена је на 16.000 бораца; нешто је, без сумње, остало по нахијама и по периферији ослобођеног земљишта, да пази од упада Турака.³⁰ Али, систематско увећавање устаничке војске и њено организовање почиње стварно после Бећирпашине неуспеле мисије да устанике умири, кад се могло претпостављати да ће настати тежа искушења за устанак. Почетком 1805, Карађорђе је располагао са 20.000 добро наоружаних војника.³¹ После битке на Иванковцу, кад се формално ушло у рат са званичном Турском, уложени су код устаника велики напори да се постигне максимум у војној снази. По свој прилици, уведена је општа војна обавеза за све способне за оружје; смрћу се кажњавао онај који је покушао избећи војну обавезу. Устаници су ушли у рат, 1806, са војном

²⁸ Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустријско-турског рата, Београд, 1910, стр. 61—152.

²⁹ Мемоари, стр. 79—82.

³⁰ Ст. Новаковић, Устанак на Дахије, Београд, 1904, стр. 177.

³¹ М. В., Карађорђе, II, стр. 234.

снагом која је цењена на 54—55.000 бораца.³² Са устаничке стране тврдило се, да се могло подигнути близу 80.000 војника, у случају нужде и потребног наоружања. У овај број, они су, ваљда, рачунали и оне који су у току устанка ускакали из оближњих крајева.

Оскудни су подаци о уређењу војске за прве три године устанка. Нешто је о томе писано у вези са војничким уређењем устаника у опште.³³ Прво се мора нагласити да није било регуларне, већ искључиво народне војске. Зачеци редовне војске јављају се тек 1808. Било је нешто плаћених војника, званих бећара или голих синова, узимани већином од оних који су ускакали из крајева ван Београдског Пашалука. Бећари су, у неку руку, замењивали сталну војску. Број њихов није био велики. Поред тога, уз Карађорђа и нахиске старешине стајали су увек, на служби, по неколико одабраних војника из устаничких редова, званих момака, који су такође били плаћани. Војска се делила на пешадију и коњицу. Без сумње пешадија је далеко претезала бројем, али какав је бројни однос био између ова два рода оружја, не знамо. Пешак је био наоружан обично са два пиштоља, дугом пушком и ножем; коњаник, сабљом, често још пиштољем и копљем. Премда је уведено нешто артиљерије, ипак се осећала велика оскудица како у топовима тако и у извезбаним топцијама.³⁴ — Неке нарочите формације по јединицама није било, но је остало онако, како је сам устанак створио и како је срасло са народним животом и његовим навикама: нахије су у исто време и највеће војничке јединице; кнежине, мање јединице; једно, два или више села чинила су чету од сто и више људи. Старешине нахија, по рангу и власти, као што је пре речено, долазе одмах иза Карађорђа; као и Карађође, и они се зову господарима. Заповедници кнежина имају назив бимбаша или војвода; старешине чета зову се буљубашама, а водова, по свој прилици, буљубашицама.³⁵ По једној забелешци проте Матије, у ва-

³² Напомене о Србији од 1804—1806, Дело, књ. 32, 1904, страна 336.

³³ М. Вукићевић, Из војних установа Карађорђева времена, Годишњица, XXXI; Dr. Nikola Radojčić, Karađorđeva vojska, Jug. Njiva, 9. IX, књ. I; J. Мишковић, Српска војска, Глас XLVII; Ст. Новаковић, Устанак на Дахлије, 131—34.

³⁴ М. В., п. р., Годишњица, XXXI, стр. 148—154, 164.

³⁵ В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 118; П. М., Мемоари, стр. 86; Споменик, XXXIII, стр. 15; Лазар Арсенијевић-Баталака, Историја Српског Устанка, I, Београд, 1898, стр. 228.

љевској нахији могло је бити око осамнаест буљубаша.³⁶ Рекли смо, да су старешинства у војсци стечена од појединаца у почетку самог устанка; доцније, ретке заслуге су појединца издизале највише до војводе; иначе, у случају смрти или погибије старешине већег звања, у првом реду заповедника нахије, старешинство се обично преносило на најближег и најугледнијег из његове куће. Свесни да им недостоје правог војничког знања, устаничке старешине се труде да привуку стране официре, нарочито аустриске и руске, да пређу у Србију, препуштајући им у главном техничку страну у војним пословима.

Старешине су се трудили, да, завођењем дисциплине, устаничку војску приближе што више правој војсци. Батине су биле обичне казне; за теже иступе и смрт. Код других старешина и како тако, али у Карађорђеву домашају није се смело ни помислити на непослушност. По његовом одобрењу, смакнут је познати подрињски харамбаша Ђорђе Ђурчија, негде у јесен 1804, због одметања од устаничке власти, и с њим преко тридесет његових људи. Забележено је одметање Станка Црнобарца, који је био, по свој прилици, из дружине Ђурчине. То је познати Хајдук-Станко Јанка Веселиновића. После Ђурчине погибије, он је остао у шуми све до 1806. Како је са својом четом учествовао у боју на Салашу, устаничке власти му опросте кривицу. Неко време налазио се у одметништву и Хајдук-Вељко, да би избегао казну што је „ошленио“ неке мирне Турке у Смедереву. Предао се и он, можда негде при крају 1805.³⁷

Апровизација војске беше такође у неколико организована. Војници су дужни били хранити се од кућа. Свака чета имала је своју комору на коју је падало старање за доношење прехране. Како се на извесним местима по неколико дана водила рововска борба, као код Делиграда, обично се имало нешто хране у резерви.³⁸

Један од највећих недостатака устаничке војске, без сумње, тај је, што није било спроведено потпуно наоружање и што се осећала велика оскудица у џепани и другим ратним

³⁶ Мемоари, стр. 36.

³⁷ В. К., ист. и етногр. списи, I, 26, 82, 226, 291; В. К., Српске народне пјесме, књ. 4, стр. 172.

³⁸ В. К., ист. и етногр. списи, I, стр. 118; Дело, књ. 32, стр. 341.

потребама. Улазећи у рат 1806, устаници су имали преко 20.000 људи без нужног оружја; истина они су могли бити употребљени за другу службу - копање шанчева, комору, и т. д. Оскудица се нарочито осећала у артиљерији: по једном рачуну, могло је имати, пре турске офензиве 1806, око тридесет топова, тешко је рећи којег квалитета.³⁹

Оскудица у ратном материјалу долазила је, у првом реду, од начина набавке. Затекло се нешто оружја и муниције од пре устанка; нешто је отето од Турака у току устанка. Све је то ипак било недовољно да подмири потребу. На сопствену производњу устаници нису још помишљали. Као једина могућност била је, да ратни материјал набављају из Аустрије. Још првих дана побуне, пребачена им је извесна количина муниције и оружја са аустриске територије, али не од званичних власти, но од пограничних трговаца и неких родољуба из Војводине. Тим путем устаници су се снабдевали ратним потребама за прве три године устанка. Аустриске власти правиле су се невеште, и, у главном, толерирале то кријумчарење. Главни набављачи ратних потреба за устанике били су ови трговци: из Сремске Митровице, Димитрије Пуљевић; из Земуна, Милош Урошевић, Стеван Живковић, Драгутин Милутиновић; из Оршаве, Лазар Поповић.⁴⁰ Овај начин набавке био је из три разлога незгодан за устанике: тим путем нису увек могли у довољној количини набавити оружја и муниције; евентуалном наредбом аустриских власти могло се укинути то кријумчарење; напоследку, као и свака кријумчарска роба, и ова је устанике стајала далеко изнад нормалне цене коштања. Неколико пута покушавају устаници склонити аустриску владу, да их она непосредно снабдева ратним потребама или бар дозволи слободни извоз тих предмета. Устаничкој депутацији, која је изаслана у Беч 1806, стављено је било у дужност, да, поред осталог, ради код аустриске владе у горњем смислу. Ипак, Аустрија остаје при ранијој одлуци: препустити набавку преко приватних лица у виду кријумчарења, али не и сама снабдевати, или дозволити слободну трговину оружјем и муницијом. Устаници наруче, у јануару 1806, шездесет топова у једној фабрици у Хофу; аустриска влада забранила је фабрици да ради на поруџбини и

³⁹ Дело, књ. 32, стр. 338.

⁴⁰ М Вукићевић, п. р., Годишњица, XXXI, стр. 184

у опште лиферује устаницима ратни материјал.⁴¹ С друге стране, по једној версији, устаници су добили, пре јула 1806, из једне аустриске фабрике већи број пушака с бајонетима; не знамо да ли са знањем и одобрењем аустриске владе.⁴²

Један разлог, дакле, за оскудицу ратних потреба био је у самој тешкоћи набавке; други је разлог у недостатку новчаних средстава. Стални новчани извори устанички били су у главном ови: (1) новчане дажбине које устаници беху дужни плаћати Турцима, нису укинуте, но су и даље збиране, при чему се пазило да се народ сувише не оптерети; (2) царине и ђумруци, истина, нису доносили много прихода, али се и одатле извучило нешто користи; (3) богате жирове шуме давале су под закуп свињарским трговцима, и одатле се долазило до највећих прихода; (4) у току устанка дошло се до извесног плена у стоци и другом; (5) у крајњој нужди прибегавало се купљењу стоке од народа.⁴³ Насупрот овим нередовним и неорганизованим приходима, стајали су велики расходи. Сем набавке ратних потреба, за које су чињени највећи издаци, било је и других осетних расхода: Бећир-пашино бављење у Београду коштало је устанике, — дајући њему, Гушанцу, београдском паши, — на 1.300.000 гроша;⁴⁴ онда трошак на делегације у Петроград, Беч и Цариград; плаћање бећара и момака; и т. д. Било је опасно ударити веће намете на народ, јер је овај могао у том случају пожалити турско време и турску управу, тим пре што је устанак био укочио сваки привредни живот. Извесни људи, обогативши се трговином још пре устанка, добровољно су се подвргавали већем опорезивању. Русија је три пут послала устаницима новчану помоћ: свега у износу од 13.000 дуката, не рачунајући других 13.000, које су добили тек крајем 1806. Ипак, устаници су се стално тужили на новчану оскудицу. Не знамо да ли су што добили од Срба из Војводине; два зајма, један у Земуну од 20.000 гроша, други од 10.000 форината код новосадског магистрата, по свој прилици нису остварени.⁴⁵ Тешкоћа у набавци ратног материјала, с обзиром на новчану оскудицу, у толико је била већа, што су трговци,

⁴¹ Босанска Вила, 1908, стр. 471.

⁴² М. В., п. р., Годишњаци, XXXI, стр. 176.

⁴³ Дело, књ. 32, стр. 341—344; В. К. ист. и етн., списк, I, стр. 64.

⁴⁴ В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 50.

⁴⁵ М. В., п. р., Годишњаци, XXXI, стр. 184—185, 208—209.

вероватно неповерљиви у стабилност стања створено устанком, тражили готов новац. Врло често, тако притешњени, устаници су место новца давали стоку, без сумње далеко испод редовне цене. Биланс финансискога стања, последњих месеца 1806, био је тај, да су дуговали на 200.000 гроша.⁴⁶

У вези са оскудицом у новцу да поменемо и оскудицу у животним намирницама. Главна радна снага стајала је под оружјем, и скоро стално била у рату: обрађивање поља остало је на женама и осталој нејачи. 1806 устаници се у велико жале на несташицу животних намирница; опасност је претила да не притисне општа глад.⁴⁷

Још једна ствар слабила је војничку снагу устаника. На име, Београд и Шабац, два важна упоришта војничка на подручју Београдског Пашалука, нису били у устаничким рукама. Још у почетку буне на дахије, шабачки Турци, прикљештени од устаника ваљевске и шабачке нахије, пристану да се јаничари уклоне из Шапца, а у вароши заведе мешовита власт, од Турака и Срба. Шуровање Шапчана са избеглим јањичарима, и после учињене нагодбе, дало је повода Јакову Ненадовићу, да, негде децембра (вероватно 22, на дан Бајрама), са Јанком Катићем, покуша заузети Шабац са тврђавом, што му не пође за руком, но још претрпи и осетан пораз.⁴⁸ Тада је код шабачких Турака вероватно и поникла ова, за устанике подруљива песмица:

„Подшло се неколико Влаха,
И понели у тиквици праха,
Да освоје Шабац од Турака.
Они мисле, да је Шабац шала,
Ал' је Шабац Београду глава“

(В. К., Народне Пјесме, IV, стр. 135).

Отада су Шапчани стајали према устаницима запете пушке; добили су нешто појачања из Зворника од Али-аге Видајића, устаничког заклетог противника. Заузети на другој страни, устаници нису предузимали систематску опсаду Шапца све до 1806, но су се у главном ограничили на спречавање увоза хране. Гушанац, стварни господар Београда, држао се доста помирљиво према устаницима до катастрофе на Иванковцу: ови су њему допуштали набавку животних намирница из око-

⁴⁶ Дело, књ. 32, стр. 341.

⁴⁷ М. В., Карађорђе, II, стр. 408.

⁴⁸ П. М., Мемоари, стр. 160.

лине Београда; он је устаницима препустио да се учвршћују на другој страни. Истина, познајући његову превртљивост, устаници су у близини Београда имали увек у приправности нешто војске. После Иванковца, вероватно намамљен извесним обећањима из Цариграда, Гушанац заузима непријатељски став према устаницима. Након једног инцидента, негде у јесен 1805, између смедеревских Турака и Ђуше Вулићевића, старешине смедеревске нахије, који је и погинуо том приликом, Карађорђе дефинитивно овлада Смедеревом, и тамо смести Правитељствујушчи Совјет.⁴⁹

II.

Прелазећи на приказивање унутрашњих прилика у Босанском Пашалуку, чинимо претходну напомену, да ћемо изнети следеће: (1) о административном уређењу, с нарочитим обзиром на власт и моћ везира; (2) о стању код војске; и (3) нешто о економским и финансиским приликама. У једној другој глави биће речи и о становништву.

Због оскудице извора, тешко је ући у питање постанка и развика административног уређења Босанског Пашалука. Инак је поуздано, да је, откад су Турци дефинитивно организовали управу у освојеним земљама у Европи, на челу централне управе Босанског Пашалука стајао је један управник са називом везира, беглер-бега или валије, којег је постављала врховна државна управа и који је подложен био само њој.* Везир је имао чин паше од три репа; дакле један од највећих степена у чиновничкој и војничкој хијерархији турског царства. Често за босанске везире долазили су и службеници са највиших места у државној управи, чак и велики везири. Један познавалац турских унутрашњих прилика с почетка 19 века вели, да је тада босански везир по угледу и рангу долазио одмах иза румели-валиса; пре Карловачког Мира, 1699, кад је Босански Пашалук имао већи опсег, вероватно да није био нижи од овог. Ретко да је једна личност остајала више година на овом положају, а био је обичај постављати сваке године новог везира или ферманом утврдити

⁴⁹ В. К., ист. и етногр. списи, I, стр. 38, 56; П. М., Мемоари, стр. 230.

* По једном саопштењу, босански намесник добија назив везира и беглер-бега тек од 1583 год. (Safvet-beg Bašagić-Redžepašić. Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1900, 106, 178).

старог. У доцнијим временима, изузетни су случајеви да и домородци долазе на ово место¹.

Седиште везира, с тим и административни центар пашалука беше Травник, у живописном и здравом крају на Лашви, притоци реке Босне. Пре Травника, до 1639, седиште је било у Бања-Луци; најпре, до 1582, у Сарајеву². Један Француз, који је у Травнику зимовао 1807, даје следећи опис овог града. „Травник, као и све друге турске вароши, изгледа са околних висова особито лепо и врло живописно. Око плавастих кућних кровова дижу се велика дрва, мунари се сијају својим позлаћеним врховима, градић полуразваљен (иначе државна апсана), махале варошке нагомилате једне врх других, текуће воде са свих страна! Ту се има шта погледати са задовољством, и изгледи су доиста романтични. Али чим се коракне у улице, пуне блата и зло калдрмисане, чим се укажу дрвене, рђаво саграђене кућице, а на њима прозори с двоструким апсанским решеткама, чари престају, а на место пријатних илузија завлађује жалосна стварност“.³ „Сарај или конак пашин, — вели се на истом месту — саграђен је покрај реке. То је једна пространа грађевина од дрвета, врло грубо склопљена. Авлија, пуна ђубрета, опкољена је шталама, врх којих се пружа ходник (галерија) са више собица, у којима станују сатрапове слуге. У једном углу и с једног лица налази се везирска дивахнана и више соба његових“.⁴ Нарочитог утврђења за одбрану, Травник није имао. Рачунало се да је могло бити у њему, 1807—8, укупно са везиревим особљем и чиновницима који су службом били везани за Травник, око 7000 душа: велика већина муслимана, православних 1000, католика 500, Јевреја 400, Цигана 300.⁵ Без нарочитог трговачког значаја, Травник је имао карактер чисто чиновничке вароши.

Држањем многобројног особља у личној служби, начином живота, извесном источњачком раскоши, и другим, — босански везири су свом високом положају давали извесни спољашњи сјај.

¹ Chaumette des Fossés, Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808, Paris, 1822, стр. 77; Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, п. д., стр. 181—182.

² Д-р Владимир Ђоровић, Босна и Херцеговина, С. К. З., 1925, стр. 68.

³ Ст. Новаковић, за 1807 српске историје, Годишњица, књ. II, стр. 272.

⁴ Ibid, књ. II, стр. 272.

⁵ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 37.

Рачунало се да је у личној служби појединих везира било 500—600 лица. То је везирев двор, који је био уређен по угледу на престонички царски двор. На челу овог дворског особља стајао је хехаја-бег, најближа личност везиру, његов, тако да кажемо, alter ego. За њим су долазили, по рангу и важности: силихтар-ага (чувар везирева оружја), чохордар-ага (нека врста шамбелана), хазнадар-ага (везирев благајник), кафтан-ефендија (чувар гардеробе), мухурдар-ага (чувар везирева печата). После ових, следовала су нижа звања, али тако да је свака дужност у служби везиревој била покривена по једном особом која је имала назив по послу који је вршила и свој ранг. Обични кућни измењари и служинчад чинили су ниже особље. Искључиво у личној служби везиревој, ово особље није имало непосредног удела у управи пашалуком, изузевши хехаје, који је свршавао мање важне управне послове, да се везир не би њима замарао, разуме се по упуствима и надзором његовим. Али, по природи саме службе и у сталном додицају са везирем, оно има посредног утицаја на управу, у првом реду они који су везиру најближе стајали. Добити наклоност и милост његову, могло се најпре преко ових лица. Ни неке одређене плате дворско особље није имало, али је добијало добре бакшише, које од везира, које од лица која су се хтела везиру додворити, и обично се на тај начин богаћило. По свој прилици, везири су ретко доводили харем, рачунајући ваљда на привременост службовања у Босни.⁶

Али, поред високог ранга, опсежних прерогатива и, као што ћемо доцније видети, лепих прихода, власт босанског везира била је доста слаба. На једном месту у својим мемоарима, генерал Мармон, познати заповедник француских трупа у Далмацији после Пожунског Мира, вели, да је, у почетку 19 столећа, било две врсте управника пашалука у Турској: једни, који су се сами докопавали тих звања и скоро независно од Порте управљали у својим подручјима; други, које је отоманска влада постављала, који су јој били послушни, али чија је власт врло слаба. У ову другу врсту, Мармон убраја и босанског везира, додајући уз то да је тада Босански Пашалук пружао лепу слику феудалног уређења.⁷ Други

⁶ Chaumette des Fossés, и. д., стр. 90.; Salvat-beg Bašagić-Redžepašić, и. д., стр. 107.

⁷ Memoire du marechal Marmont, duc de Raguse, III, стр. 236.

један добар познавалац босанских прилика овог времена вели да се стварно везирева власт осећала једино у Травнику, „још и ту његова власт зависи од његовог ауторитета“.⁸ Ми ћемо ове две констатације покушати да обра- зложимо.

Извесна ограничења везиреве власти налазимо у самој централној управи пашалука; то су ова:

1. Врховна администрација скоро је била потпуно одвојена од везира и организована у шест грана. На челу администрације стајали су нарочити чиновници, названи риџали, и то за сваку грану по један. Прикупљање харача, као и других дажбина које нису спадале у приходе везира и других високих чиновника, и сву администрацију која је с тим стајала у вези, вршио је *дефердар-ефендија* (велики благајник). Он је, независно од везира, слао признанице од харача и других државних дажбина санџак-беговима, муселимима и капетанима, а ови њему непосредно уручивали прикупљени новац. За сав рад одговарао је великом дефердар-ефендији у Цариграду: њему полагао рачуне; од њега добијао потврде; и т. д. Положај овог риџала био је такав да му је пружао могућности да се убрзо обогати. Његови годишњи приходи цењени су, 1807—8, на 120.000 франака. Добијао је највише од ванредних прихода и обично на нелегалан начин; редовни пак приходи били су ови: око 15000 фр. са државних добара која је добијао на уживање; 3,75 фр. на свако говече које је извезено у Далмацију; дневни тајин за њега, његове људе и коње. — Нешто мало мање лукративније било је место *тимар-дефердара* (интендант тимара и зијамета). Он је био администратор и старалац државних добара, тимара и зијамета. Преко њега су се добијала ова добра на уживање, и то тако што су молиоци упућивали молбе у Цариград с његовом препоруком. Размена спахилука није се такође могла извршити без његова знања и пристанка. Он је стајао непосредно под великим тимар-дефердарем у Цариграду. — Остала риџалска места нису била тако zgodна за богаћење као прва два, али ипак важна и са добрим приходима. *Тескерђи-ефендија* (руководилац молба и жалба) био је једна од најважнијих личности у дивану. У његов делокруг спадали су ови послови: примање молба и жалба; чување аката која су се тицала дивана; ударање печата на писане предмете који су

⁸ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 88.

се односили на државна добра. — *Мухабелехџи-ефендија* (генерални инспектор војске) водио је чисто војничку администрацију; уз то држао спискове лица која су добијала од везира уобичајене поклоне. — *Чауш-ћехаја* (управник свечаности и ађутант) старао се о званичним свечаностима; тумачио везиру српски; пријављивао лица за пријем код везира. Због сталног службеног дотицаја с везирем, он је уживао велико његово поверење и имао знатног утицаја на службене послове. — *Тефтер-ћехаја* (главни секретар) био је чувар централне архиве пашалука. Централни канцелариски послови вођени су на овај начин. Сви предмети су завођени у велике књиге, и то са доласком новог везира почињало се другом књигом. На крају сваког месеца, тефтер-ћехаја би прочитао везиру заведене предмете, а овај на сваку страну ударао свој печат. Поред потписа и печата везирева, испуњена књига носила је потписе и печате свих рицала; затим затварана у нарочиту торбу од црвене чохе и то опет под печатом и везира и свих рицала. Ако је везиру требала књига неког његовог претходника, тефтер-ћехаја отварао је запечаћену торбу и вадио књигу; после употребе враћао ју је на старо место и запечаћивао на горњи начин.⁹

Са доста самосталности у вођењу администрације, рицали су ипак били у извесној зависности од везира; она је била у томе, што је рицале постављала влада у Цариграду на везирев предлог. Он је обично предлагао синове ранијих рицала или оне који су се били истакли у каквој другој служби нижој од рицалске или равне њој, поглавито из реда Босанаца.¹⁰

2. Преко рицала одвојена је била администрација од везира; веће првака, или диван, везивао га је у доношењу одлука које су се имале спроводити на подручју читавог пашалука. Диван је био више обичајна установа. У мање важним пословима везир се саветовао са првацима који су се даном приликом налазили у Травнику; у више важним пословима, на пример за дизање војске, угушивање неке побуне, позивао је на саветовање прваке из целог пашалука: сандакбегове, муселиме, капетане, веће јањичарске старешине, ајане, и друге. У ствари саветодавно тело, диван је најчешће наметао

⁹ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 97—103; *Salvet-beg Bašagić-Redžepašić*, п. д., стр. 106.

¹⁰ *Ibid.*, стр. 97—103.

своју вољу везиру и давао иницијативу и правац за управу пашалуком.¹¹

3. Судска радња била је скоро потпуно одвојена од везира. Он је био последња судска инстанца само за смртне пресуде. Верски поглавар мула, са седиштем у Сарајеву, којег су бирали престонички мудеризи, обично на годину дана, а његов избор потврђивао врховни цариградски мула, у исто време био је и највећи судија за извесне предмете. Он сам учествовао је у суђењу ствари нарочите важности, иначе је имао помагача, који је у његово име обављао обичне судске спорове. Али, стварно, судска радња, и за грађанске и кривичне предмете, беше поверена кадијама, који су ова места добијали за новац. У варошицама, где није било кадија, налазили су се нарочити тумачи закона.¹²

Немоћ босанских везира није ипак долазила од ограничења њихове власти у централној управи, но из других разлога, и то: од извесне самосталности обласних управника, у првом реду капетана, и недостатка оружане силе њима одане. Задржаћемо се најпре на првом.

До краја 17 в., Босански Пашалук имао је седам или осам санџака, којима су управљали санџак-бегови, потчињени непосредно везиру или беглер-бегу. По свој прилици, санџак-бегове је именовала централна управа у Цариграду, што их је, с друге стране, чинило доста самосталним од везира.¹³ Карловачким Миром и ратовима с Аустријом у првој половини 18 в., Босански Пашалук је изгубио прилично земљишта, — целу Славонију, један део Поуња, део Далмације, — и био сведен у главном на данашњу Босну и Херцеговину са Новопазарским Санџаком. Отада се могла појавити и тенденција јачег централисања власти на штету санџак-бегова. Тако, наш главни извор разликује, почетком 19 в., две врсте управника санџака: једне, које је Порта непосредно постављала и, друге, које је везир постављао. Порта је именовала клишког санџак-бега, са седиштем у Скопљу-Вакуфу после уступања тврђаве Клиса

¹¹ Ibid стр. 98; Kemura Sejih Sejfuddin, Prvi Srpski Ustanak, 1914, стр. 26, 36, 37, 39, 81, и т. д.

¹² Chaumette de Fossés, п. д., стр. 108—109; Š.-beg B.-R., п. д., 107.

¹³ Хаџи Калфа или Ђатиб-Челебија — Ст. Новаковић, О Балканском Полуострву, Споменик, XVIII, стр. 75; Путопис Евлије Челебије по српским земљама у XVII в., Споменик, XLII, стр. 26.

Млетачкој Републици, и посавског санџак-бега, са седиштем у Зворнику. Оба су имали чин паша од два репа, али везиру беху више подложни но што је био случај, у исто време, са санџак-беговима у Румелији. Напротив, у Новопазарском Санџаку, са седиштем у Новом Пазару, — бањалучкој области, са седиштем у Бања-Луци, — сребрничкој области, са седиштем у Сребрници, — у Херцеговини, са седиштем у Требињу, — сам везир именовоа је муселиме, који су имали титулу паша од два репа, али која им није званично признавана.¹⁴

Али, докле је централна власт, на једној страни, расла на уштрб санџак-бегова, докле је, на другој страни, опадала подизањем капетанства. Тешко је тачно рећи, како је дошло до установе њихове. С обзиром на то да су већином у близини границе и наслоњене на тврђаве, није невероватна претпоставка, да су сличног ако не и истог порекла као и средњевековне крајишке графије. Неке ствари упућују на везу са заснивањем капетанства у Војничкој Граници, у суседству Босне. Капетани беху управници тврђава и њихове околине. У рату су предводили војску из својих подручја под командом санџак-бегова или муселима; у миру, чували тврђаве и старали се о њима, кушили харач, бринули се о државним добрима у домашају своје власти. Било је тридесет шест капетана: четрнаест у Турској Хрватској; десет у правој Босни; дванаест у Херцеговини. Њихова независност, с једне стране од санџак-бегова и муселима, с друге стране од везира, долазила је из ова два разлога. (1) Капетани не беху покретни као санџак-бегови и муселими, но су наслеђем стицали та места: обично је капетанство прелазило са оца на најстаријег сина. Ако капетан није имао директног мушког потомства, он је за живота именовоа наследника из своје најближе родбине; умре ли пак пре но што је регулисао наслеђе, тада Порта попуњаваше упражњено капетанско место, обично од рођака преминулог капетана. Тако је, дакле, капетанство остало у једној породици; није се могло као мираз преносити на женску децу. У име непунолетног наследника, вршио је

¹⁴ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 27, 93—4. — Клишки санџак губи санџак-бега 1820; Зворнички, нешто доцније, 1832. (S.-beg V.-R., и. д., стр. 186—7). По једном саопштењу, Херцеговина је изгубила свог правог санџак-бега 1763. (S.-beg V.-R., п. д., 184); по другом саопштењу, то је било 1756. (Glasnik Z. M. XXII, 1916, стр. 14). Отада везири често имају титулу херцеговачког санџак-бега. (Кетига, п. д., 79)

власт до његова пунолетства најстарији и најближи из породице. У рат су обично ишли и непунолетни капетани; пример је млади Остроч-капетан, који је, по народној песми, учествовао у мишарској битци. (2) Као заповедници тврђава и непосредни команданти војске својих области, капетани беху у могућности да одрже своју независност насупрот централној власти у пашалуку и пашама од два репа и да постану нека врста феудалне господе. Наследна титула тим је добијала и реалну подлогу. Тврђаве су биле обично подигнуте на оштрим и слабо приступачним висинама, као и средњевековни бургови; истина, због немарности капетана мали је број био добро очуваних. Као једна од најбољих, помиње се зворничка тврђава.¹⁵

Беше уобичајено да капетани чине извесне знаке куртоазије према везиру. На пример, у очекивању новог везира, они су се окупљали у Травнику и парадно га дочекивали са осталим великашима. У заседањима дивана и приликом званичних свечаности, капетани су заузимали места по рангу (ранг је одређиван по времену од заснивања капетанства), и то овим редом: — за праву Босну: бањалучки, дервентски, добојски, маглајски, тешаински, гламочки, купрешки, зворнички, велико-тузлански, градачки; — за Турску Хрватску: бихаћки, островички, приједорски, крупачки, новачки, острожачки, дубички, градишки, вакуфски, мајдански, козарачки, петровачки, јајачки, крупачки; — за Херцеговину: никшићки, колашински, клубучки, гатачки, требињски, столачки, почитељски, невесињски, дувањски, мостарски, ливањски. Виши ранг није у исто време значао и већу моћ; напротив, неки капетани нижег ранга беху моћнији од неких капетана вишег ранга.¹⁶

Непокретни, силовити и невезани ни за кога, капетани су обично били и бунтовни: често су се одупирали заповестима и из Цариграда и из Травника, и радили по свом нахођењу и вољи. Доводити их у покорност, морало се на њих војштити али ретко са изгледом на успех.¹⁷ Нарочито су се херцеговачки капетани одупирали везиру и његовом директном органу требињском паши. Поред оног општег разлога, којег

¹⁵ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 104:

¹⁶ Ibid., стр. 105.

¹⁷ Мнх. Гавриловић, Исписи из париских архива, Београд, 1904, стр. 471, 475, 483, 636, 680, 682, и т. д.

смо горе навели, они су то, по свој прилици, чинили и из једног посебног. На име, Херцеговина, и ако у саставу Босанског Пашалука, као да се осећала засебна целина. Нема сумње да је то био резултат посебног историског живота у Средњем Веку поред њеног географског положаја. Свој сепаратизам Херцеговина је, дакле, испољавала преко капетана. У том погледу највише се истакао, при крају 18 и почетком 19 в., мостарски капетан и ајан Али-ага Дадић, из познате капетанске куће Дадића, који је био омиљен код хришћана из своје капетаније ради човечне управе. За њега вели наш главни извор, из 1807—8, да има шест година како није долазио у Травник да учини уобичајено подворење новим везирима, а „порез шаље колико му се свиди“.¹⁸ У једном саопштењу вели се, да је мрзео Османлије, а везиреве чиновнике је терао из своје области „псујући веру и закон ономе који је дошао и ономе ко их је послао“. Наследници Али-аге, његови синови, задржали су исто држање према Травнику, у неку руку чак и општрије.¹⁹

¹⁸ Chaumette de Fossés, п. д., стр. 104.

¹⁹ М. Batinić, *Djelovanje Franjevaca*, III, стр. 177; М. Г., исписи, стр. 305. — За своје одметничко држање према везиру, Али-ага Дадић нашао је пуну потпору код Мостараца. Они беху још од прве половине 18 столећа, као и Сарајлије, врло бунтовни. Да их доведе у покорност, два пута је на њих војштно везир Мехмед Кукавица, родом из Ужица. Последњи пут, негде 1757—60, Мостарци га пораженог прогнају из Херцеговине, после чега буде опозван из Босне, послан у прогонство и тамо уморен. Али-агу наследи у капетанству његов најстарији син Мемиш-ага, који задржи очев став према Травнику уз подршку Мостара. Њега на превару умори један везирев изасланик, после чега Мостар беше на једно кратко време доведен у покорност. Бунтовни и увређени Мостарци наскоро се опет одметну, вођени Али-агом Дадићем, другим сином Али-аге, и све до 1814 јуначки истрају у том ставу. Али, тада, енергични везир Али-паша Дерендџија, који је пре тога, 1813, на челу босанске војске узео највиднијег учешћа у покорењу Карађорђево Србије, упути читаву војску на Мостар, који би свладан и доведен у покорност. Као главни кривци, Дадићи су били сурово кажњени: њихов дом је са земљом сравњен, имања разграбљена, а породица скоро истребљена. Захваљујући пуком случају, спасено је једно мушко дете, унук Али-аге, које беше тајно однесено у Дреницу, те ту одрастивши продужи лозу ове чувене херцеговачке породице. Дадићи су, дакле, дали први најизразитији наговештај оне борбе између централне управе и великашке Босне, која је, у главном, испунила целу осталу прву половину 19 в. босанске историје (S-beg В.-R., стр. 104—5; Мил. Вукичевић, знаменити Срби Муслимани, С. К. З., 1906, стр. 94—103; М. Г., п. з., стр. 824—27; М. Batinić, п. д. стр. 185—189).

Не само да су се капетани одупирали централној власти у пашулуку, но су се често завађали међусобно или с другим великашима и водили праве ратове као средњевековна феудална господа. Имамо неколико таквих случајева из прве деценије 19 в. Године 1802, завадио се био Али-ага Дадић са благајским ајаном Али-агом Воњавицом. Овај последњи беше успео, да, у први мах, надвлада Дадића и потисне из Мостара. Али, Дадић, потпомогнут од хришћана, претоме Мостар, победи противника и принуди на поравнање.²⁰ Негде 1807, силни градачки капетан Осман-бег, отац чувеног Хусејин-капетана Градашчевића, два пута је нападао на грачаничког агу. Супарници су имали сваки по 400 бораца. Али Осман-бег остане победилац захваљујући употреби топова којих немаше његов противник.²¹ Сукоби су избијали и између самих чланова појединих капетанских кућа, обично око наследства. Тако, негде око 1803, Али-ага Видајић, угледајући се на београдске дахије, заведе читлучки режим у зворничкој околини, а свог старијег брата Мехмед-капетана, правог наследника капетанства, и још неке рођаке који беху противни овом новачењу, потпомогнут од дахија, свлада и протера. За ову услугу је Али-ага остао веран пријатељ дахијама, и једини од босанских првака заузео у самом почетку непомирљив став према устаницима у Београдском Пашулуку.²² Имамо једну кратку и довољно непрецизну вест, да се Хасан-паша из Сребрнице био завадио, негде око 1811, са неким својим братственицима, изгледа опет око наслеђа. „Завађене стране имале су десет пута више војске, но што су их икад повели против Србије“, вели претерано Петар Давид, француски конзул у Травнику.²³ Више је оставила трага у изворима борба браће Хаџибеговића из столачке капетанске куће у Херцеговини. Њих је било пет браћа. Најстарији, Мустафа-бег, којег један француски извештај приказује као доста образована човека, био је столачки капетан; Хаџи-бег, други по реду брат, држао је тврђаву Утову, у близини далматинске границе. Три млађа брата изгледа да беху нарочито кивни на Хаџибега; напротив, Мустаф-бег био је на његовој страни. Они су, само друге половине 1808, три пута нападали утовску твр-

²⁰ М. В., п. д., III, стр. 177.

²¹ Chaumette de Fossés, п. д. стр. 84.

²² В Караџић, ист. и етногр. списи, I, стр. 8.

²³ М. Г. исписи, стр. 657.

ђаву, да би принудили Хаџи-бега на капитулацију. Овај је осујетио сва три напада, захваљујући помоћи у војсци коју је добио од Француза из Далмације, којима је он такође чинио знатне услуге. Ипак, Хаџи-бег се није могао одржати, но је, негде 1809, после још једног напада, напустио Утову, пошто је претходно оштетио градске зидине, а своју кулу влагумом бацио у ваздух.²⁴

Независни у управи, сви капетани нису били и материјално моћни. У том погледу најгоре су стајали купрешки и тешаински, који су имали годишњи приход у вредности 7500—9000 фр.; ливањски, дувањски, јајачки, гламочки, столачки, зворнички, — имали су сваки по 24.000 фр.; маглајски око 30.000 фр. Најбоље је стајао мостарски капетан, који је имао око 75.000.²⁵

С војним уређењем било је исто тако доста рђаво. Веџири нису собом доводили никаквих трупа, изузевши, можда, најпотребнијег броја војника за своју личну безбедност, но војна снага пашалука беше у провинцијалној војсци, првенствено у јањичарима. По једном рачуну, било је на плати, 1807—8, око 70.000 јањичара, који беху распоређени у девет ода или пукова: 52, 56, 58, 65, 87, 88, 89, 90, 94; — по другом рачуну, било је близу 120.000. Оде су дељене на џемате, а ови у чете, обично са 30—60 људи. Четама су командовали две старешине, ага и његов заменик барјактар; чауши су били старешине водова. Агама или хасеџијама зваху се и јањичари 14, 49, 66, 67 џемата. Они су били најодабранији и најважнији јањичари. Посебно поштовање уживали су и серденхедије (то су они јањичари који су се добровољно јављали да предводе јурише на непријатеља). Босански јањичарски ред потпадао је под великог јањичар-агу у Цариграду; био је један виши јањичар-ага за Босну, звани баш-ага, са седиштем у Сарајеву. Пописивање јањичара вршио је турнаџија; у рат их је позивао, као и осталу војску, алај-бег, којег је именовао везир, обично од синова папа домородаца. Овај положај, по својству саме надлежности, беше врло лукративан.²⁶

²⁴ М. Гавриловић, исписи, стр. 344, 367, 362, 364, 377, 399, 443, 515; Chaumette des Fossés, п. д., стр. 85—6; В. Јелавић, Франц. извјешћа о Босни, Сарајево, 1906, стр. 27.

²⁵ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 106.

²⁶ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 114—115; Riza-ef Muderezović, Jedan popis sarajevskih janjičara is početka XIX в., Glasnik Z. M., XXIX, стр. 105—114; Мих. Гавриловић, исписи стр. 773.

Као у целој Турској тако и у Босанском Пашалуку, јањичарски ред беше изгубио ранији војнички карактер. Скоро сви муслимани по варошима уписивали су се у јањичаре, да би на тај начин стекли јањичарске привилегије. С друге стране, прави јањичари, не могући жавети од плате која им се иначе нередовно исплаћивала, одавали су се трговини, занатима и другим пословима, — једном речи постајали пословни људи, занемарујући војнички позив и обуку. „Они данас не представљају — вели се у једном извештају француског капетана Леклерка, који је једно време, 1806, провео у Босни — ни редовну војску, ни милицију, ни народну гарду. То је нека врста племства, привилеговани ред, чији чланови плаћени и законом повлашћени живе код куће са својим породицама, не потчињавајући се никаквој дисциплини ни прописима; врше војничке вежбе као остали муслимани невојници, од којих се разликују само својим повластицама“.²⁷ На истом месту вели се и ово: „Кад се позову у рат, иду код одређеног аге пешке или на коњу, како им је већ наређено, обучени и наоружани сваки по свом укусу и материјалном стању, носећи од оружја кубуре, сабљу, копље, пушку и секиру“.²⁸ Често се од стране јањичара избегавала војна служба, нарочито учествоваће у ратним походима, и то не само од обичних јањичара, но и од самих ага, њихових старешина. Тада је алај-бег чинио, не ретко, велике злоупотребе. Кад ага или обични јањичар не жели ићи у рат, подмити он алај-бега и не прима плату у току рата. С друге стране, сваки муслиманин који је у време мобилазације могао скупити 20, 30 или 40 људи, јањичара или нејањичара, постављан је за агу, т. ј. старешину чете, добијао барјак за своју чету и сам узимао једног из своје јединице за барјактара, који га је по потреби замењивао у командовању. Овако формиране чете, док су на окупу и војној дужности, примале су јањичарску плату.²⁹ Недисциплиновани, привилеговани, а рђаво и нередовно плаћани, јањичари су били стални извор нереда. Центар босанских јањичара, с тим и легло буна, беше варош Сарајево.

У Средњем Веку незнатно место са називом Врхбосна, Сарајево под турском владавином стиче још рано, по вели-

²⁷ Вјекослав Јелавић, Француска извјешћа о Босни, стр. 33.

²⁸ Ibid., стр. 32.

²⁹ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 115.

чини, броју становништва и богатству, прво месту међу свим градовима босанско-херцеговачким. По једном путопису, оно је имало, средином 17 в., око 17000 кућа; самих дућана преко 1000; џамија 177, међу којима се истицала нарочито Хузревбегова џамија, и данас очувана, и један од најлепших споменика муслиманске архитектуре у Босни; при свакој џамији школа; више јавних купатила и много чесама; двадесет и три лепа и удобна хана; на Миљацки је било подигнуто седам тврдых мостова. Нека ови подаци не буду у појединостима тачни, ипак могу дати приближну слику Сарајева онога времена.³⁰ Почетком 19 в., рачунало се да у Сарајеву има 60.000 душа: у највећем броју муслимана; онда хришћана, али више православних но католика; нешто Јевреја и Цигана.³¹ Да постане главно и највеће место, Сарајево је имало да захвали како згодном географском положају тако и тој околности што су се у њему укрштали сви најважнији путеви у пашалуку и концентрисао главни трговачки промет. Подигнуто и развијено у главном под Турцима, оно је било претежно оријентална варош и расадник оријенталних навика и духовног живота у Босни. Разумљиво онда што је Сарајево привукло и велики број јањичара, нарочито после Карловачког Мира, кад је северна граница Босне у главном помакнута до реке Саве, а муслимански живаљ напустио Славонију. Почетком 19 в., могло је бити у Сарајеву на 20.000 јањичара, који су у војничким књигама вођени као такви; самих ага беше преко 100; барјактара око 140.³² Надолажењем јањичара, војничког и непродуктивног елемента, Сарајево је, без сумње, застало у напретку, али зато, с друге стране, добило нарочиту важност еманциповавши се од централне управе и проширивши варошку самоуправу.

Не можемо утврдити кад је Сарајево добило варошку самоуправу, али се њени зачеци помињу већ средином 17 в.³³ Почетком 19 в., оно има облик праве јањичарске републике. На челу варошке управе стајали су девет ајана, који су уз-

³⁰ Путопис Евлије Челебије, Споменик XLII, стр. 17—19; Ј. Ердељановић и Т. Николић, Трговачки центри и путеви по српској земљи, Београд, 1899, стр. 88—91.

³¹ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 33; В. Јелавић, Франц. извјешћа, стр. 30.

³² Chaumette des Fossés, п. д., стр. 115; В. Јелавић, Француска извјешћа, стр. 30; R. ef. Muderizović, п. д., Gl. Z. M., XIX, стр. 110.

³³ Путопис Евлије Челебије, Споменик, XLII, стр. 18.

мани од најугледнијих грађана: шест је бирано, у почетку сваке године, од старијих јањичара или јањичарских ага; три су долазили по положају: мула, комесар сарајевске тврђаве, и баш-ага, старешина јањичарског реда у Босни. Ајани су управљали Сарајевом потпуно независно од централне власти у пашалуку. Био је, истина, и један везирев орган, муселим, којег, у главном, нико није слушао. Сам везир, кад је пролазио кроз Сарајево, није се у њему смео задржати више од три дана, нити је његова пратња смела наоружана ући у варош. Сарајево је имало ослонаца и подршке у Цариграду, код самог царског двора: цар му је био наклоњен, а султанија мајка, или валида, сматрана је његовом заштитницом. Сарајлије су, са своје стране, сваке године слали у новцу поклоне својим заштитницима; султану још и шест лепих коња.³⁴

У великом броју, а ослањајући се на варошку самоуправу, сарајевски јањичари беху више опасни за централну власт но и сами капетани; по њима се, у главном, управљала читава муслиманска Босна. Не само да су мало слушали заповести из Травника, но су врло често везирима наметали своју вољу. Управо, оно што су били београдски јањичари, при крају 18 в., за Србију, то су сарајевски за Босну, с том разликом што они, због посебних босанских прилика, нису могли озбиљно помишљати и на завођење своје власти у читавом пашалуку, и што, везир, са седиштем у Травнику, није био стално под њиховим непосредним утицајем. Иначе, као у Београду с краја 18 в., тако и у Сарајеву помињу се честе јањичарске буне; неки пут, поглавити за време ратова, долазило је у Сарајеву и до правог безвлашћа. У једној хроници вароши Сарајева, забележен је не један такав пример. Највише трага у изворима оставила је јањичарска буна коју су својим преким мерама изазвали, око 1750, везир Мехмед-паша Кукавица и његова два претходника, и која је трајала, са малим прекидима, више од десет година. Мостар, као што смо видели, у овом погледу није изостајао иза Сарајева, неки пут чак му је предњачио.³⁵

³⁴ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 36—37. 108.

³⁵ Riza ef. Muderizović, Kronika Mula Mustafe Bašeskije, Glasnik Z. M. књ. XXX, 1918, стр. 29—108; М. Г., исписи, стр. 422, 824, 830; S.-beg B.-R., п. д., 102—105.

Због оваког стања ствари код јањичарског реда као главне војничке снаге, не може се управо знати, колико је Босански Пашалук могао избацити војника у случају рата. Бројке које су вођене у војничким књигама, биле су, нема сумње, фиктивне; стварно стање беше друкчије. Да се, у даном моменту, мобилише што више војске, није зависило, у главном, од страха код јањичара да ће бити кажњени за избегавање војне обавезе, но, највише, у колико је војни поход био популаран код босанско-херцеговачког муслиманског живља. Са употребом свих средстава, принудних и пропаганде, изгледа да је Босански Пашалук могао избацити највише 60.000—80.000 војника, рачунајући ту, поред јањичара и нешто спахија, још 12.000 војника везаних за тврђаве, тобџија и минера, који су били под платом као и јањичари.³⁰ У извесним приликама и немуслиmani су узимани у војску, у посебним јединицама, али више за радове и комору но за борбу. Везир је био главни командант целокупне војне снаге пашалука; за време рата, он је често поверавао команду над мобилисаним трупaма једном од паша са два репа, у првом реду санџак-беговима; овај је тада имао назив сераскера. Веће команде су имали још санџак-бегови и четири велика муселима, а после њих капетани. Што се тиче муниције, она је у невеликој количини израђивана у Босни, а највише доношена из Цариграда и других већих војничких центара турских. Артиљерија у главном беше смештена по тврђавама.

Насупрот унутрашњим несређеним и мутним приликама, економско стање Босанског Пашалука, с почетка 19 в., оцењено је у неким изворима као доста повољно. Главна је привреда била, као у скоро свим крајевима Балканског Полуострва под турском влашћу, земљорадња и сточарство. Истина да је још примитивно обрађивана земља и гајена стока, али је животних намирница достајало не само за сопствену потребу но често и за продају и извоз. Радња на откопавању рудног блага, онако напредна при крају Средњег Века, под Турцима је постепено опадала. Вађено је нешто више гвоздене руде у Фојници, Крешеву и Варешу; остали рудокопи као да беху замрли. По варошима је имало нешто заната. У Сарајеву су били нарочито развијени и цењени, кожарски занат и израда оружја и бакарног посуђа; у Мостару, израда

³⁰ М. Г., исписи, стр. 773; Chaumette des Fossés, п. д., стр. 116.

хебета, оружја и златарских предмета.³⁷ Позната беху још као занатлишка места: Фоча, Бања Лука и Високо.

Захваљујући богатству у природним производима и стоци, као и великој потрошњи прерађене и колонијалне робе, беше развијена жива и извозна и увозна трговина. Роба је увозена са три стране: из далматинских вароши, нарочито Сплита и Дубровника, — из Аустрије, — и из унутрашњости Турске, највише Цариграда и Солуна. Извоз је био, у главном, упућен у Далмацију. Извожени су ови предмети: — у првом реду: жито, рогата марва, ситна и крупна, и сточни производи; — онда: коњи, дрва, сирово гвожђе, коже од дивљачи, мед, и т. д. Увозило се: платно, чоха, обућа, коњске спреме, памук, оружје; шећер, кафа, маслине, поморанџе, лимунови, смокве; калај, восак, и т. д. Ниске царине омогућивале су увозну трговину у највећој мери. За извоз жита, често и стоке, требало је тражити дозволу од везира, те се не ретко прибегавало кријумчарењу, да би се избегла та процедура и велики трошкови. Посебно, за једно извезено грло говечета плаћало се на име таксе 24 фр., а за овцу 225 фр. Може се видети приближна вредност годишњег увоза и извоза из цифара које доносимо у напомени.*

³⁷ Chaumete des Fossés, п. д., стр. 129, 131, 133; В. Јелавић, Француска извјешћа, стр. 3—4, 11—12, 27—28.

* Chaumette des Fossés, у познатој својој књизи о Босни, доноси годишњи биланс извоза и увоза можда за 1807. год. Тешко да је он могао бити у потанкости обавештен о овом предмету, а како га не можемо контролисати другим извором, нисмо овај биланс унели у текст. Сматрајући, ипак, да је од интереса, доносимо га на овом месту.

Извоз:		Увоз:	
жита	око 1.000.000 кгр.	пиријача	у вредности 750.000 пј.
волова	40.000 грла	соли	" " 30.000 "
крава	20.000 "	кафе	" " 1,500.000 "
Оваца	250.000 ком.	шећера	" " 150.000 "
коња, вуне, кожа и другог		лим. и помор. " " "	" " 12.000 "
Свега у вредности	9,500.000 пјастри или 14,250.000 фр.	зачина	" " 200.000 "
		фине чохе	" " 100.000 "
		осредње чохе " " "	" " 22.000 "
		обичне " " "	" " 400.000 "
		платна у боји " " "	" " 60.000 "
		платна обичног " " "	" " 130.000 "
		муселина	" " 200.000 "
		газе	" " 200.000 "
		крзна	" " 300.000 "
		стакларије	" " 100.000 "
		накита	" " 150.000 "
		сатова	" " 40.000 "
		папир за писање " " "	" " 60.000 "
		Свега	4,404.000 пјастри или 6,903.000 фр.

Према томе, извоз је знатно премашао увоз. (Chaumette des Fossés, п. д., стр. 133).

— Најокретнији трговци беху православни и Јевреји. У далматинским варошима било је доста трговаца босанско-херцеговачког порекла, што је омогућивало интензивније трговачке везе Босне са Далмацијом. Једна таква трговачка фирма у Сплиту беше разгранала, крајем 18 и почетком 19 в., везе не само по Босни но и по Србији. — После Сарајева, најважнија су била трговачка места Мостар и Нови Пазар. Последњи је по броју становништва долазио одмах иза Сарајева: рачунало се да је имао око 14.000 душа, и то највише православних. Сваке године, с јесени, држао се у њему сајам, који је трајао месец дана без прекида. Тада су се у Новом Пазару стицали трговци из Босне, Србије, Старе Србије и других оближњих крајева. Мостар је за Херцеговину био у трговачком погледу што Сарајево за Босну. Имао је око 12.000 становника, од којих је на православни живаљ падало, по једном рачуну, скоро две трећине. Мостарци су у првом реду водили трговину с Дубровником.³⁸

Што се тиче путева, ствар је стајала овако. Средње-вековни путеви, прилагођени нешто мало по правцу новим потребама и земљишту, остали су и под Турцима готово у пуној употреби, и у главном били најважније комуникационе линије. Од највеће војничке важности био је т. з. цариградски пут, који је водио с Косова преко Новог Пазара и Нове Вароши; ту се рачвао у два крака: један крак ударао преко Плеваља, Горажде и Праче, за Сарајево; други преко Вишеграда, Рогатице и Гласница, опет за Сарајево (могло се једним споредним путем обићи Сарајево и ићи право за Травник). Одатле су ишла опет два крака: један преко Крешева, Фојница и Скопља-Вакуфа; други уз Босну, и поред Лашве, за Травник, онда Врбасом до Јајца, — да се оба пута споје код старе краљевске тврђаве Кључа. Даље је цариградски пут водио за Турску Хрватску. Из Далмације, улазили су у Босански Пашалук четири главна пута, поред неких спореднијих: један од Сплита, преко Сиња, Ливна, Купреса, за Скопље-Вакуф; други од утока Неретве, преко Мостара, Коњица, Иван-планине, у Сарајево; трећи, често помињан у путним забелешкама, ишао је од Дубровника, на Невесиње, Загорје, у Фочу, — лево од знаменитог средње-

³⁸ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 42—43, 130—133; Владимир Поровић, Босанско-херцеговачки трговци у Далмацији, Годишњица, књ. XXXV, стр. 212—220.

вековног пута, који је ишао преко Требиња, Билеће, Рудина и Гацка за Фочу, — и спајао се са цариградским путем у Плевљима; четврти од Котора, преко Никшића и Дробњака, у Плевља. У знатној употреби, нарочито војничкој, био је пут који је ишао паралелно са цариградским, и то од Ливна, на Дивно, Мостар, Невесиње, Гацко, у Никшић, и даље за Спуж и Подгорицу. Из унутрашњости Босне, водила су за Београдски Пашалук два важнија пута, поред оног који је ишао од Сарајева за Вишеград. Један, старијег датума, средњевековни, ишао је од Сарајева, преко Високог, до некадашњег „славног двора“ Борча, и ту се раздвајао: један крак је водио за Сребрницу и Ваљево; други на Тузлу у Зворник, и даље у Подриње, а одатле за Шабац и Београд. Други пут, по свој прилици новијег датума, ишао је од Травника, на Маглај, и долином Спрече, до Тузле. Од мање је употребе био један пут који је водио од Сарајева директно за Сребрницу. Пuteви који су водили за Београдски Пашалук за нас имају и ту посебну важност, што се њима кретала босанска војска која је имала оперисати против устаника. Од нарочитог војничког и трговачког значаја за Босну, био је пут који је од Сарајева ишао долином реке Босне, према аустриској граници, до Брода.³⁹

Познато је да су Турци, у првом реду из војничких разлога, обраћали пажњу на поправку путева и изградњу мостова. Ипак, путници, који су прошли Босну с почетка 19 в., помињу запуштеност и једних и других; на неким и најважнијим путевима реке су прелажене чамцима. Саобраћај је био прилично угрожен од хајдучије, која се беше нарочито развила у Херцеговини и Новопазарском Санџаку. Подигнуте су биле истина пандурске станице за осигуравање промета. Пренос трговачке робе, као и у Средњем Веку, вршили су кириџије. По једном поузданом саопштењу, за пренос једног товара робе плаћано је: од Мостара до Брода, осам гроша; од Сарајева до Брода, пет; од Скопља до Сарајева, осамнаест гроша. Дуж путева и по варошима, подигнути беху

³⁹ Konstantin J. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien*, Prag, 1916, стр. 72—88; В. Јелавић, *Француска извјешта о Босни*, стр. 4—10, 16—22, 24—26; Ј. Ердељановић и Т. Николић, *п. р.* стр. 28—44, 57—66, 83—99, 106, 137—154, 217—225; Петар Р. Косовић и Михаило Ј. Миладиновић, *Трговачки центри и путеви и т. д.*, *Годишњица*, XX, 1901, стр. 57—87.

ханови за преноћиште путника, трговаца и кириџија. Поштанска служба обично је давана под закуп. Закупци су били дужни имати увек на одређеним станицама, које су биле на растојању од 6, често 8 и 12 сати хода, спремне коње да прихвате пошту.⁴⁰

Доста доброг економског стања, Босански Пашалук је давао државној каси приличне приходе. По једном рачуну, годишњи биланс редовних прихода и расхода, ваљда 1808, био је овај:

Приходи:

1. Харач на 102.000 харачких глава	382.500 пј.
2. Харач на Цигане	10.000 „
3. Мирија	400.000 „
4. Од упражњених спахилука	36.000 „
5. Од других државних добара	80.000 „
6. Царине	210.000 „
7. Извозна такса на волове и овнове	90.000 „
8. Такса на дуван, рудокопе, и друго	75.000 „
	<hr/>
	Свега 1,283.500 пјастри или 1,925.250 фр.

Расходи:

1. Плата јањичарима	486.250 пј.
2. Оправка тврђава и плата посади	226.000 „
3. Редовне и утврђене плате за везира, паше од два репа, рицале, и на ван- редне издатке (видели смо, да су по- ред ових редовних прихода они имали далеко веће ванредне приходе	156.250 „
4. Поправка путева и мостова, и за пошту	108.000 „
	<hr/>
	Свега 976.000 пјастри или 1,465.250 фр.

Приходи су, дакле, премашали расходе. То је могло бити у редовним приликама. У нередовним пак било је обрнуто:

⁴⁰ Вл. Ђоровић, п. р., Годишњица, XXXV, стр. 119—220; Chaumette des Fossés, п. д., стр. 117—119; В. Јеланић, Франц. извјешта, стр. 21, 25; Годишњица, II, стр. 173—5; Ерд. и Ник., п. р., стр. 125—150; Ст. Новаковић, Фран. службене белешке и т. д., Сломеник, XXXI, стр. 138—145.

1805—1806 године, Порта је из главне благајне послала везиру на име војних трошкова 300.000 франака; 1807, близу 127.000 фр.⁴¹

И везир, као у главном читаво чиновништво у пашалуку, имао је своје посебне новчане изворе, али далеко веће и богатије, и који нису спадали у државне. Његови су приходи били, нема сумње, врло велики, што му је омогућавало, поред раскошног живота, да се још обогати. Сем легалних прихода — пореза за његову личност у новцу и природи, и другог —, он је имао и ванредних, до којих је долазио на нелегалан начин: на пример, узимао је за себе харач на 84.000 харачких глава, које нису биле заведене у главним књигама у Цариграду; примао мито; често чинио учене; и т. д. Положај босанског везира био је завидан, али не ради власти, но ради великих новчаних прихода.⁴²

Тако је, дакле, Босна ушла у рат против устаника у Београдском Пашалуку са прилично растројеном управом и без ауторитета код највишег управног и војног органа, везира; са добрим војничким материјалом, али необрађеним, самовољним и бунтовним. С друге стране, она је имала тада лепе привредне и финансиске изворе, неуређене, истина, и невесто искоришћаване.

III.

Држање црногорског владике Петра I важно је у главном из три разлога: (1) од почетка устанка у Београдском Пашалуку, устаници су стално одржавали везе с њим и рачунали на његову потпору; (2) он је сам имао вољу да уђе у рат с Турском; (3) да је он заратио, не би могло доћи до пуне турске акције на устанике у Београдском Пашалуку; напосе, Босна би се тада нашла између две ватре и била озбиљно угрожена. Али, морамо одмах нагласити, да је Русија спречила владикау Петра да уђе у рат, и тиме врло много отежала војнички положај шумадских усташа. *Ми ћемо овде у главном изнети: из којих је разлога Русија уздржавала владикау од оружане акције и на који начин је то извела.*

⁴¹ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 121—124.

⁴² Chaumette des Fossés, п. д., стр. 89. — Не можемо узети за тачне цифре о приходима везиревим, које нам даје овај извор, из разлога што сматрамо, да су везири перадо давали информације о свом финансиском положају.

Од почетка 18 в., Црна Гора јаче се истакла у борби с Турцима и у неку руку постала, све до 19 в., заточником српске народне мисли. Али, сиромашна, често раздирана племенским међусобицама, и скоро увек у положају одбране од Турака, она није могла озбиљно мислити на ослобођење и других српских крајева испод турског јарма, док за митрополита цетињског није дошао Петар I Петровић, који без сумње спада међу највеће људе наше историје ослобођења од Турака. То је био човек јаког горштакког карактера и чврсте воље; више војник и државник но свештено лице. „Он је скинуо свештеничко одело и обукао војничко, генералску униформу, па вежба и учи сам своје војнике необичном марљивошћу и предузимљивошћу“, вели се за њега у једном руском извештају, писаном 13 децембра 1805.¹ Слично је приказан владика Петар и у нешто доцнијим француским изворима. Има у томе претеривања, али је ипак факат, да му је владичански позив служио више за подизање његовог политичког ауторитета но за верске циљеве. Са врло мало школе као готово сви његови претходници, он је врло добро разумевао политичке прилике свога времена. Познато је, затим, колико је у разумевању унутрашњих прилика у Црној Гори одскакао од својих савременика. Његова је главна идеја била, да од Црне Горе створи национални центар, и то на тај начин што би је претворио у праву државу увођењем правног поретка и нивелисањем племенских разлика, а од Црногораца послушне и добре војнике. На томе је радио до смрти. Колико је верски био либералан сведочи и то, што је као православни владика имао за секретара, неко време до 1805, Долчија, католичког опата из Дубровника, човека, иначе, интелгентна, окретна и врло верзирана у политици. Срећним ратовима с Турцима, личним примером јунаштва и преданости народној ствари, владика Петар је стекао толику популарност код Црногораца као ни један Петровић ни пре ни после њега. Углед му је порастао и код околних Срба, нарочито после две победе над скадарским везиром Махмут-пашом Бушатлијом, 1796: једна победа код Круса, друга код Мартинаћа. Брдска племена, која су често стајала у завади и непријатељству с Црногорцима, отада се политички тесно везују за Црну Гору. Исто тако, херцеговачка племена, после 1777, духовно гравитирају

¹ Миленко Вукићевић, Карађорђе, I, Београд, 1907, стр. 235.

према Цетињу. Бока је и иначе била под црквеном управом црногорских митрополита. Тако се, дакле, непосредни утицај владике Петра простирао, одмах од 1800, на све области од Херцег-Новог до Пећи, и од планине Румије до Дурмитора.

Утврђено је, да је пре устанка у Београдском Пашалуку, припремана једна шира акција Срба на Балкану да се стресе турски јарам.² Једна од главних личности у овој радњи, ако не и најглавнија, био је, без сумње, владика Петар. У једном његовом писму, од 10 јануара 1804, упућено дечанском игуману Хаџи-Данилу Паштровићу, има и ово место: „Имамо намеру ми Црногорци и Срби из београдске стране скочити на оружје против наших непријатеља Турака, ако можемо вас да избавимо“.³ Према томе, владика Петар стајао је у вези и са Србима у Београдском Пашалуку. Везе су, по свој прилици, одржаване више усмено преко поверљивих људи но писменим путем. О неким припремама владике Петра код херцеговачких племена за акцију на Турке, налазимо потврде у једном саопштењу, заснованом, изгледа, на причању. Ту се вели, да је владичин рођак, познати војвода Станко Петровић, долазио, негде око 1800, у Дробњаке у поверљивој мисији код попа Милутина Церовића, онда једног од најугледних дробњачких главара. Поп Милутин је отац Новице Церовића, доцније чувеног херцеговачког војводе, који се нарочито прочуо са свог видног учешћа у смакњућу Смаил-аге Ченгаћа.⁴

Заснивањем ускочког краја на граници источне Херцеговине, близу племена Дробњака, владика Петар имао је подесног земљишта за своју политику у Херцеговини. И ако се мало удаљујемо од главног питања, ипак сматрамо за потребно нешто рећи о одметању Ускока, тим пре што је владика Петар изгледа у првом реду рачунао на њихову сарадњу.

У рату који су повеле Русија и Аустрија 1788, узели су добрим делом учешћа и Срби са Балканског Полуострва. Познато је, у којој је размери било том приликом учешће Срба из Београдског Пашалука. Црногорци, Брђани и Херцеговци, такође су се одазвали позиву Петро-

² Вл. Ђоровић, Почетак Карађорђева Устанка, С. К. Гласник, књ. XV, 1925, стр. 589—92.

³ Серафим Ристић, Дечански споменици, Београд, 1864, стр. 23—24 (М. В., Карађорђе, I, 235).

⁴ Милутин Томић, Биографије и т. д., Годишњица, XXXI, стр. 143.

града и Беча и ударили на оближње Турке. Њихови напади на Никшић и Спуж сврше се без успеха. Са Црногорцима и Брђанима, ударили су на Никшић и Требјешани, једно мањџ племе из великог херцеговачког племена Никшића. Турска се обавезала Свиштовским Миром, да ће амнестирати све своје поданике који су се компромитовали у рату приласком уз Русију и Аустрију. Знајући колико за Никшићане важе међународне обавезе, и бојећи се њихове освете, Требјешани се не усуде вратити својим домовима, но се најпре склоне у Белопавлиће; после у Доњу Морачу; па и ту не остану, но се преместе у Горњу Морачу, негде око 1792—93, где се на извору реке Мораче, у селу Љевиштима, стално населе. Да се овде настане, изгледа да су се Требјешани највише руководили жељом да продуже разрачунавање са Никшићанима, који су по оближњим планинама држали стоку и лети је често обилазили. У толико је Требјешанима било лакше водити борбу, што су, с једне стране, имали наслона на суседна брдска племена и херцеговачко племе Дробњаке; с друге стране, околне планине и густе шуме чиниле су Горњу Морачу правом природном тврђавом и згодном за четничко ратовање. Колашинци су имали, истина, читлука у Морачи, али су ретко на њих долазили, с рескиром да ће заглавити у морачким клисурама и дубравама. Могло је бити, по причању савременика, на 200 требјешких породица које су се населиле у Љевиштима. Притисну они убрзо Лолу и дробњачку планину Јаворје, те тако долазе у непосредну везу с племеном Дробњацима.⁵ Требјешани су, дакле, ударили темељ ускочком крају и дали пример и другима, који нису хтели подносити турски зулум, да се склањају у овај крај. Мало претерано народна песма вели:

„Бегођ бјеше Влаха ваљатнога
У свој Босни и Херцеговини,
Све побјеже у Морачу Горњу;
Робе, пале, а сијеку Турке;
Разбијају по друму трговце,
Одјавише из планине овце,
Одагнаше коње и волове,
Похараше господске дворове,
Поведоше буле кадуџике“.⁶

⁵ КазиванѢ Стари ТребѢшана, Београд, 1842, стр. 31—39.

⁶ В. К., Српске Народне Пјесме, књ. IV, стр. 338.

Ускочка акција досезаше до никшићких и колашинских градских капија. Колашинци и Никшићани неколико пута су покушавали да разуре ускочки крај. Главни њихов напад био је јуна месеца 1795. Са две стране, Никшићани и Колашинци спусти се у Горњу Морачу. Пође им за руком да попале нека села. Али, на повратку, нападну их Ускоци из заседа и нанесу им тежак пораз. Народна песма, славећи ову ускочку победу, хиперболично вели, да је мало Турака измакло испод ускочког ножа.⁷ Ускоци су помагали и владика Петра у његовим сукобима с Турцима. Тако, кад су Колашинци пошли у помоћ скадарском везиру Махмут Бушатлији, приликом његова похода на Брђане и Црногорце, пресретну их Ускоци, Ровчани и Морачани, 25 септембра 1796, на Лопатама више Доње Мораче, и до ноге потуку. У једном запису Манастира Мораче вели се, да „ту би сила бруке“, — разуме се од Турака.⁸ Насељени више у планинском крају, а не смевши ићи на турске пазаре, Ускоци беху често изложени кризи глади, што је опет био узрок да насрћу на имања оближњих хришћана и с њима ради тога долазе у сукоб. Један запис манастира Мораче лепо илуструје прилике у домашају ускочком: „Ва лѣто 1803 бѣше велика глад и бѣше ока жита пара петнаест, и ока соли тако, и беше велико крвопролитие; језик на језик, и друг на друга; и гори бѣше немир него глад“.⁹ Турци су из двапут безуспешно покушавали приволети Ускоке да се врате у Требјесу: једном, негде 1801, преко херцеговачког митрополита Ананија; други пут, исте године, лично је Синан-паша Сирчић долазио у Никшић и преговарао с Ускоцима, обећавајући да се Никшићани неће свећати.¹⁰ До 1804, старешина и глава Ускока беше Мина Бућић, којег је владика Петар засердарно док су Требјешани били још у Белопавлићима.

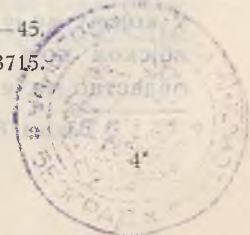
Припремајући акцију против Турака, владика Петар је знао да му треба наћи наслон код неке европске силе. Како је стајало с Русијом и Аустријом? Ове две државе ушле су у рат 1788 у циљу деобе турског царства. Аустрији су имали по уговору принасти готово сви српски крајеви. Кад рат

⁷ Казиванѣ Стари Требѣшана, Београд, 1842, стр. 44—45.

⁸ Љ. Ст., Стари српски записи и натписи, књ. II, бр. 3715.

⁹ Ibid., књ. II, бр. 3804.

¹⁰ К. Ст. Требѣшана, стр. 51—56.

није успео, реализовање овог plana одложено је за доцније. Француска Револуција потисла је после тога сва друга питања у Европи. Обе заинтересоване силе беху сад прожете идејом, да у Турској треба одржати status quo и спречавати макакав покрет хришћана, који би могао проузроковати решење турског питања пре времена, и мешање неке треће силе, нарочито револуционарне Француске. Аустрија и Русија, дакле, нису мислиле толико на ослобођење хришћана испод турског јарма колико на међусобну поделу турске територије. Владика Петар био је, изгледа, добро упућен у овај руско-аустријски план, с којим се он из основа није слагао. По његовом мишљењу, ослобођење Срба требало је бити тако, што ће они добити своју независну државу, а не да дођу опет под јарам неке друге силе. Што су Русија и Аустрија желеле да не долази до заплета на Балкану, баш то га је могло упућивати, да је дошао згодан моменат да се Срби отресу и претензија ове две силе и турског јарма, тражећи наслона на другој страни. Зато се он и обраћа Француској, која је тада, прожета идејама Велике Револуције, имала симпатије за подјармљене народе, и била још у рату с Турском. Опат Долчи могао је бити владици Петру тумач за ову оријентацију. Њега аустријски извештаји приказују као француског агента, изгледа, са мало разлога.

С једне, истина, непоуздане стране, доказивало се на широко, да у ово време нису постојале везе владике Петра са револуционарном Француском, но да је то владици Петру подметнуто од Аустрије, да га, као свог противника, оцрни код руског двора.¹¹ Да су везе постојале види се из једног веродостојног документа којег ћемо овде навести. Француски пуковник de La Prad подноси, 1808, један предлог француској влади, да успостави везе с Црном Гором, па наводи шта је на том раније рађено. „Владика и кнез црногорски — вели се ту —, којег сам једном приликом лично упознао и који ми је од тада указивао нарочито поштовање и пријатељство, послао ми је, флореала 11 год. (крајем априла или почетком маја 1803), свог синовца у Хаг, где сам се тада налазио, с писмом у којему ме је позивао да се примим команде над црногорском војском која мисли напасти на своје суседе. У исто време овластио ме је да понудим његову услугу и војну снагу Царском

¹¹ Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија, Београд, 1924, стр. 177—236.

и Краљевском Величанству, тада првом Консулу. Тада сам одмах дошао у Париз са синовцем владичиним. Како је овај хтео да остане што незапаженији, становао је код мене и са сваким се опходио с резервом и крајњом обазривошћу. Чим сам стигао у Париз, обратио сам се његовој висости министру финансија (Великом Благајнику), који ме је једним писмом упутио на министра иностраних дела, Кнеза од Беневента. Овај ме примио љубазно; а кад сам му показао све документе који су га могли уверити да сам овлашћен говорити у име црногорског владике, пажљиво ме је саслушао, и обећао да ће о том говорити с његовим Царским и Краљ. Величанством. Мада сам се, после тога, често сусретао са министром, морао сам дуже чекати на одговор. Сматрајући да о својој мисији треба да обавестим и његово Царско и Краљевско Височанство, кнеза Мирата, упутио сам му један опширан меморандум поводом ове ствари. Међутим, одмах после тога, добијем нове хитне поруке од црногорског владике, у којима се огледала његова готовост да зарати било на Аустрију било на Турску, како би Императору било по вољи, као и његово нестрпљење што се с тим не почне. Оног часа лично сам саопштио ове поруке министру иностраних дела, који ми је наредио да одмах упутим владичина синовца у Црну Гору, с препоруком владици да одложи своју акцију за једну годину касније, када ће, по министрову уверавању, француска влада донети дефинитивну одлуку".¹²

Радња владике Петра на покрету Срба против Турске, нарочито везе с Француском, изазову Русију да се окрене против њега и да му онемогући макакво деловање у том правцу.

У вези владике Петра са Француском, руски кругови видели су Наполеонову намеру, да један део своје војске пребаци на Балкан ослањајући се при том на помоћ балканских хришћана. Тако је тумачено и у извештајима поверљивих личности и руске и аустријске владе. По једном извештају, француске трупе требале су се искрцати у Мореју; али како Турци то на време дознаду, спреме се да осујете извршење ове намере. Французи су на то, тобож, променили план, тако да се пребаце северније, и то код Будве и Паштрозића.¹³ По

¹² Мих. Гавриловић, исписец, стр. 355—360.

¹³ М. В., Карађорђе, I, прилог 12, стр. 390.

другом извештају, француске трупе требале су бити пребачене на четири места: близу Црне Горе или дубровачке територије, и на три места у Албанији и Грчкој.¹⁴ Извештаји се изрично слажу, да су Французи стајали у дослуху с неким преставницима балканских хришћанских народа. Као главни саучесници у овом француском подуху, помињу се владика Петар и његов секретар Долчи.¹⁵

По свим околностима и наведеном меморандуму пуковника де Ла Прада, нема вероватности да је француска влада тада баш намеравала пребацити трупе на Балканско Полуострво. Могуће је да се у аустриским и руским круговима претпостављало то као вероватно и у претпоставкама претеривало. Јер страх од француске опасности био је општи у целој Европи. Како се, с друге стране, Наполеон јако интересовао источним питањем, могла је изгледати вероватна версија о искрцавању француске војске на Балкан. Подједнако су од тог страховале и Русија и Аустрија. Али из аустриским кругова нарочито се упорно потврђивала ова версија.

Аустрија је имала и један посебан разлог да то чини. Владика Петар замерио се аустријској влади још 1788 својим врло резервисаним држањем према Аустријанцима који су били дошли у Црну Гору да постичу Црногорце и околна племена, херцеговачка и брдска, на акцију против Турака. После уласка аустриске војске у Далмацију и Боку, 1797, односи су се још више заоштрили. Јер је Аустрија нерадо гледала да владика има Боку под својом црквеном управом, и намерна је била да је одвоји од црногорске митрополије. Версија о владичиним везама с Француском могла јој је добро доћи да овога оцрни и компромитује код руског двора, који је држао Црну Гору под својом заштитом. Аустрија је добро знала колико је Русија осетљива у питању њеног престижа у Турској. Из аустриским извора сугерирано је у Петровграду, да је нека буна, која је избила у Боки негде 1802, по свој прилици због претераних пореза и неких других новчаних питања, дело владике Петра у вези са искрцавањем француских трупа на Балканско Полуострво.¹⁶ Затим, по свој прилици као аустриским

¹⁴ Ibid., прилог 15, стр. 398.

¹⁵ М. Драговић, прилози и т. д., Споменик XXXI, стр. 96—98; Вл. Ђ., п. д., стр. 97.

¹⁶ М. Вукићевић, Карађорђе, I, прилог 12, стр. 390.

агент, долази, негде 1803, у Петроград архимандрит Вучетић, родом из Грбља у Боки, да лично потврди версију о везама владике Петра с Французима. Вучетић је најпре добро стајао код владике; али, павши доцније у немилост, ставио се у службу Аустријанцима. Ови су му, изгледа, обећавали владичанску столицу у случају одвајања Боке од цетињске митрополије.¹⁷ Колико су били затегнути односи између аустријских власти у Боки и владике Петра, најбоље се види из владичине изјаве француској влади, да је готов ратовати и против Аустрије.

Владика Петар био је још од раније подозревао руској влади и код ње рђаво уписан, те се одмах у Петрограду поверовало свим вестима о његовом пријатељству с Французима и неверству према Русији. У толико више је морало руску владу раздражити овако владичино држање, што је Црна Гора уживала нарочиту наклоност руску; те се у Петрограду није дало ни помислити да у Црној Гори сме бити нечијег другог утицаја сем руског. У Петрограду се мислило да у овој ствари треба што пре и ефикасније интервенисати, те предухитрити и Француску и владу Петра. Аустријске трупе су будно мотриле да се Французи не искрцају у њиховом домаћају и биле су готове дати отпор. Из Петрограда је достављено заповеднику руске флоте код Крфа да поступи у истом смислу. Затим, у највећој журби, спремљене су инструкције за Марка Ивелића, тада генерала, који је требао ићи у Црну Гору и на време осујетити план владичин. Њему је стављено у задатак следеће: (1) Имао је потпуно отргнути Црногорце испод утицаја владике Петра, приказујући га опасног и за њих и за њихову заштитницу Русију; спровести га под строгом пратњом у Петровград, где је требао бити суђен ради тобожњих верских кривица, после тога бити прогнан у Сибир на издржавање казне. На захтев владе, Синод је такође упутио позив владици да има доћи у Петроград и пред њим одговарати за почињене кривице. (2) Ивелић је требао организовати Црногорце, Брђане, и Херцеговце, „који су увек показивали оданост руском двору,“ и њиховом помоћу спречити искрцавање Француза. (3) Изрично му је заповеђено, да, по сваку цену, има осујетити било какву радњу хришћана на турској тери-

¹⁷ Марко Драговић, прилози и т. д. Споменик, XXXI, стр. 98; Вл. Ђорђевић, и. д., 85, 100--104.

торији која би била уперена против турске управе.¹⁸ (4) Како се тада баш налазио у Петрограду ускочки главар, сердар Мина Бућић, који је тражио од руске владе да омогући Ускоцима пресељење у Русију, Ивелићу је наређено да сеобу спроведе. Руска влада је рачунала, да ће тако бити уклоњена још једна сметња мирном односу Срба и Турака у домањају црногорском.¹⁹

Везе владике Петра с Французима нису, изгледа, нашле разумевања и одобравања код извесних истакнутих личности у Херцеговини; чак је с те стране, као што ћемо видети, дошло до посебне акције за искључиво одржавање везе с Русијом. Али можда је било и личних рачуна да се поведе та посебна радња.

Кад је у Петрограду владало највеће узбуђење због држања владике Петра и његових веза с Француском, стигао је тамо, новембра 1803, пивски архимандрит Арсеније Гаговић, и пријавио се, 21 новембра, тајном саветнику Татишчеву. Кад је изјавио да у Петроград долази као изасланик херцеговачког народа и његовог митрополита, појмљиво што је био обасут нарочитом пажњом од преставника владе. Другог децембра, примљен је у аудијенцу код цара.²⁰

Татишчев је у свом извештају, од 22 новембра 1803, забележио, да му је Гаговић изјавио поводом своје мисије, поред осталог, и ово: „Како народ у Херцеговини, а исто тако и сви хришћани који пате под Турском, мисле да је најпосле дошао тренутак њиховог ослобођења. Да Порта у свом данашњем растројеном стању нема снаге задржати њихову општу тежњу, и да ће бити принуђена пристати на њихову жељу да се од ње оцепе. *Да херцеговачки митрополит који је одан руском двору, старајући се о добру свога народа, не жели ништа предузети у том правцу (т. ј. у погледу ослобођења од Турака), докле о томе не дозна вољу Господара Императора; ако Император одобри њихову жељу, моли да у том случају располаже њиховом оданошћу. Ако не добије одобрење за тако предузеће то ће се митрополит старати да умири узбуњени народ, склањајући га да чека zgodнији моменат*“.²¹ Та-

¹⁸ М. В., Карађорђе, I, прилог 12, стр. 389—96.

¹⁹ Каз. Стары Требѣшана, стр. 59—62.

²⁰ М. В., Карађорђе, I, прилог бр. 14, стр. 397.

²¹ Ibid, стр. 396.

тишчев вели даље у извештају, да се, по речима Гаговићевим, да закључити, да је „сав онај крај“ готов на борбу и да неће дуго трпети турска угњетавања; да је народ одан Русији, али ако им она не помогне „могу се лако бацити у наручје Француске“, која ради да их придобије.

Ничим не можемо контролисати тачност овог што је Гаговић изјавио у Петрограду. Има једна ствар која доводи у сумњу политички карактер његовог доласка у Петроград. Кад је од њега тражено пуномоћје народних главара, он се изговорио да га из обазривости није узео собом, и рекао да је његовом путу формално дат црквени карактер.²² Супрот томе, бавећи се у Петрограду 1813, Гаговић, у својој молби Синоду, изрично вели, да је у Русију долазио 1803 баш црквеним послонима.²³ У истини, 28 новембра 1803, он се обратио Синоду молбом, да помогне, пивски манастир у књигама, црквеним сасудима и другом;²⁴ другог децембра, после аудијенце код цара, обавештава Синод, да не може чекати на решење поднете молбе, пошто се ускоро мора вратити у завичај.²⁵ Као што се види, није тачан његов исказ, учињен пред Татишчевом, да је дошао у Петроград искључиво политичком мисијом.

По ономе што знамо о Гаговићу, може се закључити, да је био бистар, вешт и окретан човек; али у исто време, по свој прилици, несталан и са извесним несимпатичним пртама у карактеру; поред тога, са великом амбицијом да постане нека истакнуга личност. Могуће, онда, да је он, дознавши у Петрограду о нерасположењу руске владе према владици Петру, искористио згоду, да стекне наклоност руског двора и владе, што му је у пуној мери успело.

Ако је пак истинито оно што је Гаговић рекао руском цару и влади, онда је највероватнија следећа могућност. Херцеговачка митрополија изгубила је код подручних племена скоро сваки утицај и углед после њеног преноса у Мостар, 1777, и од кад је почела бити репрезентована од несрба. Напротив, утицај цетињске митрополије код њих је сваким даном био већи. Да се поврати ауторитет ове прве, њој је била потребна, поред осталог, и руска наклоност, коју није имала у довољној мери. Везе владике Петра с Француском,

²² М. В., Карађорђе, I, прилог 13, стр. 396.

²³ Ст. М. Димитријевић, Грађа за српску историју, Споменик, LIII, 93.

²⁴ Ibid., 89.

²⁵ Ibid., 92.

била је за то згодна политичка прилика. Гаговић је пошао за Русију вероватно негде при крају 1802 или почетком 1803, те се онда већ могло знати у Херцеговини о овим везама. Фонтан, руски консул у Дубровнику, један је од оних који су то најпре дознали и обавестили Петроград. Врло је могуће да је он саветовао херцеговачког митрополита, који је често силазио у Дубровник, да искористи прилику и стекне наклоност руског двора. Везе херцеговачког митрополита са Фантоном потврдио је Гаговић у својим исказима.²⁶ А Гаговић је згодан био за емисара у Русију. У Петрограду је био, негде раније, још као светогорски калуђер, кад је ишао да купи милостињу за светогорске манастире;²⁷ затим, као прави Херцеговац — он је из Пиве од браства Гаговића —, могао је добро приказати прилике у Херцеговини, и могло му се веровати у Петрограду. Дакле, ова посебна радња из Херцеговине могла је бити Гаговићево дело и херцеговачког митрополита с њиховом најужом околином, добро срачуната, и дошла у згодан моменат, да стекну наклоност и поверење руског двора. Треба нагласити, да Гаговић, колико знамо, није ништа изрично рекао у Петрограду против владике Петра, нити је помињао његове везе с Француском, што је такође знак његова политичког такта. Истина, у његовим изјавама јако је наглашена оданост Херцеговине и њеног митрополита руском двору, што се између редова може тумачиту да неће ићи за владиком Петром; алудирано је и на француску опасност.

Гаговић је такође требао ићи са Ивелићем и бити његов главни повереник у Херцеговини. Док се Ивелић још бавио у Петрограду, пише њему, 8 децембра 1803, државни канцелар, А. Воронцов: „Не сумњам да Ваше Сијатељство неће наћи у архимандриту Арсенију оданог и ревносног сарадника. Али да не би турске власти у Херцеговини што посумњале, треба да с њим тајно одржавате везе, и колико год је могуће избегавате личне састанке. Ако буде потребно да се састанете да му дате инструкције или од њега добијете обавештења, као и да проверите исправност посредника, то чините у тајности“.²⁸ Херцеговачком митрополиту упућена је

²⁶ М. Вукићевић, Карађорђе, I, прилог 13, стр. 396.

²⁷ Ст. М. Д., Грађа, Споменик, 88.

²⁸ М. В., Карађорђе, I, прилог 15, стр. 398.

писмена царска захвалница на оданости Русији, и препоручена најстрожија лојалност турским властима.²⁹ Гаговићу је подарен архимандритски крст у брилијантима као нарочити знак царске наклоности и поверења. У Петрограду се рачунало да ће се, преко херцеговачког митрополита и Гаговића, у многим паралисати акција владике Петра.

Пошто, као што рекосмо, Французи уопште нису намеравали пребацивати војску на Балкан, Ивелић је имао само да спроведе пацификацију Црне Горе и њој оближњих крајева, као до тада најбунтовнијих области српских, спречавајући какве оружане подухвате против Турака и експортујући ускочке исељенике, — и да, уклањањем владике Петра из Црне Горе, из корена ишчупа помисао за макакву акцију која се не би подударала са руским интересима на Балкану. У томе је, као што ће се видети, имао само у неколико успеха.

Ивелић је био родом из Рисна, у Боки Которској. Код руске владе важио је као поуздан човек и један од најбољих познавалаца српских прилика. У својству руског агента, послан је, 1788, да постиче Црногорце, Брђане и Херцеговце на рат против Турске. Разумљиво, онда, што је њему и сад поверена тако важна мисија. Доцније, у везама руске владе са устаницима у Београдском Пашалуку, такође сретамо Ивелића као руског поузданика. Али, насупрот томе поверењу које му се поклањало од руске владе, ипак се може закључити, да тај човек није био дорастао за тако деликатне мисије. Он је, збиља, био предан руским интересима и свесрдно им служио, али није имао потребног разумевања и за српске прилике на Балкану; затим, био је више бирократа и војник но политички човек.

Дошавши негде крајем јануара у Боку, Ивелић, уз сарадњу аустриских власти, почиње рад против владике Петра. Својим неумешним и нетактичним држањем, одмах је изазвао огорчење Црногораца, и њихову одлучност да се не покоре жељи руске владе. Држећи се буквално инструкција, он је тражио да му се владика Петар изда. Као одговор на то, црногорски главари одрже скупштину, 14 јуна 1804, на којој се одлучно изјасне против Ивелићева захтева; упуте затим против овога писмену тужбу руском двору. Синоду такође одговоре изрично нагласивши да овај нема права мешати

²⁹ Ibid., прилог 18, стр. 401.

се у послове црногорске митрополије као потпуно самосталне. И ако је Ивелић дозивао неке црногорске главаре у Рисан и претио царевим гњевом, ако се не покоре жељама руске владе, — ипак Црногорци остану чврсто уз Владикау Петра.³⁰ Поред осталог, шуровање Ивелићево са аустриским властима улевало је крајње неповерење Црногораца у његову личност. Од експортовања Владике Петра није могло бити ништа; с тим су и остала питања која је Ивелић имао да сврши била доведена у питање. Срећом за Ивелића и руске политичке планове, за руског консула у Котору дошао је, почетком августа 1804, Мазуровски, човек далеко окретнији и увиђавнији од Ивелића.³¹

Упознавши лично владикау Петра, Мазуровски одлучно стаје на његову страну; и не помишљајући уопште на његово уклањање из Црне Горе, гледао је да владикау поново веже за Русију. Поверење владичино стекао је нарочито својим непријатељским држањем према Аустријанцима. Он је за кратко време успео, да између владике Петра и Црногораца, с једне стране, и Марка Ивелића као повереника руске владе, с друге стране, дође до компромисног решења. На име, владика је пристао да не подузима, без знања и одобрења руске владе, никакву оружану акцију против Турске и да остане веран Русији; Ивелић пак одустао је од захтева да се владика Петар уклони из Црне Горе. 18 августа, на скупштини црногорских главара, свечано је изглађен сукоб са Ивелићем и сакционисана мирољубива политика коју је владика Петар у будуће имао водити према Турској, по жељи руске владе.³²

Налазећи се у врло тешком положају, владика Петар је морао пристати на компромисно решење. Тешко му је ипак било напустити мисао за акцију против Турака, нарочито кад су се устанком у Београдском Пашалуку указивале најлепше перспективе. Он покушава, али безуспешно, убедити руски двор у једној молби, да ни у колико не би шкодило руским интересима, да Црногорци са околним Србима ударе на суседне Турке, који су, како се ту каже, и иначе непослушни

³⁰ Вл. Ђ., п. д., стр. 121—2.

³¹ Ibid., стр. 133.

³² Ibid., стр. 135—150.

турској влади.³³ Ипак надајући се да ће се прилике променити, он не престаје одржавати везе како са оближњим Србима тако и са устаницима у Београдском Пашалуку, и код њих подгревати мржњу на Турке, али, нема сумње, обазриво и скривено од руских агената. Београдски усташаи ушли су у рат са званичном Турском у нади, као што ће се доцније видети, да ће бити помогнути од Црногораца.

Мањи је био успех Ивелићев у питању исељења Ускока. Руске лађе су чекале у Которском Заливу да приме исељенике и пренесу у Одесу. Преко Црне Горе они нису могли прећи: једно, што је владика Петар био против сељења; друго, што су тада између њега и Ивелића односи били на врхунцу запетости. Једино се могло рачунати на пут који је водио преко Никшића; али и онда само у томе случају, да никшићки Турци на миру пропусте исељенике. За ово се Ивелић лично обрати Никшићанима, тражећи гаранције за слободан пролаз до аустриске територије. Ови то једва дочекају, и упуте у Рисан као таоце десет својих угледних људи. Код Ускока сеоба је, изгледа, била врло непопуларна: једно, што се није било још начисто да ли ће владика Петар одустати од своје намере да зарати на Турке; друго, што су се у Београдском Пашалуку развијале прилике у корист устаника, који су већ тада хватали везе са Ускоцима постичући их, вероватно, на жешћу акцију против Турака. Узалуду је сердар Мина, главни покретач сеобе, слао из Боке поруку за поруком, Ускоци у већини остају прилично равнодушни за сеобу. Сердару је једва успело да приволи само своје најближе рођаке, њих 15—20 породица са нешто сто душа.

Крајем јуна 1804, у пратњи неколико никшићких Турака, пошло је ово дваестак породица у Боку, поневши собом покретну имовину. Учесници ове сеобе причају, да је био дирљив моменат, кад су, ударивши путем на Никшић, пролазили поред својих разорених домова у Требјеси. Људи су се тужним погледима опраштали са својим завичајем, жене плачем и кукњавом. Са својим пратиоцима, Никшићанима, пријатељски су се растали, опраштајући једни другима проливену крв.³⁴ Ускоро из Боке отплове за Одесу, у близини које добију земљу за насељење. По једној статистици, у новој ускочкој насео-

³³ М. В., Карађорђе, II, стр. 216.

³⁴ Каз. Стары Требѣшана, стр. 62—64, 197—206.

бини било је, 1806, осамнаест требјешких породица са близу сто душа. Од првака били су: сердар Мина и његов брат Бошко, Милован Дидић и поп Раде Симоновић.³⁵ Међу насељеницима била је и једна блиска рођака Вука Караџића.³⁶ Остали Ускоци остану и даље у Горњој Морачи, продуживши немире на граници Херцеговине, не обзирући се на све претње Марка Ивелића и његових повереника.

³⁵ Ibid., стр. 214—222.

³⁶ Љ. Стојановић, Вук Караџић, Београд, 1924, стр. 2 (у напомени).

ГЛАВА II.

Православни живаљ у Босанском Пашалуку. Устанак херцеговачког племена Дробњака.

За нас је, нема сумње, од велике важности знати, какво је било држање православног становништва у Босни и Херцеговини према устаницима у Београдском Пашалуку до портине одлуке да устанак силом угуши. Ову главу посветили смо томе питању.

I.

Тешко је тачно утврдити број становника, у оно време, на подручју Босанског Пашалука. По једном рачуну, доста поузданом, могло је бити, 1807—8, 1.250.000—1.300.000 душа: око 600.000 муслимана, 500.000 православних, 120.000 католика, и нешто Јевреја и Цигана. О бројном односу православних и католика, има у истом извору овај интересантан податак. „У место 102.000 харачких глава, колико Порта води, има у ствари 180.000, и то 36.000 католика, а 150.000 православних.“¹ За оволики број католичког живља налазимо приближне потврде у једном веродостојном саопштењу, где се вели, да је, 1806, било 12.835 католичких домова са по 11 душа, отприлике.² Према томе излази, да је, још прве деценије 19 в., православни елемент био по броју скоро раван муслиманском, а у том погледу далеко стајао изнад католичког елемента. Православна насеља била су растурана свуда по Босни и Херцеговини, негде гушће и компактније, негде ређе и измешана са муслиманским и католичким насељима. Најгушћа насеља православних, почетком

¹ Chaumenedes Fossés п. д., стр. 10—31, 121.

² Fra Mijo Vjenčeslav Batinić, Djelovanje Franjevaca u B. i H., sv. III, стр. 180.

19 в., налазила су се, исто као и данас, у источној Херцеговини, Босанској Крајини, Новопазарском Санџаку и крајевима око Дрине. У тим областима, православни елеменат чинио је главно становништво: католика или није било, или их је било мало, а Турци су се у главном налазили по градовима.

Има једно мишљење, да су средњовековни босански богомили у ствари припадали источној православној цркви; а да их је католичко свештенство као богумиле оквалификовало, с нарочитим планом да оправда своју сувишну ревност за утврђивање католичке цркве у Босни.³ Из тога би се дало закључити, да је православни живаљ у већини аутохтон у Босни. Вероватније је, да је он у средњовековној босанској држави био у мањини; у колико га је било, налазио се у главном, најпре, на граници према држави Немањића, доцније, и у оним областима немањичке државе које су, друге половине 14 и прве половине 15 в., дошле у састав босанске краљевине. Колонисање православног елемента и у остале крајеве Босне извршено је под турском управом, током 16, 17 и 18 в., и то миграрањем из других српских области. Још није испитано цело босанско подручје с обзиром на порекло становништва, али, по досадашњим резултатима, изгледа да је колевка православних, у првом реду, Херцеговина, онда, Новопазарски Санџак, Брда и Црна Гора. У осталом, ове области најактивнији су наши крајеви у миграрању становништва, како под Турцима, тако и у Средњем Веку; то су и данас⁴.

Православни живаљ, заједно с католичким, чинио је главно сеоско становништво и сељачку радну снагу. Истина, православни су после муслимана бројно најачи и у варошима. Као раја, и православни и католици, политички су бесправни а економски потчињени. Своје земље нису имали, но су или кметови на агинској земљи или чипчије на слахлудцима. Већу економску независност имали су трговци, занатлије и, мести-

³ Dr. Васо Глушац, Средњовековна „Босанска црква“, Прилози, књ. IV, 1925, стр. 1—55.

⁴ Владислав Скарић, Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни, Гласник Земаљског Музеја, књ. XXX, 1918, стр. 219—166; Јевто Дедијер, Херцеговина, Насаља, књ. 6; Јован Цвијић, Метанастичка кретања, њихови узроци и последице, Насаља, књ. 12; Боривоје Ж. Милојевић, Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко поље, Насаља, књ. 13; Риста Јерemiћ. О пореклу становништва тuzланске области, Гласник Г. Д., књ. 7 и 8, стр. 141—157; и т. д.

мично, сточарски крајеви. Осуство уређене управе и утврђеног правног поретка погађало је, као и у другим турским крајевима, у првом реду рају. Скоро је на крају излазило то, да је рајетин имао онолико права колико му је давао његов непосредни господар муслиманин, а не колико је законима прописано. Отуда се сматрало код муслимана као природно и обично вршити насиља над незаштићеном рајом, а силедије да остану некажњени, — са свим у духу оне народне: „Кадију тужиш, кадија ти суди“.

Ипак, није био у читавом пашалуку подједнако тежак живот за рају: местимично је било боље и доста сношљиво, захваљујући негде отпорности раје, нарочито православних, негде њеној бројној надмоћности над муслиманским живљем, а негде увиђавности обласних управника — санцак-бегова, муселима и капетана. Зна се, на пример, за Синан-пашу Сирчића из Горграда, Мехмед-капетана Видајића из Зворника, Хаџи-бега из Сребрнице, мостарског капетана Дадића, и, по свој прилици, Хасан-пашу Бањалучког, — да су, у времену од 1800—1806, у својим областима били врло благи према раји и заштићавали је од насиља. Мехмед-капетан рају је и оружао, да му помогне у борби с његовим братом и супарником Али-агом Видајићем; мостарски капетан Дадић ушао је, по једном саопштењу, у причу због своје правичности и гоњења силедија. Он се често ослањао на хришћане у борби са травничким везиром.⁵ Напротив, никшићки, колашински, често и сарајевски муслимани; Али-ага Видајић, рекло би се Кулин-капетан, и Осман-бег, градачки капетан, — прочули су се због своје свирепости и безобзирног угњетавања раје⁶ За последњег, вели се на једном месту: „Затварао је за најмању сумњу рају из своје области, и петком, кад изађе из џамије, заповеди да му се изведе од ових несрећника, на које он испољава своје дивљаштво пресецајући их сабљом напола“.⁷ После познатог поргиног прекида са устаницима у Београдском Пашалуку, уопште узевши, стање за православни живаљ на читавом подручју Босанског Пашалука постало је врло тешко.

⁵ Прота Матија, Мемоари, 59, 62, 80, 115; В. К., ист. и етн. списи, I, 8, 36; М. V. Vatinic, п. д., књ. III, стр. 178; М. Вукићевић, Знаменити Срби Муслимани, С. К. З., стр. 95.

⁶ Каз. Став Требџшана, Београд, 1842, стр. 22; В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 8.

⁷ Chaumette des Fossés, п. д., стр. 50.

Више слободе и независности имали су православни у источној Херцеговини захваљујући отпорности својој и племенском уређењу. Племенски живот у источној Херцеговини, неуништен од средњевековне српске државе, под Турцима не само да се није изгубио, но, погодован географским и политичким приликама, развио се и учврстио; затим, нека мања племена формирала су већ племенске заједнице. Почетком 19 века, најзнатнија су ова племена: Дробњаци, Никшићани, Крушевице, Пива, Зупци, Бањани, Грахово. Рекло би се, најјаче је било скоро до краја 18 в., по имућности и броју становништва, племе Никшићи; али подизањем града Никшића, оно је постепено опадало, а првенство прелазило на Дробњак. Истина, херцеговачка племена, као и остала раја у Босанском Пашалуку, нису била сопственици земље, но је и код њих владао чипчиски режим. Али, муслимани, имаоци баштина, обично нису становали у племену, без сумње из бојазни да не буду нападнути од раје, но су у племе залазили само онда кад је био рок збирања прихода. Економски независнији, били су Дробњаци и Пива, више као сточарски крајеви. Иначе, читав остали живот племена био је аутономан: имали су племенске скупове за решавање најважнијих племенских послова; власти за управљање племеном; и т. д. Племена су била чак и наоружана и имала своју војску. Турци су настојавали да разруше племенско уређење и заведу пуну своју управу као и у осталим деловима пашалука, али без успеха: племена су давала енергичног отпора. Теже су прилике настале у источној Херцеговини, као што смо видели, одметањем Требјешана. У крајевима где није било племенског уређења, а православни живаљ био компанктан, на пример у босанском Подрињу са једним делом Посавине, Новопазарском Санџаку, а, ваљда, и у Крајини, владао је кнежински режим, сличан оном у Београдском Пашалуку⁸.

Раја је имала слободу вероисповести, али са извесним ограничењима: вршење црквених обреда и присуствовање служби, било је слободно, али не увек и подизање нових

⁸ Јован Свјјіć, *La Peninsule Balkanique*, Paris, стр. 318—32. К. Јиречек—Ј. Радоњић, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1922, стр. 98; Св. Томић, *Дробњак*, Насеља, I; В. Караџић, *Српски Рјечник*, Београд, 1898, стр. 288; Владимир Ђоровић, Лука Вукаловић, Београд, 1920, стр. 7—10; Споменик, LII, стр. 76—81; Споменик, XXXIX, стр. 107—111.

богомоља. Биле су две православне митрополије на територији Босанског Пашалука: једна, за Босну, са седиштем у Сарајеву, позната дабарско-босанска митрополија; друга, херцеговачка, са седиштем, најпре, у манастиру Тврдошу, доцније у Дужима; па како се и сувише компромитовала, током 17 и 18 в., код турских власти постицањем херцеговачких племена за борбу с Турцима, пренесена је у Мостар. Отада она губи српско обележје, уз то и утицај на херцеговачка племена. Исто тако као државне, и црквене средњевековне традиције српске цркве најјаче су у Херцеговини и Новопазарском Санџаку. На територији уже Херцеговине имамо, почетком 19 в., једанаест активних манастира, које старијег које новијег датума. То су: Житомислић, Завала, Добрићево, Довола, Пива, Косијерево, Дужи, Бијела, манастир Тара, Добриловина, манастир св. Луке у Никшићкој Жупи. Херцеговачког је порекла и манастир Острог. У Новопазарском Санџаку, као што знамо, и поникла је у главном наша средњевековна црквена архитектура. Као и у осталим српским крајевима под Турцима, тако и у Босанском Пашалуку активност православне цркве била је више упућена у националном правцу но у верском. Митрополија Тврдош зато је и разрушена што је била легло буна. Манастир Милешево гори неколико пута од турског угарка; Студеница исто тако. Морачу, Добриловину, Пиву, и друге, Турци често плене и пустоше. Херцеговачки митрополит Василије (1639—1671), чије мошти и данас почивају у његовој задужбини Острогу, у острошким литицама, добио је ореол мучеништва са своје националне активности. Култ његов и данас је веома јак на подручју Херцеговине, Црне Горе с Брдима, Новопазарског Санџака и једног дела Босне.⁹

Сви већи покрети Срба на Балканском Полуострву, у току 16, 17 и 18 в., налазили су живог одјека и код босанско-херцеговачког православног живља, нарочито у крајевима где је он чинио већину, у првом реду у Херцеговини. По себи се, онда, разуме да је и устанак раје у Београдском Паша-

⁹ Архим. Иларијон Руварац, Нешто о Босни, Дабарској или Дабробосанској епископији и о српским манастирима у Босни, Годшњњица, II, 241—60, Вл. Ђоровић: Херцеговачки манастири (требињски манастир Тврдош), Gl. Z. M., XXIII, стр. 505; Манастир Дужи, Gl. Z. M. XXIV, стр. 545; Манастир Завала, посебни отисак, Београд. Споменик, XXXIX, стр. 107—111; Љ. Ст., записи и натписи, бр. 3916, 1141, 1153, 1895, 1918, 5549.

луку праћен од истог живља са симпатијама и великим интересовањем. Долази и до две буне: једна је избила у Јадру и Рађевини, средином лета 1804, али остаје локалног значаја; другу диже херцеговачко племе Дробњаџи. Ова буна Дробњаџа има за нас посебну важност: једно, што је избила баш уочи мобилизације босанске војске за рат на београдске усташе, те могла бити, да је успела, од пресудног значаја за улогу Босне у овом рату; друго, што је била, по свој прилици, постакнута од београдских усташа, у намери да парализује снагу Турске уношењем угарка у друге крајеве ван Београдског Пашалука.

II.

Познато је да највећи део становништва западне Србије, нарочито Подриња, води порекло из Херцеговине, и то, у првом реду, из Дробњаџа, околине Никшића и Пиве. Исто тако, највише истакнуте породице у Првом Устанку из овог дела Србије припадају досељеницима из Херцеговине: Ненадовићи и Грбовићи су по свој прилици из околине Никшића, породица Стојана Чупића је из Пиве; Лазаревићи су такође Херцеговци. Насељавање Херцеговаца у западну Србију врши се врло рано, а нарочито од сеобе под Чарнојевићем у току 18 в., кад је, подизањем турских градова, настао већи турски притисак у источној Херцеговини. Зато је код њих морала бити још јака успомена на свој негдашњи завичај; а, без сумње, још пре Карађорђевог устанка, одржавали су везе са својим саплеменицима који су остали у Херцеговини. Могли су се састајати на пазарима у Сарајеву, Дубровнику, Препољу, Плевљима и другим местима, где се долазило и из једне и из друге области ради трговине. Глигорије Младеновић, хајдучки харамбаша из Подриња, родом Херцеговац, водио је, негде по 1800, чак и чету у Херцеговину, да се разрачуна с неким невестињским зулумћарем.¹ Ако се узме још у обзир готовост Херцеговачких племена за борбу с Турцима, разумљиво, онда, што је устанак у Шумадији нашао код Херцеговаца врло јаког одјека и што се код њих јављају тежње за сличан покрет. Терен је био припремио и владика Петар својом агитацијом.

Рано у пролеће 1804, кад се у Београдском Пашалуку водила борба са дахијама, а није још било јасно како ће се

¹ М. Милићевић, Поменик, Београд, 1888, стр. 378.

борба завршити, устаници шаљу владици Петру једног поузданог човека, Дамјана Миленковића, вешта путевима за Црну Гору, без сумње у намери да владика обавесте о побуни и траже његову сарадњу.² Можемо претпоставити, да је овај устанички повереник свратио и код херцеговачких племена, обавестио их о побуни и тражио да устају на Турке. Јер, већ 20 јуна 1804, пишу Дробњаџи владици Петру: „Устани, господине, Бога ради, јер нам је боље у слободи живети један дан, него оволику муку и напаст трпети, како од неверних тако и од наше браће. Зар не видиш шта урадише шијаци? Узеше сав Београдски Пашалук, и ево ударише и на Босански Пашалук, и узеше нахију зворничку, и Зворник опколише; и доходио босански везир Турцима у помоћ, и отишао је грдан и срамотан. Ја сада ја никада! Бога ради, ево згоде, тек нема никога да поведе!“³ Исто тако, морачки архимандрит Аксентије Радоњић једним писмом, од 7 јула, у име Никшићана, Морачана, Дробњака и Пивљана, преклиње владика да почне борбу с Турцима: „Са овим верним писмом долазим објавити вам оданост и веру Никшићана, Дробњака, Пивљана, и Херцеговаца који се граниче поменутих племенама, а који једнодушно нуде и траже помоћ прво од свевишњег Бога Сведржитеља и творца и од великога господара и заповедника Петра Петровића, опште народног мигрополита, и од свега „правитељства“ црногорског и брдског. Заклињу Вас Богом великим да устанете... Они вас куме, па и ја вас кумим Богом, устаните Христа ради, и час пре по истом књигоноши верни и весели одговор и скору помоћ пошљите. Дајем вам Бога за јемца и моју душу, да су сви готови колико хоћете“.⁴ Херцеговачка племена мислила су, да је почетак општег устанка ту, само су се чудили оклевању владике Петра, који је био један од иницијатора те опште акције. Видели смо, мало пре, да је баш у ово време владика био притешњен од Марка Ивелића. Без Црногораца и владике Петра, херцеговачка племена нису смела загазити у борбу, али и даље одржавају тесне везе са устаницима у Београдском Пашалуку.

Приликом устаничких преговора с Бећир-пашом, изгледа да је из Херцеговине дошао у устанички логор под Београ-

² Прота Матија, Мемоари, 216.

³ М. В., Карађорђе, II, 211.

⁴ М. В., Карађорђе, II, 211.

дом један поверљив човек са извесним порукама устаничким првацима од херцеговачких племена. Јер, 27 августа 1804, устаничке вође пишу Арсенију Гаговићу и осталим херцеговачким главарима, и постичу их на буну велећи да је један човек за исту ствар послан у Босну. „Ви удрите с те стране а ми ћемо са ове неустрашивим духом, и помоћу Бога пре месец дана састаће нам се војске у Сарајеву, где је захире, цебане, сва блага и бисера неизчитајема“.⁵

О некој устаничкој акцији у то време против Босне, није могло бити говора, тим пре што је баш тада с њима водио преговоре босански везир и што су устаници настојавали да увере и њега и Порту у своју помирљивост. Могуће је ово. Незадовољни током преговора и оним што им је Бећир-паша нудио, а намерни да га се отресу, устаници покушавају изазвати буну у Босанском Пашалуку, и на тај начин принудити везира да напусти Београд. Али, скоро непријатељско држање београдских устаника према буни у Јадру и Рађевини — дакле, на територији Босанског Пашалука — говорило би против те могућности. Истина, треба имати у виду и то, да су устаничке старешине били против овог покрета у Јадру и Рађевини, можда у првом реду због тога што је то било дело једног незадовољника и одметника. Највероватније ипак, да су устаници, дознавши о борбеном расположењу херцеговачких племена, хтели утицати, да се, за сваку случајност, то расположење одржи. Обраћање Гаговићу писмом, за којег знамо какву је улогу имао у Херцеговини, може се тумачити његовим врло вештим држањем, да се не примети да је он један обични руски агенат са задатком да умирује духове и дозна радњу на припреми буне у Херцеговини.

У Јадру и Рађевини дошло је до побуне крајем јуна 1804, баш онда кад је Бећир-паша преговарао под Београдом с београдским устаницима, и кад су изгледи на успех преговора били највећи. Буну је дигао познати харамбаша Ђорђе Турчија на своју руку, без одобрења и знања Карађорђа и других устаничких старешина, но више њима у пркос и изината. И ако уперена у главном против Али-аге Видајића, који је био противан измирењу са устаницима, ипак, дигнута у невреме, вођена невешто и од човека који је пао у немилост код Карађорђа, буна је била унапред осуђена на

⁵ Ст. М. Д., Грађа, Споменик, LIII, стр: 95.

неуспех и остала локалног и уског значаја. У почетку, побуњеници имају успеха — заузму Лозницу, Лешницу, Крупањ, — очисте Јадар и Рађевину од муслимана, — да наскоро после тога узмакну испред Али-аге и његове војске у Цер и Видојевицу, где су у главном и сачекали ликвидирање побуне, с јесени 1804. Побуна је окончана тако, што је Јаков Ненадовић, по Карађорђево наређењу, дао убити Турчију и неке његове најоданије људе, и тиме покрет обезглавио. Буна онда усахне, а побуњеници се врате на своја огњишта. На заузимање Карађорђево и Јакова Ненадића, Мехмед-капетан Видајић обећа неке повластице Јадру и Рађевини. Вук Караџић вели, да је уговорено следеће: да се читлуци укину; да народ сам купи харач и остале дажбине; спахије само једном годишње да долазе ради десетка, а осталим Турцима да се забрани навраћање у села; да народ сам расправља извесне међусобне спорове. Предвиђена је још једна ствар, која доцније добија нарочиту важност: да босанска војска, кад би ишла на устанике у Београдском Пашалуку, не прелази преко Јадра и Рађевине.⁶

Нема сумње, херцеговачка племена су била обавештена о овој побуни у Јадру и Рађевини. Почетком јесени 1804, код њих је борбено расположење на врхунцу. Никшићани, Пивљани, Дробљаци, Гачани и Рудињани, обраћају се, 9 октобра, владици Петру, молећи га да поведе војну на Турке и ослободи их турског јарма.⁷ 20 октобра, Никшићани пишу посебно: „Сваки који верује, види да је из старог пепела синула искра. То видите и сами. Бога ради, не држите нас овако, зашто није могуће носити ово зло које је изнад наше моћи“.⁸ Али, ни овај пут херцеговачка племена се не одлуче за акцију без сарадње владике Петра, који је тада већ био принуђен пристати на оружану пасивност.

Руски агенти, Ивелић и Гаговић, видели су да прети сад нова опасност, од београдских устаника, за мир у Херцеговини, и похитају да на време предупредe евентуалну побуну и пресеку везе између Херцеговине и усташа у Београдском Пашалуку. Гаговић је одмах упутио Ивелићу препис поме-

⁶ В. Караџић, ист. и етногр. списи, књ. I, стр. 25—36.

⁷ М. В. Карађорђе, II, стр. 217.

⁸ Ibid., стр. 217.

нутог устаничког писма, информишући га у исто време о готовости Херцеговине да се лати оружја; на што овај шиље поруку, 12 децембра, Гаговићу и „благородној господи војводама и кнезовима у Дробњаку и Пиви, и осталим Херцеговачким главарима и старешинама“, да буду Турцима „покорни и послушни“, јер је то жеља руског цара. За београдске усташе вели, да их не слушају, јер „ништа друго нису вредни учинити нако да Србе доведу до такве погибије из које се никад не би могли избавити“.⁹

Све до неуспеха Бећир-паше у преговорима с београдским устаницима, могло се мислити да ће устанак бити окончан тако, што ће се устаници задовољити оним што им је Порта обећала преко свога изасланика. Али, после онаког исхода Бећир-пашине мисије, и Порти, и околним Србима и Турцима, било је јасно да устанак узима озбиљније размере, и предосећало се на свим странама да ће постати један важан државни проблем. Поникао да се стресе локални јањичарски режим, претио је да се претвори не само у негирање турске власти у границама Београдског Пашалука, но да постане озбиљна опасност за мир у држави и преко тих граница. Нарочито се јасно опртава узнемиреност и борбено расположење код раје у Босанском Пашалуку, у првом реду у Херцеговини. Један свештеник из Приједора, у Босанској Крајини, пише. 1806: „Трпљиво сам подносио турски јарам, као и сви православни, надајући се да Карађорђе и нас ослободи и под своје покровитељство прими“.¹⁰ У једном француском извештају из Дубровника, 28 маја 1805, вели се, да се у Босни „певају јуначке песме на српском језику, које, по обичају овог народа, славе победе Карађорђево, описујући га као хришћанског ослободиоца“.¹¹ На једном месту, вели Вук Караџић за Филипа Вишњића, да је „ишао не само по целом Босанском Пашалуку, него и у Скадар, те просио певајући уз гусле“.¹² На основу тога, може се претпоставити, да су ове песме, што се помињу у француском извештају, Вишњићеве песме, можда певане од њега лично, у првом реду *Буна на дахије*, једна од најлепших, и која

⁹ Ст. М. Д. Грађа, Споменик, ЛШ, стр. 98.

¹⁰ Епархиска Архива у Плашку. За овај податак захваљујем г. Р. Грујићу.

¹¹ М. Г., исписи, 12.

¹² В. К. н. п., предговор, стр. 12.

је могла врло снажно утицати на револуционисање духова по Босни и Херцеговини.* У другом једном француском извештају, 17 фебруара, опет из Дубровника, каже се да се босански муслимани боје Карађорђева напада, и „сви православни, који су у великом броју, то желе и готови су да му се придруже“.¹³

Из разбацаних података које ћемо изнети, видеће се, да је, одмах при крају 1804 и почетком 1805, владало у Херцеговини прилично узбуђење, као и то да се агитовало од стране немирних елемената да се диже на оружје. Из Херцеговине је, при крају 1804, послата једна молба у Цариград руском посланику, у којој се тражило, да се овај заузме код Порте да Турци престану с насиљима у Херцеговини. Такође при крају 1804, кад је руски мајор Милетић, као Ивелићев курир, пошао из Боке за Петроград, дошао је код њега у Дубровник неки херцеговачки игуман Трофин, и предао му молбу за руског цара, у којој се тражила руска заштита за Херцеговину.¹⁴ Француски посланик у Цариграду послао је извештај својој влади, 11 јула, да је неки свештеник, по имену Симон Ваковић, пролазећи кроз Цариград, причао да иде из Босне и носи молбу „souscrite par un infinité de rayas“, у којој се такође тражи заштита руског двора.¹⁵ Почетком марта 1805, устаници из Београдског Пашалука шиљу, по други пут, Дамјана Миленковића с поруком владици Петру да устаје на Турке.¹⁶ Нема сумње Миленковић је свратио и код Херцеговаца. Француски консул у Дубровнику назирао је чак везе дубровачке владе с Карађорђем; а по Дубровнику се причало да су неки енглески агенти ишли у Србију.¹⁷ Јануара и фебруара 1805, долазио је у Дубровник херцеговачки митрополит и често имао разговоре с руским консулом Фонтоном. Дубровник је био доста згодно место за саста-

* У њој има и једно место, као припев, у којему се Карађорђе обраћа Дрини са речима:

„Дрино водо! племенита међо,
Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
Наскоро ће и то време доћи,
Када ћу ја и тебека прећи
И честиту Босну полазити!“

¹³ М. Г., исписи, 9.

¹⁴ М. Др., прилози, Споменик, XXXI, стр. 107.

¹⁵ М. Г., исписи, 15.

¹⁶ М. В., Карађорђе, II, стр. 230.

¹⁷ М. Г., исписи, 14.

јање руских агената, Ивелића, Фонтонa и осталих. У Дубровнику је протурена вест од босанских муслимана, да је, 22 марта (4 априла) 1805, погубљен у Травнику херцеговачки митрополит, због тога што је, по тој вести, утврђено из заплeњених писама Фонтонових, упућених у манастир Пиву, да је умешан у припремању устанка.¹⁸ У овој версији није тачно за погибију митрополита, јер се митрополит Јеремије помиње и 1804 и после 1805 год.; нити је пак истинито о његовом учешћу и манастира Пиве у припремама за устанак. Једино може бити вероватно да су ухваћена каква писма, из којих се могло закључити да се у Херцеговини ради на побуни.

У страху, вероватно, да не дође до покрета раје у Босанском Пашалуку, сличног оном у Србији, Порта је предузела извесне мере да умири духове у Босни и Херцеговини. На место Бећир-паше, који је после неуспеха са београдским усташима био онемогућен за босанског везира, наименован је Сeјид Мустаф-паша Јенишехерлија,¹⁹ који је као везир оставио најлепше успомене код босанских муслимана попуштајући им у свему и имајући разумевања за муслиманске прилике у Босни. Зилкадета 1219 (почетком јануара 1805), постицањем, ваљда, и руског посланика, из Цариграда је упућен ферман везиру и њему подручним органима, у којему се јасно изражава жеља султанова и портина како треба поступати с рајом. Поред уобичајене титулације, ферман гласи:

„Да би се стално одржао мир и поредак, нека вам је на знање: потребно је на првом месту да се хришћанском народу, кога је нама вишњи Бог предао на аманет, не чине никакви зулуми, него да им се у сваком погледу излази на сусрет, да у задовољству уживају и у миру и задовољству проводе живот. Да се пази на њихове митрополите и владике особито; да им се не чини никакве непријатности и насиља. Таквим поступцима да очувамо мир и ред, а да би се то постигло у потпуном смислу, света је дужност свих надлежних званичних чинилаца, да на то обратe општу пажњу. Међутим, ја сам пре кратког времена дознао од сигурних људи, да се чине од стране појединих званичних органа разни зулуми хришћанском народу и његовим митрополитима и владикама, што је противно мојим царским наредбама, шеријатским прописима и уредбама, које постоје од освојења ових земаља. А осим тога напада се на мирни

¹⁸ Ibid., 21.

¹⁹ Kemura, п. з, 16.

живот сиромашне раје која се свакако мора узети у заштиту. Разне непогоде чине се митрополитима и владикама при наплаћивању њихових пристојби и даћа, које они прикупљају од хришћанског народа; неправедним глобама пљачкају народ и траже од њега новаца, присвајају силом његов непокретни иметак. Ти поступци доводе до пропасти бедне раје. Моја је жива царска жеља, да сви зулуми, ако их је било, што притискују рају, свакако избегну и да се они узму под моћну заштиту као верни поданици; да им се обрати довољна пажња и да се у тој ствари почне радити што пре. Ти мој везиру и кадије, наређујем вам, да обратите особиту пажњу таким догађајима; да се по садржају мога царског берата лепо поступа са хришћанским владиком, а особито са оним митрополитом који станује стално у Сарајеву у Босни; и да се не чине никакви зулуми њима и њиховом сиромашном хришћанском народу. Да се не отимају оставштине умрлих и манастирске некретнине; да се не чине никакве сметње при скупљању њихове милостиње; да се у земљи осигура мир и поредак. Да вас двојица на то пазите у споразуму и да од сада поступате по мојим већ изданим ферманима, у противном случају проузроковати ћете у мени жестоку љућу, услед које ће се противници мојих царских наредби казнити строго. С тога вам наређујем да противницима улијете у уши ову моју строгу наредбу, да не би више ништа радили противно мојим царским наредбама. С тога и објављујем ову моју заповед и шаљем вам је као ванредни налог, који је потекао из моје особите жеље, да се у мојој држави чува особитом пажњом трајни мир, поредак, благостање и задовољство..." и т. д.²⁰

Као што смо подвукли напред, на једном месту, неуспех Бећир-паше да умири устанике у Београдском Пашалуку довео је у главном до одлуке портине да енергичније иступи против ових, и да одреди Хафис-пашу за београдског везира који је имао спровести њену одлуку. Да би према Хафис-паши имали одрешене руке, устаници предузму мере да претходно рашчисте са још заосталим јањичарима у Ужицу, Соколу и Карановцу, и да ослободе још три заостале нахије — појешку, ужичку и соколску. Налазећи се пред истом опасношћу од Хафис-паше, Гушанац је углавио с устаницима примирје. Карађорђе је, почетком јуна 1805, напао с једном војском

²⁰ Кемура Шејх Сејфудин еф. и Владимир Ђоровић, Прилози са историју православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX столећу, Gl. Z. M., стр. 427—430.

Карановац: после скоро једномесечне опсаде, карановачки Турци, интервенцијом новопазарског паше, споразумеју се с устаницима, да се јањичари удаље из Карановца, а устаници дигну опсаду. Како је Хафис-паша почео баш тада кретање са групама уз Мораву, у намери да продре за Београд, Карађорђе оде, с једним делом војске, да појача устанике који су имали дати отпор Хафис-паши; Јакова Ненадовића и Милана Обреновића, с другим делом војске, остави да ударе на Ужице и припазе на кретање соколских турака.

Ови притисну Ужице тако да је у граду постало неиздржљиво услед оскудице животних намирница и сталних напада устаничке војске. Ужичани најпре одбију једну устаничку понуду да под извесним условима предаду варош, и затраже хитну помоћ из Сарајева. Сарајевски се јањичари одазову позиву упутивши Мемиш-агу Мачковића са десет барјактара и 500 војника.²¹ Затим, из Сарајева буде упућено нарочито изасланство везиру у Травник, да изради већу помоћ за притешњене Ужичане. На то везир, у једној својој бурјудји, од 21 августа 1805 (7 цемазул-ахира 1220), саопштава Сарајлијама: „Учињен је договор са налазећим се у Травнику мириманима, са великим хоџама, стубовима ајалета, капетанима, агама од царског оџака, и осталим првенцима, те је одлучено да се предречени град (Ужице) од наведених разбојника ослободи. Затим, Хасан-паша, зворнички мутасериф, има причувати ова места док не стигну мемури за чување истих градова, који има одредити Хафис-паша, садашњи мутесериф смедеревског санџака. Тако је наређено: Синан-пашићу, који је управник таслицанског, чајничког и препољског аскера, Хаџи Салих-бегу са сребрничким аскером, Мемед-аги са вишеградским аскером, и Бећир-бегу са новопазарским, — сваки да има, након договора са Хасан-пашом, с божјом помоћу на поједину страну ударити. Сваком су бујрудјије по хитном татарину опремљене. Помоћу Бога, кад се поменута тврђава ослободи, од босанских аскера нико не сме мимо Ужица ни један сахат унапред поћи“.²² Ово је први пут од почетка устанка, да се из Босне подузима званично оружана интервенција у борби устаника и београдских јањичара. Али, Сејид Мустаф-паша није то чинио по својој

²¹ Kemura, п. з., стр. 22.

²² Ibid., 25.

вољи, но под притиском сарајевског јавног мњења, које је најчешће било јаче од везиреве воље. Пре но што је стигла помоћна војска из Босне, ужички Турци пристану на поравнање са устаницима. По споразуму, јањичари су морали напустити град и селити се у Босну; дато је нешто накнаде српској опсадној војсци и њеним старешинама; у вароши су постављене мешовите власти од Срба и Турака. Обавештен о капитулацији Ужица, везир нареди да се обустави кретање босанске војске и да се распусти кућама.²³

Ова војничка акција београдских устаника у непосредној близини границе Босанског Пашалука и пораз турске војске под Хафис-пашом на Иванковцу, могли су бити од пресудног значаја за даље држање херцеговачких племена. Почетком лета 1805, Дробњаци су се били изгледа решили за буну. Јер, већ 13 јуна и 25 јула, архимандрит Гаговић извештава Марка Ивелића, да дробњачки прваци, поп Милутин и Мијо Годијел, „муте“ народ у Дробњацима, и то, како се говорило, на постицање „правитељства“ црногорског и владике Петра.²⁴

Прво да видимо, да ли је могло доћи јавно постицање од владике Петра.

Ивелић и Мазуровски успели су, већ при крају 1804, да отклоне и последњу опасност за руски утицај у Црној Гори, одвојивши владикау Петра од опата Долчија и ставивши овог под суд због тобожњих злоупотреба које је починио као владичин секретар и повереник. Ивелићев курир, Мајор Милетић, дошао је у Петроград, почетком 1805, и донео повољне извештаје за руску ствар у Црној Гори и околним областима.²⁵ Отада се у Петрограду почиње повраћати наклоност према владици Петру, али се не престаје држати на узди његова тежња за борбу с Турцима. Беч се необично љутио што није успео потајно сломити владикау Петра, и отворено се противио руском утицају у Црној Гори, позивајући се на уговор о подели Балкана на аустриску и руску интересну сверу. Почетком 1805, Беч и Петроград врло живо мењају објашњења о овом питању.²⁶ У Боки је владала крајна затегнутост између аустријских власти, с једне стране, Црногораца с владиком Петром и Мазуровским, с друге стране. Црногорци су и раније тра-

²³ Ibid., стр. 28.

²⁴ Ст. М. Д., Грађа, Споменик, ЛШ, стр. 98.

²⁵ М. Драг., прилози, Споменик, XXXI, 107.

²⁶ Ibid., стр. 100—101; Вл. Ђ., п. д., 164—171.

жили да се у Црну Гору пошље један прави Рус који би одржавао везе између њих и руског двора. Почетком 1805, одређен је саветник Санковски за сталног руског агента у Црној Гори. Ивелић и Малуровски остају, после тога, још неко време у својству агената руске владе на подручју Црне Горе, Брда и Херцеговине. Дошавши, марта месеца, на своју нову дужност, Санковски уноси више такта у односе аустро-црногорске, премда није успео да отклони сукобе, па и оружане. Затегнуто стање на граници црногорско-аустриској остаје све до евакуације Боке од аустриских трупа после Пожунског Мира. Санковски, као и Ивелић, имао је инструкције да спречава сукобе Турака и Црногораца, и да онемогући у свом домаћају какав покрет хришћана на турској територији. Он се стално налазио уз владика радећи на реорганизацији црногорске војске и мотрећи на владичино држање.²⁷

Према томе излазило би да се владика Петар био коначно решио на оружану пасивност према Турској. Али, ипак, има једна околност која би говорила у прилог онога извештаја Гаговићева. По једном аустриском извештају, одржан је на Цетињу, 12 марта, збор Црногораца и Брђана, на коме је, у присуству владике Петра и Санковског, прочитана захвалност руског цара Црногорцима на њиховој оданости. Али, збор је био врло незадовољан, што је цар тражио од њих да остану у миру с Турцима. Дошло је до врло оштрих протеста, и владици је једва пошло за руком да умири незадовољнике, обећавши да ће он са Санковским обићи границу и на терену проучити потребу рата с Турцима. На овој скупштини било је преко 2000 људи, већином Брђана. Поред свих обећања, збор се растурио незадовољан и гунђајући.²⁸ По једном извештају из Дубровника, од 11 септембра, дошло је истог лета до побуне Куча, Климената и Пипера, и скадарски везир Ибрахим-паша морао је војштити на њих.²⁹ Највероватније је, дакле, ако је било постицања од стране Црногораца за буну у Херцеговини, да је то дошло од те струје која је била незадовољна помирљивом политиком, скривено помагана од владике Петра.

Ипак, најјача агитација у Херцеговини да устаје на оружје, могла је доћи од устаника из Београдског Пашалука, о чему

²⁷ Вл. Ђ., п. д., стр. 221 и даље.

²⁸ Вл. Ђ., п. д., 223—24.

²⁹ М. Г., исписц, 22.

имамо потврде и у једном недавно објављеном писму Досијеја Обрадовића.³⁰ Херцеговци су могли бити добро обавештени о току догађаја у Београдском Пашалуку, како од поверљивих људи преко којих су се сдржавале везе, тако и долазећи често на пазар у Плевљима и Преполу, који нису били далеко од подручја устаничке акције.

Имамо једну недатирану вест, да је босански везир упутио Смајил-пашу са босанско-херцеговачким спахијама у Никшић „да умири неке нереди“. Какви су то нереди били, не можемо знати; вероватно да су тада већ почели да се јављају први знаци устанка. Како се спахије нису одазвали у довољном броју, везир обнавља, 4 јуна 1805 (18 ребул-евела) наређење, с претњом да ће им се тимари одузати и још бити кажњени, ако не пођу у Никшић. Тек 7 августа (23 цемазул-евела 1220) зна се позитивно у Травнику да је устанак плануо у Дробњацима. Под тим датумом, обавештава везир сарајевске прваке, да је „приспела народна тужба и шеријатски илам таслицанског кадије и писма, у којима се вели: у таслицанском кадилуку у нахији дробњачкој, станујућа раја од неколико година је постала дволична, т. ј. покаткад су покорни а каткад непокорни, *те сад су по све устали на устанак, и то на договор ешкije морачке (моравачке), те тражи да им се опреми помоћ ради чувања поменутог кадилука*“.³¹

Кад устанак нису могли спречити, гледали су руски агенти да га локализују колико је могуће више. Марко Ивелић пише, 3 августа, Гаговићу, да ради што ревностије да Пива и остала Херцеговина остану на миру, „да буде права раја и послушна својим пашама и забитима, а да не гледају на Дробњаке који срљају лудо у пропаст“. За пона Милутина и Мија Годијела вели, да су људи који не разумеју европску политику, која је сва у знаку француске опасности. Гаговићу је обећао преставити „где буде требало“ за његову одану службу руским интересима.³² Ивелић је дао уклонити на Крф неке

³⁰ Никола Радојичић, Досијејево писмо о уређењу и просвећењу Србије, Летопис, књ. 300, 1921, стр. 23.

³¹ Кетига, п. з., 19, 30. У поменутом Досијејеву писму такође се говори о устанку Дробњака, али како није утврђено датирање писма, не може се знати тачно, да ли је у писму реч о устанку који је тек сад избио или о припремама и готовости Дробњака да се побуне (Летопис, књ. 300, стр. 23).

³² Ст. М. Д., Споменик, ЛШ, 99. Радња Ивелићева за стишавање Херцеговине помиње се у овом писму Досијејеву.

агитаторе, Ивана Ожеговића и неког Радмиловића, који су преносили писма из Херцеговине устаницима у Београдском Пашалуку.³³ Гаговић је успео да Пиву и њену најближу околину сачува од пожара, али један део племена Никшића, као што ћемо видети, пришао је Дробњацима и Ускоцима. Врло је вероватно да су побуњеници нашли извесне потпоре код Ровчана и Морачана, а раније смо рекли да су се побуне јавиле у Кучима и Пиперима. Да ли су побуњеници у Дробњацима имали каквог споразума и са овим последњим, можемо само претпостављати.

У Травнику, најпре, рекло би се, није озбиљно узет овај устанак; можда и стога што је пажња била окренута на догађаје у Београдском Пашалуку. Везир је, 9 авг. 1805 (25 џемазул - евела 1220) јављао сарајевским првацима, да спреме „неколико стотина“ људи под командом Ахмед-бега Палаше, сарајевског мутеселима, и да их упуте Синан-паши ради угушења буне у Дробњацима; Хаџи-Мехмед-бег Плевљак одређен је да се стара о храни и џебани за војску која је ишла на Дробњаке. Доцније, 2 окт. (20 реџепа 1220), везир накнадно одређује Сулејман-пашу Скопљака, клишког санџак-бега, најистакнутијег и најважнијег босанског првака, да побуну угуши. По овоме се да закључити: или да је Синан-паша претрпео неуспех, или да се у Травнику увидело да је устанак узео озбиљније размере.

Отада Сулејман-паша почиње своју значајну војничку каријеру у борби са Србима. Такође од овог времена његово име улева поштовање, како код босанско-херцеговачке раје, тако и код Црногораца и Србијанаца. Владика Петар са респектом је распитивао, 1809, архимандрита Гаговића, „шта чује од Босне и за пашу Скопљака“.³⁴ Одређен је, 1807-8, за сераскера, да доведе у покорност херцеговачке муслиманске прваке; иначе је често заменик везира. Скопљак је, са стране Босне, и водио главне борбе против београдских усташа. Кад се нашао, као врховни командант босанске војске, на Мишару, 1806, очи у очи с Карађорђем, претрпио је страховит пораз. Али дошао је и реванш. После познате устаничке катастрофе 1813, он је као победилац ушао у Београд на челу босанске коњице и постао београдским везирем. У Босни

³³ М. В. Карађорђе, II, 215.

³⁴ Ст. М. Д., Споменик, LIII, стр. 116.

је био више уважаван од везира. Црногорци су онда имали владику Петра; Србијанци Карађорђа; босански муслимани Сулејман-пашу Скопљака.

Сулејман-паша требао је поћи с војском из Скопља-Вакуфа, у суботу, 7 окт. (25 реџепа 1220), преко Фојнице, сарајевске нахије и Фоче. Из Травника је наређено свим властима на том путу, да припреме све за дочек Скопљакове војске. Коначишта су одређена овим редом: прво коначиште у фојничкој нахији, у Ростову; друго, у Осеку, у сарајевској нахији; треће, у Кијеву; четврто, у селу Димнићу на Јабуди; пето, у Фочи.³⁵ Сулејман-паша није ишао дакле преко Плеваља.

За устанак у Дробњацима дознало се убрзо и у Цариграду. Тада су, вероватно, стигли сигурни извештаји и о поразу Хафиспаше на Иванковцу. Порта онда хитно наређује Сејид-Мустафпашу, да, у договору са босанским првацима, буну угуши. Она овом приликом није хтела оклевати као у почетку буне у Шумадији. Ферман је стигао после одашиљања Сулејманпаше на Дробњаке, што је, можда, био узрок да босански прваци не дођу у Травник на први везирев позив, мислећи, ваљда, да је угушење буне у сигурним рукама. Десет дана доцније, 19 окт. (7 шабана 1220), упућен је поново позив из Травника: „Што пре похитајте амо да се договор учини, и да се реши шта да се ради, јер је то прешан и од свих послова најпречи. Ако не будете кренули чим ова бујруддија стигне, што пре пођите, јер ако будете оклевали, могло би то заразно зло часом и на друга места прећи. Боже сачувај ако поменуто зло пређе и на друга места, и штете буде, како ћемо и овог и оног света одговарати! Добро се смислите!“³⁶ Ђехаја је писао заменику сарајевског мутесерифа, Хусејин Ефендићу, да позива на договор ове Сарајлије: „Од ешрафа и мудериза Мехмед Сејид ефендију Хамарића, Мухамед ефендију Аликадића, некибова заступника, Муфти ефендију, Мустафа еф. Мутевелића. Још нека они собом узму кога виде за сходно од имама, хатиба и улеме“.³⁷ Надајући се, вероватно, да ће Сулејман-паша угушити устанак, диван босанских првака реши да се војска подигне тек после рамазана, и то ако се укаже већа потреба.³⁸

³⁵ Kemura, п. з., стр. 32.

³⁶ Ibid., 35.

³⁷ Ibid., 38.

³⁸ Ibid., 36.

У једном саопштењу, заснованом по свој прилици на причању, узгред је додирнут и овај ударац Скопљаков на Дробњаке. Ту се вели, да су Дробњаци дочекали Сулејманпашу у Пиви, у селу Пирној Продоли. На челу дробњачке војске били су војвода Стојан Караџић и кнез Илија Томић. Борба је са великом жестином трајала узастопце два дана. Обе стране имале су великих губитака. Од Дробњака погине и војвода Стојан Караџић. У борби су се истакли са дробњачке стране, поред осталих, и ови: кнез Ђоко Дамјановић, „који је показао чуда од јунаштва“, Шујо Караџић, син погинулог војводе Стојана, поп Митар Головић-Абазовић, Мирко Дамјановић, доцније кнез. Они су доцније и једни од главних учесника у смакњућу Смаил-аге Чеплића. Видећи да су Турци надмоћнији, Дробњаци уступе, а Скопљак уђе у Дробњак пустивши своју војску да ара и пали. Истакнути Дробњаци побегну у Горњу Морачу код Ускока, мислећи ваљда да одатле наставе борбу. Притешњени зимом и оскудицом, они закључе неки споразум са Скопљаком и врате се својим домовима. При склапању овог споразума прву реч је водио кнез Ђока Маловић. Нема сумње да су у боју узели учешћа и Ускоци, премда се не каже у овом саопштењу, као ни о евентуалном учешћу Морачана, Равчана, Пивљана, или кога другог.³⁹

Колико је горње саопштење тачно, не можемо знати. Али, имамо два поуздана податка, из којих се може назрети последица дробњачког пораза. „Паки извесно буде кога поробите се Дробњаци и обѣси њихъ Сулеманъ-паша Скопљакъ Дромлака числом 18, года 1805“,⁴⁰ вели се у једном запису манастира св. Тројице код Плеваља. У другом једном запису из 1806, такође се помиње „поара“ Дробњака.⁴¹ Међу оним који су обешени изгледа да је био и поп Милутин Церовић. Скопљак је затим узео као таоце 26 угледних Дробњака. 21 јануара 1806 (13 зикадега 1220), хеџаја наређује властима на путу од Фоче до Травника, да ове таоце пропрате у Травник под сигурним стражама; „и кад исти — вели се ту — у који год кадилук стигну, да им се приготови јело и пиће, и коњи за јахање, и од кадилука до кадилука да их пропратите здраве и живе,

³⁹ Милутин Т. Томић, Биографије, Годишњица, XXX, стр. 104, 116, 123, 135.

⁴⁰ Љ. Стојановић, записи и натписи, књ. III бр. 3826.

⁴¹ Ibid., бр. 3840.

те да их не мучите и злостављате и од њих да не тражите новце“.⁴²

У свом раду о племену Белопавлићима, Петар Шобајић, говорећи о Петронију Дамјановићу, игуману острошког манастира, наводи да је игуман с Белопавлићима ослободио, 1805, Никшићску Жупу од Турака. Шобајић износи и детаље те радње игумана Дамјановића, али не помиње, изузев једног записа у жупском манастиру, изворе одакле је то црпео. Жупа је, вели се код Шобајића, припадала великој муслиманској породици Феризовића, која је била сама родом из Жупе и имала чардаке на Мионом Пољу, у сред овог краја. Један од Феризовића често је ишао с болесним сином у Острог ради лека, — јер по веровању, које се у данас очувало у Црној Гори и источној Херцеговини, како код православних тако и код муслимана, болесни посетиоци Острога често оздраве услед чудотворне моћи св. Василија. Овај Феризовић и игуман Петроније спријатеље се и побратиме, зарекавши се да се нађу у нужди један другом. Постакнут вероватно врењем у Брдима и Херцеговини игуман Петроније се реши да ослободи Жупу турског јарма; покупи око 400 Белопавлића, и примакне се Жупи. Желећи да, по могућности, избегне проливање крви и бар формално не погази обавезу, поручи онда своме побратиму Феризовићу да што пре бежи, пошто је тобож дошла руска војска да истера Турке из Жупе. Верујући Феризовићи да је игуман послао поруку као њихов пријатељ, најпречим путем побегну у Никшић; Белопавлићи се онда спусте у Жупу и попале чардаке Феризовића, који се више не врате из Никшића. Нема сумње да је ова акција игумана Дамјановића са Белопавлићима у вези са устанком у Дробњацима; али, као што се види, нити је што олакшала положај Дробњака, нити утицала на исход устанка.⁴³

После угушења устанка у Дробњацима, оставивши, по свој прилици, нешто посаде да мотри на кретање покорених Дробњака, Сулејман-паша је окренуо војску против београдских усташа, који су напали на Новопазарски Санџак, у почетку 1806, с намером да успостави везу с Црногорцима, Херцеговцима и Брђанима.

⁴² Kemura, п. з., 42.

⁴³ Петар Шобајић, Бјелопавлићи, Насеља, књ. 15, стр. 286—387.

Служба на Панагисеу до турског
турског ратовања

Д Е О II.

ГОДИНА 1806.

ГЛАВА I.

Од битке на Иванковцу до велике турске офанзиве.

Одлука отоманске владе да устанак Срба у Београдском Пашалуку угуши оружаном силом, пала је одмах после првих вести о поразу Турака на Иванковцу. У почетку рђаво информирана о величини пораза, она поново поверава Хафис-паши вођење војне на устанике: упућује му из Цариграда појачања у војсци и ратним потребама, а околним пашама наређује да хитно дижу војску и споразумно с њим почну оружану акцију. Али, кад су се, ускоро затим, оцртале размере битке на Иванковцу, Порта је била принуђена почети изнова с припремама, и то далеко опсежнијим, ако је мислила остати при одлуци да устанак свлада оружјем. После извесног колебања, и покушаја да преко цариградског патријарха устанике приволи на умирење, она, раздражена још устаничким упадима, с почетка 1806, у суседне крајеве, приступа озбиљно на заснивању једне велике офанзиве. Наређена је мобилизација војске у Европској Турској и једном делу Азије, а овај ратни поход, на основу фетве „муфтије свега света“, оглашен верским ратом. Какве размере је требао имати рат, лепо се види из једног циркулара турског ратног министарства, упућеног пашама око Београдског Пашалука поводом дизања војске на устанике. „Сазвате све војне старешине на договор и саветовање — вели се на једном месту у том циркулару — као и племенити родољуби и виши чиновници, поводом тих изненадних и крвавих догађаја с побуњеном рајом, једнодушно су решили: да је сваколики муслимански свет, по верској дужности и због војног угледа и државне части, дужан прогласити ратноверски поход, да ратује с оружјем у руди и да с опасношћу свога живота узме најживљег учешћа против побуњене неверничке раје,

да се бије и бори догле, докле сасвим не буде поломљен и уништен непријатељ дин-ислама“.¹ Не само да је било слободно, но је заповеђено „да се убија, уништава и стреља сваки бунтовник, па се ма где ухватио само да би се у корену могла уништити клица устанка“.² За врховног команданта војске која је имала водити рат на устанике наименован је румели-валис, пређашњи скадарски везир, Ибрахим-паша,³ брат и наследник Махмут-паше Бушатлије, који је погинуо од црногорске руке у борби на Крусама, 1796 године.

Порта је, изгледа, желела да офанзива почне што пре; прилике су биле пак такве да је почела тек јула 1806. Узроци одлагању офанзиве тако далеко могли су бити у главном ови: временске непогоде и теренске тешкоће за концентрацију трупа; рђаво снабдевање храном и муницијом; неки нереди међу трупама у Софији; — нарочито, задржавање главног команданта Ибрахим-паше у Скадру, најпре, због немира у Брдима и уласка Француза у Далмацију, после, изгледа, због смрти босанског везира Сејид Мустаф-паше, о чему ће бити више речи на свом месту. Ипак, ово време до турске офанзиве испуњено је важним догађајима, како војничким тако и политичким. Нарочито је било живо учешће босанске војске у акцији против устаника, што нас посебно мора интересовати.

Видели смо у једној претходној глави, да су босанско-херцеговачки муслимани стајали под јаком импресијом догађаја у Београдском Пашалуку, и да су у већини, услед разних околности већ наглашених, желели да се предузму најрадикалније мере да се устанак угуши. Разумљиво, онда, што је одлука отоманске владе за вођење војне на „бунтовнике“ наишла код њих на пуно одобравање и добар одзив. Тада су први пут од Кочине Крајине биле позване Босна и Херцеговина да устану на оружје у одбрану отаџбине и вере, и то не од непријатеља споља, но од бунтовне и непослушне раје. 8 јануара 1806, босански везир Сејид Мустаф-паша, пиљући у препису царски ферман по свим кадилуцима, објавио је мобилизацију целокупне војне снаге Босанског Пашалука, наредивши да се чека с кретањем до закључка „памети и

¹ Г. Баласчев. Неиздати турски документи о српском устанку 1805 и 1813 год., С. К. Гласник, XIV, 1905, стр. 30—34.

² Ibid., стр. 29.¹

³ Ibid., стр. 30.

договори“ и другог наређења. „И како вам буде писано у другој бујрулдији, и где будете одређени, одмах тако морате извршити и поћи на одређено место“, наглашава везир у својој заповести.⁴ Догађаји који су се одмах затим одиграли учинили су да се мобилизација босанске војске извршила и брже и боље, но што би, можда, иначе било. Пре објаве мобилизације, као што знамо, налазио се у Босанском Пашалуку приличан број војника под оружјем, нешто за чување границе према Београдском Пашалуку, али највише са Сулејман-пашом у Херцеговини на Дробњаке.

Турским припремама за офанзиву устаници су се нашли пред тешком и деликатном ситуацијом: имали су се ухватити у коштац скоро с читавом војном снагом отоманске империје. Не потцењујући нимало озбиљност ситуације, а непоуздани сасвим у оружани успех ако дође до пуне турске офанзиве, они предузимају извесне мере да отклоне опасност, или бар створе повољније услове за одбрану. На скупштини у Смедереву, држаној при крају новембра 1805, поред решења о војним припремама, што смо изнели у првој глави, донесене су још и две исто тако важне одлуке: (1) да се дипломатски најживље ради у Бечу, Петрограду и Цариграду, да би се на Порту утицало да одустане од војничке акције; (2) да се одмах уђе с војском у оближње крајеве, а Београд и Шабац ставе у пооштрену опсаду, евентуално и заузму.⁵

Превентивним војним мерама устаници су, изгледа, хтели постићи следеће: побољшати стратeгиски положај; побунити околне Србе, те с њима увећати број војске; и, напослетку, спречити концентрацију турских трупа. Почетком јануара 1806, они предузимају оружану акцију у свим правцима. Миленко Стојковић убрзо осваја све до Мироча и Дели Јована; заузима Пореч и затвара пролаз Дунавом. Петар Добрањац, са Стеваном Синђелићем и још неким старешинама, осваја Ражањ, Параћин и Алексинац; почетком јануара, туче Пазван-Огла на Џивци-Бари. Младен Миловановић и Станоје Главаш, после заузећа Крушевца, продиру с једним одредом до Куршумлије, и с бока угрожавају Нишу и Лесковцу.⁶

⁴ Прилози, 1923, књ. III, стр. 24.

⁵ М. Вукићевић, Карађорђе, II, 301—2.

⁶ Ibid., 355—7.

Према Босанском Пашалуку подухват је био још најсмелији и најизазивачкији. Незгодан географски положај Босанског Пашалука и расположење православног живља у њему за кидање с Турцима, могли су давати наде устаницима на веће успехе. Прелаз преко Дрине у њеном доњем току био је опасан због зворничке и соколске тврђаве; зато се они овде ограничавају на поштреној опсади Шапца и подизању утврђења на десној обали Дрине код изложених места. Босанску границу прелазе пак офанзивом у Новопазарски Санџак, и то у два правца: Радич Петровић, с једном војском, уз Ибар према Новом Пазару; Милан Обреновић, с другом војском, према Вишеграду, Препољу, Плевљима и Новој Вароши. Главна је намера била ова: одсећи Босански Пашалук од Турске и створити непосредну везу с црногорским, брдским и херцеговачким племенима.⁷ Дволично држање владике Петра према руским агентима у питању његова односа према Турцима, вреће по Брдима и скорашњи устанак Дробњака, могли су давати устаницима наде да ће бити помогнути с те стране.

Упад устаника у Новопазарски Санџак налази босанску војску у покрету. Опасност да Босна не буде одсечена и бедно стање избеглица из угрожених крајева Новопазарског Санџака учили су да Босанци постану активнији. „Велико и мало, богато и сиромашно, на коњима и пешке, не гледајући на велику зиму и муку, појурише, и то по наредби и уредбом босанског валије Сејид Мустаф-паше“, вели се мало претерано у једном турском извору.⁸ Зимско време је прилично отежавало концентрацију војске. Рекло би се да је у Сарајеву било неких нереда приликом мобилизације. Партија која је захтевала, кад је Муса-ага Фочић, шабачки муселим, још у почетку устанка долазио у Сарајево, да се дахијама помогне и војнички интервенише у њихову корист, љуто је прекоревала другу партију, онда помирљивију, која је то спречила.⁹ Концентрација војске је, у главном, вршена у два правца. Највећи део трупа упућен је у Новопазарски Санџак да заустави продирање устаника. На ту страну је

⁷ Ibid., 459; Аврам Поповић, Устанак у Горњем Ибру и по Копаонику, Годишњица, XXVII, стр. 229—59.

⁸ Kemura, п. з., 72.

⁹ Рашид-беј, Историја чудноватих догађаја у Србији и Београду, Споменик, XXII, 17.

одређен и Сулејман-паша, после успелог похода на Дробњаке. Војска из Посавине, зворничке и једног дела сребрничке околине одређена је у доње Подриње, према Шапцу и Ваљеву. Прикупљање војске трајало је читаве зиме, у мањим и већим одељењима. 13 фебр. (6 зилхиџета 1220), везир јавља Сарајлијама, да и сам намерава ускоро на границу. „Опремио сам — пише он — буруддије по земљи да сваки мумин који има у срцу и души вере и драгости за вером и браћом, нека се спреми предреченим вођама у помоћ, јер је њима поверена и даља управа и уредба тих кадилука. Даље желим да се остали придруже мојим војницима, а ја намеравам наскоро из Травника устати и тамо кренути, те смедеревски санџак од злочести трутова очистити“.¹⁰

Са своје стране Порта је стално чинила постреке да се мобилизација што пре доврши. Везиру Сејид Мустаф-паши и три пута је заповеђено хитно дизање војске и озбиљне припреме за офанзиву. „Немој мислити да је ово посао као други послови — наређује се везиру у једном ферману —, него је ово верска и божија заповест да се ратује и бије, као што сам и пре издао моју заповест, да идеш са босанским мириманима, капетанима, и са овим безина и спахијама који су способни за рат; и да узмеш у друштво јенипазарске миримане и с њима да кренеш на одређено место. Да се договориш са урумелиским валијом, те с њим у споразуму са сваке стране одједанпут, у једно време, на поменуте разбојнике навалите, и помоћу Бога разбијете, и голом сабљом у руци да прокрчите пут божјим заповестима, за што ћете стећи велику плаћу на оном свету. На исти начин, поновио сам заповест и урумелиском валији уз наредбу да похита. Сад да те видим како ћеш моју царску заповест испунити и извршити онако као што мислим и очекујем од тебе, који ћеш моју царску милост добити. Загрни скуте, па добро настој да извршиш садржај мога царског фермана“.¹¹

Било је прилично говора о томе колико се Русија упињала да задржи владику Петра од рата с Турцима, што јој је и пошло за руком, али не и да умањи код њега борбено расположење. То је био немиран и борбен дух, продукт свога времена, који се хтео трошити у националној активности

¹⁰ Kemura, п. з., 58.

¹¹ Ibid, 65.

пошто-пото. Најрадије је хтео загзвити у борбу с Турцима, а вољан је био и са Аустријанцима. Прилике и руска политика навиле су да је ушао у рат с Француском, с којом је он, пре четири године, водио преговоре за заједничку акцију на Балкану.

Поразом на Аустерлицу, 20 новембра 1805, поред понижења као велике силе, Аустрија је била приморана и на територијалне жртве; најтежа је била уступање Далмације Француској. И Русија је тим била осетно погођена: Наполеон, њен најопаснији супарник, добијао је, на тај начин, сигуран основац за своју политику на Истоку. Аустрија је морала пристати на предају Далмације; Русија се није хтела с тим помирити. Француске трупе имале су, по уговору, посести Далмацију с Боком до 15 фебруара 1806. Руска влада се решила да их у томе делимично спречи. Као оруђе требао је послужити на борбу готови владика Петар. Велико Државно Веће, под председништвом цара Александра, беше решило, јануара 1806, да се поклони већа пажња националним тежњама балканских народа. Исто тако, министар иностраних дела Чарторински, вероватно под сугестијом француске опасности, прихваћа идеју владике Петра, да се, од Црне Горе, Херцеговине и Боке, створи нека врста државе, која би стајала под суверенитетом Турске; нешто слично Јонским острвима. Та нова творевина имала је послужити Русији као запрека француском утицају на Балкану. Заједничка акција народа из поменутих области против француске окупације Далмације с Боком, требао је бити предуслов за стварање те државе. У том правцу дате су из Петрограда инструкције владци Петру, Фонтону, и Санковском, који је, од краја 1805, предузео вођење свих агентских послова на подручју Црне Горе с Брдима и Херцеговине.¹²

Разуме се да је главна личност ове радње требао бити владика Петар. У овом случају, руски интереси потпуно су се поклапали с његовом амбицијом и тежњама. Окупација Далмације од француских трупа ишла је врло споро због теренских и других тешкоћа. Бока такође не буде на време поседнута. Православни Бокељи изјаве да желе сједињење с Црном Гором, и лате се оружја. Црногорци упану у Боку. 14 фебруара, одржао се бокељско-црногорски збор у Рисну, на којему

¹² Dr. Lujo Knez Vojinović, *Pad Dubrovnika*, Zagreb, 1908, I, стр. 126—9.

буде Французима оглашен рат. 11 фебруара 1806, аустриске трупе предаду Котор удруженој црногорско-бокељској и руској војсци. Ова последња била је приспела с Крфа.¹³ На тај начин се створи позната Которска Афера, која је Аустрији нанела доста штете и непријатности. Предаја Котора Русима и Црногорцима био је врло значајан преседан. Наполеон се беше уплашио да и Дубровник не постигне иста судбина, те заповеди да га заузму француске трупе. После форсираног марша, генерал Лористон уђе у стародревни Дубровник, 14 маја 1806, против воље дубровачке владе и аристократског дела становништва. То доведе опет до опсаде Дубровника од црногорско-руске војске и пустошења његове питоме и цивилизоване околине. У историји је то забележено као стварна пропаст старе Републике.

Опасност од Црне Горе, дакле, Босанском Пашалуку није било. Што се тиче херцеговачких племена, ствар је стојала овако. После неуспелог устанка у Дробњацима, код њих није било више ранијег расположења за борбу с Турцима. У истом правцу као ранији руски агенти, Ивелић и други, — и Санковски је одржавао везе с поверљивим људима у Херцеговини. По свој прилици, састајао се с Гаговићем у Дубровнику, негде почетком 1806. Пише он из Котора Гаговићу, 3 априла, да у Херцеговини подгрејава мржњу на Французе, а „да се ни под какав начин не дижу против своје законите власти“.¹⁴ После пораза Дробњака, Гаговићу није било тешко то постићи. У црногорско-бокељској војсци било је нешто војника и са херцеговачког подручја, чему се турске власти нису, изгледа, противиле. То је љутило француске генерале у Далмацији, те су требињском паши пребацивали за нелојалност.¹⁵ Интересантан је један детаљ који може бацити мало светлости на односе Турака и архимандрита Гаговића у ово време. Дошло је до неког спора између пивског манастира и неких сељака. Кадија невесињски и пивски, Омер Тевзкис, дошао је у Пиву са пет пратилаца, да на лицу места спор испита и реши. 24 јуна 1806 (19 ребулахира 1221) доноси он решење у корист манастира, т. ј. Гаговића као тужитељске стране.¹⁶ Врло се лако да претпоставити, и ако доказа немамо,

¹³ L. V. Pad Dubrovnik, I, 103.

¹⁴ Ст. М. Димитријевић, Грађа за српску историју, Споменик, ЛШ, стр. 100.

¹⁵ L. V. п. д., I, 239.

¹⁶ Босанска Вила, 1895, стр. 298.

да су у овом спору Турци били на страни Гаговића због његове лојалности и акције да херцеговачка племена остану у покорности турским властима.

Чим су Босанци почели излазити на границу и долазити у додир с устаницима, отпочели су љути бојеви, који су, са извесним прекидима, трајали скоро три месеца. Босанској војсци убрзо полази за руком да заустави напредовање Радича Петровића и Милана Обреновића. Окршаји почињу пак најпре према Шапцу и Ваљеву.

Прве половине јануара 1806, Јаков Ненадовић и поп Лука Лазаревић почињу систематску опсаду Шапца. Јуначки га је бранио Абдула Видајић, од куће Видајића из Зворника. Он је тврдио Аустријанцима да неће пустити шабачки град „бунтовницима“ „док је год душе у телу“. 24 децембра 1805 (6 јануара 1806 по новом), тражио је од Петроварадинске Команде дозволу, да може послати у Босну, преко аустријске територије, једног курира који би обавестио босанског везира о тешком положају шабачке посаде. Петроварадинска Команда извинила се неутралношћу.¹⁷ Кад је Шабац био, тако рећи, скоро на издисају, стигла је помоћ из Босне.

Да би спасли шабачку тврђаву капитулације, и, вероватно, олакшали диверсијом војсци у Новопазарском Санџаку, Босанци, већ средином јануара, предузимају наступање преко Дрине према Шапцу и Ваљеву. Прелазак на устаничко земљиште врше северно и јужно од Јадра и Рађевине, пошто нису, изгледа, хтели кидати онај уговор о неутралности ове две покрајине. Неколико мањих препада устаници успешно одбију. Босанци претрпе нарочито осетан пораз, 17 јануара, у сукобу на Ранитовачи, близу Лешнице, од Луке Лазаревића, који је, на неколико дана пре тога, дошао с неколико војске испод Шапца да појача слаба устаничка одељења на Дрини. Увиђајући да су Босанци намерни пошто-пото прокрчити пут за Шабац, устаници оставе нешто мало војске око Шапца, а највећи део пребаце на Дрину, где дође и Карађорђе да управља одбраном. При крају јануара, с великим појачањима навали босанска војска, и то у два правца: једна, од Сребрнице и Сокола, према Ваљеву; друга, од Лешнице и Бадовинаца, према Шапцу. Оној војсци што је тежила Шапцу

¹⁷ А. Ivić, Documenti o ustanku Srba pod Karadordem Petrovićem, Vjesnik Zemaljskog Arhiva, 1920, стр. 25,

дали су устаници, под Карађорђевоm командом, жестоког отпора на Жичком Пољу и Ранитовачи. Губитци су били на обема странама врло осетни. „Бој је овде такав био, да би човек рекао да сав луг пламти. Срби су ту од мртвих коња бусије правили и бранили се. Само је турских коња више од 200 мртвих пало“; тако се, у једном извору, описује један од важнијих момената из овог боја.¹⁸ Услед сталног притиска босанске војске и непогодна времена, Карађорђе је био принуђен на повлачење. 29 јануара, Хасан-паша Сребрнички, звани Арслан, са 3000—4000 војника стигне у Шабап, радосно дочекан од шабачке посаде. По киши и снегу, Карађорђе прикупи војску у селу Јеленчи, близу Мишара, и ту се утврди у једном шљивику, с намером да се поново упусти у борбу с Турцима. 30 јануара Хасан-паша изиђе с војском из Шабца, и напаче Карађорђа свом снагом. Бој је био жесток и крвав. Босанска војска је наваљивала читавог дана. Срби су се очајно бранили. Битку је решила и Карађорђа извукла из шкрипца једна устаничка коњаничка чета, отприлике од 50 људи свега,* која је, предвођена од Јована Томића-Белова, Петра Молера и калуђера Макарија, однекуд, пред вече неочекивано напала Босанце с леђа. Изненађена, а мислећи да напада велика војска, Босанци у највећем нeredу напусте бојиште и побегну Шапцу. Пало је Турака само мртвих више од 200, међу њима и брат Абд-аге Видајића. „И од тога дана није се више усудио ни један Турчин у ону страну у поље далеко од града отићи“. — Она војска која је наступала од Сребрнице и Сокола, не наишавши ни на какав озбиљнији отпор, удари преко Бранковине у правцу Уба. Јаков Ненадовић, који је лежао од рана код своје куће у Бранковини, једва се спасе да га Босанци жива не ухвате. Убрзо дође испод Београда Јанко Катић с нешто војске; после победе код Јеленче пошље и Карађорђе појачања; — те Катић, и Јаков, који се већ био придигао од рана, дочекају ово крило босанске војске, и наневши му осетан пораз пребаце га у правцу Сокола. Фебруара месеца, Карађорђе је писао проти Матији, који се тада бавио

¹⁸ Јован Хаџић, Устанаџ Србски под Црњим Ђорђем, Нови Сад, 1862, I, 61.

* Извори се не слажу за број коњаника: Прота Матија вели да је било само двадесет коњаника; Ј. Хаџић износи да их је било 200; ми смо узели број који наводи П. Јокић, као учесник у овом боју.

у Бечу: „Ваше куће и црква попаљене; но ваша се фамилија спасла у тамнавском збегу здраво и мирно. Немој се бринути, но гледај ваше дело за које сте отишли“.¹⁹

После пораза код Јеленче, Хасан-паша се није усуђивао предузимати неке озбиљније нападе на устаничку војску код Шапца. Он је остао с једним малим делом војске да појача шабачку посаду, а већи део, изгледа, да се вратио Дрини. Устаници су изблиза мотрили на шабачку посаду, а у мањим четама крстарили све до Дрине, ометајући саобраћај са Шапцем и штитећи народ по Мачви и Поцерини од плеђења са стране босанске војске.

Босанском војском у Новопазарском Сандаку командовао је Сулејман-паша Скопљак, који се с већим делом трупа налазио код Новог Пазарара. Код Вишеграда је стајао као главни заповедник Мехмед-паша Видајић. Њему су били потчињени: Хасан-паша Бањалучки, звани Топаз, с војском из Фојнице, Високог, Неретве и Прозире; алај-бег сарајевског кадилука с бегима и спахијама из сарајевске околине; војска из околине Рогатице и Вишеграда. Хаџи-бег из Сребрнице имао је стајати приправан, да у случају потребе горњим прискочити у помоћ са 1000 људи из Сребрнице, Бирча и Кладије.²⁰ Зауставивши напредовање устаника, Скопљак и Мехмед-паша припремали су се за против-акцију, и обазривије и са више плана но Босанци који су наступали према Шапцу и Ваљеву, због чега према Новопазарском Сандаку и долази доцније до одлучних бојева.

По турским изворима, један од већих напада, који се имао комбиновано извести, како од оне војске што је стајала код Новог Пазара, тако и од оне код Вишеграда, требао је бити 20 фебруара (13 силхицеа, у суботу) „на табор одметнички, који се налази у Добросличима“.²¹ Српски извори веле, да је одлучна битка вођена око Цвети 1806, код речике Дежеве, недалеко од Новог Пазара, а два сата од варошице Рашке, и то изгледа само са трупама Сулејман-паше.²² О појединостима знамо по стиховном причању шабачког епископа

¹⁹ Мемоари, 171. — О овим бојевима према Шапцу и Ваљеву имамо ове изворе: Ј. Хаџић, п. д., I, 57—62; од истог писца нешто опширније, Голубица, V, 1—10; — више поједини моменти и фрагментарно: Архив Срп. Акад. Наука, бр. 395, 396, 399; Мемоари, 170—71; Споменик, XIV, 48.

²⁰ Kemura, п. з., 43—48.

²¹ Ibid, 58.

²² В. Караџић, списи, књ. I, 204; Годишњица, XXVII, 229—36.

Герасима Георгијевића.²³ На дан одлучног боја, устаничка војска, с побуњеницима из оних крајева, утврдила се била код Дежеве. Свим одељењима је командовао Радич Петровић. Мање команде су имали ови, за које знамо: — од устаника из Београдског Пашалука, Танаско Рајић; — од побуњеника из крајева око Ибра: студенички калуђери Мелентије Никшић и Самоил, поп Никола из Мусића, поп Филип из Горње Брезове, војвода Ђорђе из подгорске нахије. Турци пођу од Новог Пазара према устаничким положајима; али ови не сачекају противника у заклонима но изађу пред шанчеве, где се отвори крвави бој. До подне је срећа била на страни Срба. Али кад Турци добише појачања, а Србима уз то још нестане муниција, ситуација се окрене у корист првих. Тај критични моменат шабачки епископ овако приказује у овим неспретним стиховима:

„Тад се Турци опет осмелише,
Те на наше руљом ударише;
Смешаше се по равници поља,
Те се бише пушкам и сабљама“.

Срби буду потучени до ноге. Погине велики број, међу којим и храбри војвода Ђорђе. Међу заробљеним био је студенички калуђер Рувим; њега Турци одведу рањена у Нови Пазар, ставе на муке и уморе. Остаци устаничке војске и остаци побуњеника из оних крајева повуку се устаничкој граници. Сулејман-паша пусти своју војску да опустоши све до самог Ариља. Турци запале и манастир Студеницу; тело св. Краља спасе Мелентије Никшић оступивши с Радичем Петровићем. Пуквиљ, новоименовани француски консул у Јанини, застао је још свеже трагове овог српског пораза, кад је с пролећа 1807, из Травника преко Новопазарског Санџака, први пут ишао на своју дужност. Он овако описује своје утиске из Новог Пазара: „Кад пређох Рашку, приспевши у градић врх вароши, гроза ме обухваташе гледајући поврх његових зидова гомилу одсечених глава мушких, што их Бошњаци ту беху натакли као трофеје својих победа у рату против Србијанаца. Хиљадама гавранова тужно гракћући ждераху те жалосне остатке, а моји татари одушиваху гњеву своме псујући своје побеђене непријатеље“.²⁴ Мехмед-паша Видајић имао је исто тако лепог успеха: потиснувши Милана Обреновића, он

²³ Ст. Новаковић, Манастир Бањска, Глас, XXXII, 78—9

²⁴ Годишњица, II, 277.

поврати Вишеград и Ужице. Преотимањем Ужице поздрављено је топовском палбом са сарајевског града.²⁵ Једна епизода из овог турског напада на Ужице, послужила је И. Андрићу као мотив за његову приповетку *За логоровања*.

Победа Скопљакова и Мехмед-пашина у Новопазарском Санџаку повукла је, изгледа, у акцију и босанску војску у доњем Подрињу. Једно овеће одељење Босанаца упути се с Дрине преко Мачве; шабачка посада учини, у исто време, испад с циљем да олакша прелаз овог одељења за Шабац. Јанко Катић и Вујица Вулићевић, који су раније још с нешто коњаника дошли испод Београда, са Стојаном Чупићем потуку у Мачви и једну и другу турску војску.²⁶ Народна песма обележава овај бој као један врло тежак пораз босанске војске. Још горе је прошао Осман Џора, избеглица из Ваљева, који је с већим бројем војника упао од Сокола. Он је просто био сатрвен, 3 априла, на Чучугама. Јаков Ненадовић пише, 11 апр., у Срем једном пријатељу: „Число је Турака неисказано погинуло, и тако су растерани да и данас гди који се из шуме извуче, и чобани по шуми и данас бију. Јуче су нашли педесет Турака и убили“.²⁷ Прота Матија вели: „Турци бегалући побацаше пушке, хаљине, обућу, да би лакше бегали; али забадава, Срби стизају, и које сабљом, ножем, које бритвом кољи, које прошцем и крљаћем у главу туци“.²⁸

С обзиром на ово тромесечно ратовање босанске и устаничке војске, потребно је навести и ове ствари:

1. Докле је на јужном и источном устаничком фронту, после првих устаничких успеха, владало релативно затишје, захваљујући, у првом реду, тој околности, што на тим странама није још била извршена концентрација турске војске; дотле су према Босанском Пашалуку вођени, од половине јануара до половине априла, крвави бојеви. Истина, сем бојева код Дежеве и Јеленче, остали имају више-мање епизодичан карактер. У ова два случаја ситуација се мењала у неколико, али не и тако да је тим био уздрман војнички положај једне од ратујућих страна. И бојеви код Дежеве и на Јеленци, као и они други, носе обележје бојева који претходе свакој од-

²⁵ Kemura, п. з., 73.

²⁶ Ј. Х., п. д., I, 64; Глас, XIX, 8—9; В. Караџић, Народне Пјесме, књ. IV, 161.

²⁷ Мита Петровић, Финансије и Установе, I, 78.

²⁸ Мемоари, 173—4.

лучујућој битци у циљу добијања теренских и других погодности, с том разликом што је овде то рађено више нагонски но с неким стратешким планом у данашњем смислу. Ипак, по жестини с којим су вођени; релативно по снагама које су ангажоване; по жртвама које су пале, — неки од ових бојева имају карактер правих битака. (Ми ћемо видети, како је мишарска битка, која је проузроковала слом босанске војске, стала устанике незнатних жртава, мање него ма који од бојева из овог зимског ратовања). С босанске стране, у борбу су ушле све мобилисане трупе; устаници су употребили војску из крајева западно од Мораве, и то не сву, — један добар део стајао је код Београда.

2. Тешко је тачно одредити, ко је изашао победилац, ко побеђен. Отприлике би се могло овако рећи: на југу, према Новопазарском Санџаку, Босанци су имали несумњиви успех; релативне успехе устаници су постигли око Шапца и Ваљева. Ипак, исход овог ратовања био је неповољан за обе ратујуће стране, али, како изгледа, више за устанике, и то из следећих разлога. Прво. У доњем Подрињу борбе су вођене на устаничком земљишту, што је, разуме се, довело до пустошења тих крајева (биле су паљене куће Ненадовића у Бранковини и попа Луке Лазаревића у Свилеуви) и врло тешког стања за тамошњи живаљ, који је по највећој зими морао напуштати своје домове бежећи по збеговима и преко Саве не увек радо приман од аустријских пограничних власти. Друго. План да побољшају свој стратешки положај према Босни, устаницима није успео. Напротив, на неким местима постао је још тежи: Босанци су успели успоставити везу са Шапцем, истина несигурну, али, тек, она је постојала; Мачва и Поцерина нису могле бити заштићене од напада босанске војске с Дрине и испада шабачке посаде; преотимање Ужица такође је један осетан губитак. Најтеже је изгледа устаницима пао неуспех да се успоставе директне везе с Херцеговцима, Црногорцима и Брђанима. Преписка устаничка, у априлу и мају, с владиком Петром најбоље то потврђује.

3. У овом ратовању откривени су недостаци код трупа обе ратујуће стране. Код Босанаца се јако испољавало осуство дисциплине, јединства у командовању и наступањима, нарочито оне војске која је оперисала према Шапцу и Ваљеву.

Код устаника тога је било у мањој мери, бар онде где је доспео Карађорђе, али је код њих владала оскудица у ђебани и храни.

4. Једино у крајевима Новопазарског Санџака које су устаници били притисли, дошло је до покрета раје и њене сарадње с овима; иначе, у осталим деловима Босанског Пашалука, она остаје потпуно пасивна. О каквом озбиљнијем врењу код ње и намерама да се дигне на оружје, нема никаквих сигурних вести. Чак Јадар и Рађевина, у близини којих се воде жестоки и крвави бојеви, остају на миру. Људи који су стајали на челу ове две области, изгледа трудили су се да очувају неутралност, руковођени, вероватно, неизвесношћу која ће од зарађених страна остати на концу победилац. Још једна околност могла је утицати на држање Јадра и Рађевине. Босанска војска је на најзверскији начин поступала са Србима у доњем Подрињу, у домашају њене акције и логоровања. Најтежи је био случај са селом Добрићем. По народној песми, негде пред Ђурђев-дан, упане Кулин-капетан са својом дружином у село Добрић: посече 74 човека који су му били дошли на веру; село пороби и попали, а попа Филипа и сеоског кнеза Илију везане у ланцима доведе у ордију и вргне на колац. Робље, као што се зна, откупио је кнез Ива из Семберије, који је тим дао леп пример племенитости у онако суровим приликама.²⁹ Прићи устаницима, за Јадар и Рађевину било је што и изложити се сличној судбини и ставити се под мач разјарених босанских јањичара. Ипак, Тодор Бојиновић, један од главних личности из познате буне у Јадру и Рађевини, ускочи с неколико друга устаницима. Ови посумњају у чисте побуде његова ускакања, и осумњиче га да је од босанске војске послан као ухода.³⁰ Честољубив и плаховит, а да би сумњу отклонио, он, у једном боју, загази са својом дружином међу Турке и буде тешко рањен. По неким вестима види се да су у читавом Босанском Пашалуку вршене репресалије над православним живљем.³¹ „1806. То лето градисмо градъ око Белога Пола, и би велика мѣка и зблѣм сиротини . . . гоги на дан паре = 30, храна ргатима на данъ паре = 25. Иунии8 бише брашно ока паре 31, месо ока паре

²⁹ В. К., Народне Пјесме, књ. IV, 176.

³⁰ В. Караџић, ист. и етногр. списи, I, 251.

³¹ А. Ј., п. з., Vjesnik, 1920, стр. 70; поменуто писмо пароха Христифора Љубојевића (у Епарх. Архиву Плашког).

10 говеђе. И ч8васмо караоле сву годин8. Забитъ беше К8ртага К8чевић“, вели се у једном запису, вероватно с подручја Новопазарског Санџака.³²

Кад је на босанско-устаничком фронту било најживље, спремајући се и сам на војну, умре у Травнику, 13 марта (5 мухарема), после краћег боловања, босански везир Сејид Мустаф-паша. По ауторитету који су, видели смо, везири имали у Босни, очекивало би се да ће овај догађај остати без неких важнијих последица; али, с обзиром да се то десило у јеку припрема за велику офанзиву на устанике и кад су се већ водиле крваве борбе између њих и Босанаца, смрт Сејид Мустаф-паше била је од не мале важности, не само што се тиче операција босанске војске које су биле у току, но и за почетак главне офанзиве. Поуздано знамо, да један од главних разлога, као што смо то раније истакли, поновном одлагању главне офанзиве јест и смрт Сејид Мустаф-паше. И ако су извори доста оскудни да се тачно и у појединостима уоче одједи овог догађаја на држање и кретање босанске војске, ипак се да ово закључити: већ средином априла, активност њена малаксава на читавом фронту, кретања скоро престају, а релативно затишје траје у главном до велике офанзиве. Кајмекам Ибрахим Решид, објављујући смрт везиреву, 14 марта (6 мухарема), препоручује војсци да се због овога не узнемирава, но да настоји „непријатеља одбити, границе чувати и у свему великом и малом поступити као и пре“.³³ У једном извештају из Беча, добро информираног француског агента Меријажа, од 10 (23) маја, има и ово важно место: „... после смрти босанског везира, војници из Босне враћају се кући, говорећи да они неће више да се бију са Србијанцима“.³⁴ Не можемо ничим другим утврдити истинитост ове вести, али она нам даје још један доказ о последицама смрти Сејид Мустаф-паше. У унутрашњости, и то у непосредној околини Сарајева, јавиле су се хајдучке дружине, а муслимани су страховали и од покрета раје. По неким турским изворима, рекло би се да је мобилизација настављена, истина у малим размерама.³⁵

³² Љ. Ст., записи и натписи, II, бр. 3843.

³³ Кетура п. з., 70.

³⁴ М. Г., исписи, 53.

³⁵ Кетура, п. з., 76—8.

Смрт Сејид Мустаф-паше био би један ближи узрок слабењу активности босанске војске и прекиду њеног даљег кретања. Имамо један даљи узрок, и то онај који стоји у вези с дипломатском радњом којом се ишло на то да уопште не дође до турске офанзиве.

Рекли смо на једном месту, да су устаници донели одлуку, на познатој скупштини у Смедереву, да се испита могућност приближавања отоманској влади, и предузму кораци за отклањање турске војне акције дипломатским путем. Устаници су могли претпоставити, да ће у том погледу бити неког успеха, ако, поред њихове директне изјаве покорности султану, дође посредовање Петрограда и Беча код отоманске владе. Новембра 1805, они се обраћају бечкој и петроградској влади, с писменим молбама да се ове заузму у Цариграду за устаничку ствар, али остајући при захтеву да се у Београдском Пашалуку има завести административна аутономија. Затим, јануара 1806, по свој прилици на постицање митрополита Стратимировића, устаници упућују делегацију од три члана, — проту Матију, Божа Грујовића и земунског трговца Милоша Урошевића —, да лично, најпре у Бечу, па онда у Петрограду, што живље преставе тежак положај устаника, и измоле, како помоћ у оружју и другом, тако и свесрднију интервенцију код Порте у њихову корист. Приспевши у Беч, делегација не продужава пут за Русију, но се задржи у Бечу, упутивши молбу у Петроград, преко руског посланика у Бечу, у духу добивених инструкција.⁸⁶

Устаници су, збиља, били улучили врло подесан моменат да јаче заинтересују Русију и Аустрију, што је један доказ више са колико су интересовања они пратили развој политичких прилика у Европи и трудили се да одатле извуку извесне користи.

Од почетка устанка, Беч и Петроград увиђају неоспорно велики значај овог покрета, и труде се, сваки за себе, да га навије за својим интересима и рачунима. Русија, присиљена стицајем прилика, лавирала је између Турске и устаника. Она се није смела, јачим заузимањем за устанике, замерити Турској, бојећи се да се ова не баци у наручје Наполеону, који је на то вребао; али у исто време се плашила да Наполеон

⁸⁶ Мих. Гавриловић, Ичков Мир, С. К. Гласник, IX, 1905, стр. 104—110.

не придобије побуњене Србе. Ради тога, руска влада, од почетка устанка, гледа да одржи пријатељство на обема странама, уверавајући Порту да је боље за њу попустити у нечем, али и саветујући устанике да остану у границама лојалности према султану. Она је потпуно одобравала устаничке захтеве да се у Београдском Пашалуку заведе административна аутономија, и куражила их је на истрајност у борби, али, у исто време, упућивала на директне преговоре с Портом. Промена политичке ситуације после победе Наполеонове на Аустерлицу, учинила је да се руска влада прими свесрдније интервенције у Цариграду поводом устаничке ствари. Руски посланик у Цариграду добио је инструкције од своје владе, да врло живо престаи Порти сву штетност за турске државне интересе, ако не одустане од оружане акције. Као најачи аргуменат, имала је послужити француска опасност.³⁷

Више но Русија, Аустрија је гледала своје властите интересе. Сувише уплетена у борби с Наполеоном, она је избегавала заплете на другој страни. Нарочито није желела да се покреће источно питање, пошто није тада могла са довољно ауторитета учествовати у његовом решавању. Отуда је и долазила њена жеља, да са отоманским царством одржава пријатељске и коректне односе. С друге стране, пак, желела је видети своју јужну границу обезбеђену од повреда. Јањичари су били незгодни суседи, и Аустрија, рекло би се, из чисто ових пограничних разлога жели, да се поправи режим у Београдском Пашалуку у корист устаника; али, стварање зачетака каквог државног живота у Београдском Пашалуку, не само да није хтела, но је, вероватно, била готова радити да до тога не дође. Насупрот Русији, која је одобравала устанички захтев да се заведе у Београдском Пашалуку административна аутономија, Аустрија, имајући у виду само своје интересе, желела је да се поврати управа из Мустаф-пашина времена. На молбе устаника да их прими под своју заштиту, она се изговарала неутралношћу и пријатељством са отоманским царством. Али да их не удаљи од себе, Аустрија се врло опрезно заузима код Порте да се устаницима изађе на сусрет у колико то могу дозволити турски државни интереси.³⁸ Аустерлиц и По-

³⁷ Мих. Гавриловић: Српски покрет, С. К. Гласник, књ. II, 1901, стр. 115—135; Ичков Мир, С. К. Гласник, IX, стр. 107—112.

³⁸ М. Г.: Српски покрет, С. К. Гласник, књ. II, 1901, стр. 119; Ичков Мир, С. К. Гласник IX, 1903, 107—112.

жунски Мир чине да она изађе из ове привидне резерве у устаничком питању.

Не само да је Астрија изгубила аустерличком битком терен у Средњој Европи, но су уступањем Далмације биле угрожене њене аспирације на Балкану. Да би бар на овој страни очувала извесни престиж, њој је требало да се уплете у догађаје на томе подручју. Понуда устаничке делегације, да интервенише у корист устаника код турске владе, могла јој је добро доћи за ту сврху. Аустриска влада, још 22 јануара (4 фебруара), на основу устаничке молбе од новембра 1805, наредила је интернунцијусу, да се код Порте заузме за Србе. 27 фебруара (12 марта), после доласка устаничке делегације у Беч, цар Франц лично се обраћа једним писмом султану Селиму нудећи му своје посредовање, „да би дао општу амнестију“ и пристао на мирно изравнање сукоба. Поред тога, ерцхерцег Карло писао је, како Карађорђу, 22 фебруара (7 марта), тако и турским командантима, 23 фебр. (8 марта) — према томе и босанском везиру —, да се уздрже од војних операција, док се не виде резултати писма цара Франца султану Селиму. „Добри односи између оба двора — писао је он Карађорђу — дају наде на повољан исход интервенције. Али да се дође до овог циља, потребно је, до даљег извештаја, да се уздржавате од свега што би могло проузроковати непријатељства у току ових преговора“.³⁹ У колико је то утицало, с једне стране, на застој у припремама за турску офанзиву, с друге стране, на слабљење активности код босанске војске, не можемо знати; али, да је могло утицати, то је ван сумње. У Травник је ерхерцегова интервенција могла стићи у месецу марту.

Узгред да напоменемо још једну ствар у вези с бављењем устаничке делегације у Бечу. На њену молбу, надвојвода Лудвиг, по личној заповести царевој, наредио је барону Цењејну, команданту пограничних трупа у Срему и Славонији, 3 (16) априла, да могу веће групе бегунаца са турске територије прелазити на аустриску страну; дотада је само мањим групама и појединцима давано прибежиште.⁴⁰

³⁹ М. Г., списи, стр. 31., 32.; М. Г., Ичков Мир, С. К. Гласник, IX, стр. 107—112.

⁴⁰ А. I., п. з., Vjesnik, стр. 28.

У Цариграду нису биле повољне прилике за интервенцију Русије и Аустрије у корист устаника. Наполеон за Турску није више представљао баука; напротив, њене симпатије су се окретале на његову страну. Турској влади било је добро познато, да он има план ојачати Турску и од ње створити савезника против Русије. Порти је постало несносно руско титорство, и намеравала је да га се ослободи француском помоћи. Наполеон је на то подбадао и нудио потпору. Поред тога, Карађорђеви устанак код њега није наилазио ни на какве симпатије; он га је сматрао руским делом и оруђем у рукама руске владе. Директно је куражио султана Селима III да устанак угуши што пре и радикалније.⁴¹ У почетку 1806, оснива он три консулата у Турској: у Скадру, Јанини и Травнику. За конзула у Травнику наменован је Петар Давид, ранији отправак послова на Малти, коме се поверава колико трговачка толико и политичка мисија.⁴² Једном речи, утицај француски на Порти растао је с дана у дан, и приближавао се дан кидања с Русијом. Порта, куражена од Наполеона, учтиво али енергично одбија најпре, 24 марта, аустријску понуду за посредовање, па, после неколико дана, и понуду руског посланика, остајући чврсто при том, да је устанак једна њена унутрашња ствар и да ће она имати снаге и умети да је реши.

Хитајући с војним припремама, Порта именује за босанског везира, 28 фебруара (20 мухарема), петнаести дан, дакле, по смрти Сејид Мустаф-паше, Хозрев Мехмед-папу, дотадањег солунског валију, наредивши да хита на своју нову дужност.⁴³

Хозрев-паша је најпре био вицекраљ у Египту. Важио је као ватрени присталица реформа Селима III и нове политичке оријентације наслона на Француску. Прави франкофил, он је Наполеона волео и обожавао. Имао је за лекара једног Француза по васпитању, Талијана по рођењу, који је доцније био и драгоман француског консулата у Травнику. Сви француски службеници који су са Хозрев-папом долазили у додир, хвале га и истичу његове симпатије за Француску. Именујући

⁴¹ М. Г., исписи, 66; М. Г., Српски покрет, С. К. Гласник, књ. II, 1901, стр. 114—125; М. Г., Ичков Мир, С. К. Гласник, IX, стр. 112—113.

⁴² М. Г., исписи, 42.

⁴³ Kemura, п. з., 79.

њега за босанског везира, Порта се, изгледа, руководила и тим, што је хтела да он прилагоди Босанце на француско суество у Далмацији и популарнише нову портину политику зближења с Француском. Поред свих настојања, Хозрев-паша није у том успео. Босански муслимани омрзнули су на Француску још од Наполеонова похода у Египат. После окупације Далмације, они су страховали да Французи не притисну и Босну. Хозрев-паша, као франкофил и човек новог кова, природно да није могао бити у вољи муслиманске Босне; и у колико је његов претходник, Сејид Мустаф-паша, био популаран и вољен, у толико је он био омрзнут и непопуларан. Због његовог пријатељског опхођења с француским агентима у Босни и командантима француске војске у Далмацији, Босанци су га држали за издајника и да се Французима продао. И он није волео Босанце због њихове суровости, конзервативног духа и застарелих установа. Од свих босанских првака једино је ценио Сулејман-пашу Скопљака.⁴⁴

Дошавши у Нови Пазар, Мехмед Хозрев-паша није по обичају отишао у Травник, но задржавши се најпре неколико дана у Новом Пазару, позове на договор, почетком маја (почетком ребул-евела 1221), прваке из унутрашњости пашалука. Извештен да се главни командант оперативне војске, Ибрахим-паша, креће „из Скендерије„ за Ниш, у суботу 12 маја (6 ребул-евела), лично је предузео концентрацију босанске војске у доње Подриње, одакле је намеравао почети офанзиву. 20 маја (14 ребул-евела), јавља из Новог Пазара Сарајлијама: „Тринаести дан овог месеца, са неколико војника (војске) отпремих Сулејман-пашу на Гласиначко Поље, а ја ћу сутра дан, у понедељак, одавде из Новог Пазара са осталом војском кренути на Гласинац, а одатле заједно право на Зворник. Ви ефендије и аге, кад разумете за овај наш тетриб, што га је био учинио умрли валија, ви, по наредби високог царског фермана, знајте да је ово услуга вери и царству, и да је то верска дужност и одличје и овог и оног света. На исти начин као што је било закључено на вилаетском већу, ви мудеризи, прибрале кадије, муфтије, ходе; и ти собом јањичарски аго, и натурнаџијски, и хасежински аго,

⁴⁴ О Хозрев-паши скупљене су белешке из следећих извора: М. Гавриловић, исписи, 108, 112, 191, 214; Chaumette des Fossés, п. д., 50, 74, 78; Manoir du marechal Marmont duc de Raguse, III, str. 4.

аге мртве страже и све аге; барјактари, јамаци, и сви способни за рат и отпор, — чим вам моја бујрулдија дође, пригответе се и спремите, и што пре из Сарајева похитајте, да се искупимо на предреченом пољу, а одатле заједно да кренемо на одређено место. Гледајте да не почасите ни једног часа ни минута“.⁴⁵ И ако почетак лета, у Новопазарском Сандаку је, изгледа, некако тада, прилично захлађено. У једном запису се вели ово: „1806 ведомо буди всяког сѣд8 и правди, када удари снѣгъ мѣсеца иония вденъ к. а.“⁴⁶ Крајем маја, „почеше долазити босански капетани и мале паше, ићи-туглије, и очекују травничког везира према Бадовинцима“, вели прота Матија Ненадовић.⁴⁷ Не знамо тачан датум доласка Мехмед Хозрев-паше са војском из Новог Пазара у доње Подриње, али он је био спреман за наступање већ крајем јуна.

Везир се одмах постарао да дође у везу с француском командом у Далмацији. Генерал Лористан, окупатор Дубровника, добио је од њега једно писмо „врло срдачног тона“, датирано 13 (26) јуна. Генерал Мармон послао је свога ађутанта, капетана Леклера, да буде на услузи босанској војсци при операцијама на устанике. Овај, не успевши проћи за Дрину, задржи се у Травнику, где га је затекла и катастрофа босанске војске на Мишару.⁴⁸

Хозрев-паша је имао да регулише још једну ствар са француском командом у Далмацији. Приликом зимског ратовања, босанска војска је утрошила знатну количину џебане; затим, гром је био уништио, изгледа негде при крају 1804, барутни магацин у Сарајеву. Мустаф-паша, његов претходник, тражио је од Порте да се пошље праха и олова у довољној количини за вођење рата с устаницима. После смрти овога, босански прваци обновили су тражење. Из Цариграда је лађама упућено „500 кантарова барута: 100 кантарова за пушке, 400 за топове; 300 кантарова олова, и 1005¹/₂ аршина френске шалитре“.⁴⁹ Кад је генерал Лористон окупирао Дубровник, 14 (27) маја, затекао је у дубровачкој луци бродове крцате џебаном за босанску војску. Без сумње, то је

⁴⁵ Kemura, п. з., 83.

⁴⁶ Љ. Ст., з. и н., II, бр. 3843.

⁴⁷ Мемоари, 176.

⁴⁸ М. Г., исписц, 78.

⁴⁹ Kemura, п. з., 67.

била ова муниција упућена из Цариграда. По Лористонову признању, захваљујући само њој могао је издржати опсаду Дубровника од стране руско-црногорске војске. На тражење из Босне да се муниција преда, Наполеон је наредио генералу Молитору, 14 (27) јуна, да место заплећене дадне везиру другу из Сплита, у истој количини.⁵⁰

У току дипломатске радње руско — аустриске, устаници су избегавали, да каквим својим новим оружаним подухватом не компромитују тај дипломатски рад; у осталом, они су били свршили оно што се могло у први мах свршити. Предвиђајући да интервенција код отоманске владе неће, евентуално, имати успеха, они су затишје на фронтovima искористили на припремама и бољем организовању војске. Кад је било јасно да Порга намерава пошто-пото да се оружјем обрачуна са устаницима, они постају активнији, да би још на неким местима поправили стратeгиски положај. Београд им је могао задавати највише бригае. Почетком маја, Карађорђе тамо прикупи повише војника, с намером да га покуша заузети пре турске офанзиве, и на тај начин осигура залеђе устаничке војске на фронтovima, а опсадне трупе употреби за друге сврхе. Учествовали су у нападу отприлике ови делови устаничке војске: војска из београдске нахије, нешто војске с Мораве под командом Петра Добрњца и Вујице Вулићевића, и нешто из ваљевске и шабачке нахије с Јаковом Ненадовићем. Истина код београдске посаде владала је оскудица у храни, али устанички напад није имао успеха и Гушанац се одржа у Београду.⁵¹

На фронту према Новопазарском Сандаку, после устаничког пораза на Дежеви и преотимања Ужица, све до доласка новог везира, није запажена у главном никаква промена нити је било каквих покрета, с једне или друге стране. Сем, ако се можемо ослонити на неке несигурне изворе, био је упад од Ужица једног одељења босанске војске, којег су разбили, на св. Тројице, код Лопаша, усташа из пожешке и ужичке нахије.⁵² Према Шапцу, друге половине маја, постало је нешто живље. Захваљујући неактивности босанске војске на овој страни, устаници су овде прилично поправили свој положај.

⁵⁰ L. Vojnović, *Pad Dubrovnika*, I, 197—8, 216.

⁵¹ М. Вукићевић, *Карађорђе*, II, стр. 380—82.

⁵² М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 694—97.

Шабачкој посади је опет прекинута веза преко Мачве с трупама на Дрини, а Шабац прикљештен. У извештајима из Кленка и Митровице — један од 24, други од 25 маја — вели се и то, да је чак Стојан Чупић с једном четом прелазео у Босну да пали села и свети се за арање по шабачкој и ваљевској нахији. По првом извештају, један део западне устаничке војске стајао је „на води Добрави до Цера, како онај део од Цера опсервирати може; а други део војске стоји у Мачви, који чува Дрину и шабачке Турке“.⁵³ Поп Никола Смиљанић са 60—70 друга држао је заседе у Китогу. Колико су устаници тада на овој страни били комотни види се и из тога, што се, као што рекосмо, тада баш налазио под Београдом Јаков Ненадовић с једним одељењем војника.

И ако није била предузета систематска опсада Шапца, посада је ипак трпела страховиту глад. Двадесет до тридесет лебова дневно, могли су куповати на аустриској страни колико да се заваравашу. Налазили су се у тврђави од истакнутих старешина Хасан-паша Сребрнички и Абдага Видајић, храбри бранилац Шапца. 22 маја, неколико Турака од посаде, а са устаничке стране прота Матија са десетак друга, пређу на аустриску страну да воде преговоре о предаји Шапца. До споразума није могло доћи: турски преговарачи тражили су да у граду остане 400 људи, а остало устаници да пропусте у Босну; прота Матија је захтевао безусловну предају града, а посада да буде пропуштена. Из очајања од глади, дође међу опсађенима до метежа и оружаног разрачунавања. Погинуо је том приликом и сам Абдага Видајић, по свој прилици од Хасан-пашиних људи. Шабачка посада се кришом пробијала ноћу, у мањим одељењима, кроз устаничку војску, и бежали у Босну. 23 маја увече, једно овеће одељење покуша провући се неопажено преко Мачве. Поп Никола Смиљанић напане из заседе и просто их искасапи. Међу бегунцима био је и Дервиш-бег из Градацна, који успе да умакне из овог окршаја, али само голе душе.⁵⁴ У Шапцу је остао Хасан-паша са 500—600 војника. На аустриској страни мислило се, да ће се град морати без пушке предати у року од два до три дана. Али Генерал Команда „баш кад тај последњи конач Турцима дође“ дозволи „неком Клименту из Никинаца“, да може „2500 ока

⁵³ Архива Краљ. Срп. Академије Наука, бр. 415 и 416.

⁵⁴ Ibid. бр. 415, 416.

брашна и 20.000 ока јечма да Турцима у град дадне.“ То је спасло, изгледа, Шабац капитулације. „Дакле, ето ти српске среће, када баш Турци на концу буду, онда Турцима од нас помоћи стиже“, узвикује огорчено извештач из Кленка.⁵⁵

Откуд ова промена у држању пограничних аустријских власти према ратујућим странама у Београдском Папалуку? После неуспеле интервенције у Цариграду, јасно је било за Аустрију, да се у домаку њене јужне границе спрема права бура. У вечитом страху да не дође до повреде њене територије и каквих компликација, аустријска влада, по извештају команданта Меријажа, упућује знатна појачања, у пешадији и артиљерији, трупама на југу према Србији.⁵⁶ Сматрајући, вероватно, да се својом интервенцијом у корист устаника у неку руку истрчала, и тим, можда, навукла сумњу да с њима стоји у дослуху (Меријаж и француски посланик у Бечу известили су били своју владу, да се Аустрија, приликом бављења устаничке делегације у Бечу, носила мишљу да устанике узме под своју заштиту; чак се у европској јавности коментарисано да она очекује накнаду за Далмацију, и то највероватније у Србији. Истина, она је ово последње демантовала),⁵⁷ аустријска влада коригује погранични режим према Србији на штету устаника. Можда је томе допринео доста и један погранични инцидент, изазван устаничком кривицом. Људи Јакова Ненадовића заплене, 24 априла (7 маја), три лађе натоварене робом једног земунског трговца. Гневан због тога, барон Џенејн поручује, 29 априла (маја), Јакову Ненадовићу и попу — Луки Лазаревићу: „Од сада сте остављени судбини и бесу вашег непријатеља, и не можете ни за што рачунати на помоћ с наше стране. Тако вам Бог помогао у борби с непријатељем, како сте се ви показали захвални за добротинства која су се с наше стране вама указивала и вашим породицама“.⁵⁸ Затим, издаје наређење командантима сремских пограничних трупа, да се претера преко Саве народ који се из Србије био склонио на аустријску страну, па ако се буде одуширао, да се силом примора, — у случају потребе употреби и пук са артиљеријом; поред тога, да се онемогуће у

⁵⁵ Ibid., бр. 415.

⁵⁶ М. Г., испису, 53.

⁵⁷ Ibid., 25, 42, 53.

⁵⁸ А. I., п. з., Vjesnik, 1920, стр. 29.

будуће везе аустриских поданика са устаницима, а прелази преко Саве добро осигурају и редовно их обилазе официрске патроле и лично командант пука.⁵⁹ Ова заповест је нешто доцније ублажена, али је граница, у главном, остала затворена. Пограничне аустриске власти, најпре онако штедљиве у чињењу услуга шабачким Турцима, сад постају много предусретљивије. Поред дозволе увоза хране у тврђаву, што је напред поменуто, на молбу Хасан-паше да му се допусти опћење из Шапца с Босном преко аустриске територије, барон Џенејн одговара дозволом, само с ограничењем да се то врши о турском трошку.⁶⁰

28 маја, дошло је до једног већег окршаја у Мачви близу Дрине између босанске и устаничке војске, истина потпуно локалног значаја. По извештају из Митровице, од 30 маја, сукоб се десио овако. С десне стране Дрине код Бадовинаца, како се чуло у Митровици, укопало се око 5000 босанских војника, „и тамо скоро два месеца у опкопима леже и отуда делимично чине нападе у Мачву“. Вероватно с намером да их пребаце преко Дрине, дођу поп Лука и Стојан Чупић с близу 2500 устаника, 27 маја, код Али-агина Салаша, у близини ових турских опкопа, и ту ограде шанац. Сутра дан, у понедељак, око подне, 200 устаничких коњаника приближе се турским утврђењима. Босанци нагрну на њих, а ови, намерно бежећи, навуку их до свога шанца, где пешадија прихвати борбу. „Тако од једног сата по подне до пред саму ноћ са обе стране трајала је жестока ватра; наши навлдаше, а Турци почели бегати. Гонили су их до саме ноћи. У тој битци, каже се следеће: да су наши имали доброг тобдију, који је тако добро гађао да је турска кола с барутом запалио. Турака мртвих 116, рањених 150. Нарочито је много мртвих турских коња. Од наших 4 мртва и 8 рањених“.⁶¹ То је у исто време последњи озбиљнији сусрет босанско-устанички до велике турске офанзиве. 30 маја, већи део ове устаничке војске повуче се из Мачве Шапцу.

Напоследку, после свих перипетија, тежиште ситуације потпуно се преноси на турске војне операције. Маја месеца, са свих страна се гомилала турска војска на Србију. После

⁵⁹ Ibid., 30.

⁶⁰ Ibid., 32.

⁶¹ Арх. Ак. Наука, бр. 419.

неуспелог покушаја да овладају Београдом, устаници врше распоред трупа и чине последње припреме да се што боље одупру навалама Турака. Распоред је био отприлике овакав. Очекујући од Ниша главни напад, они на ту страну концентришу највише трупа под командом Младена Миловановића, Петра Добрица, Вујице Вулићевића, Станоја Главаша, поред осталих; Миленко Стојићевић с једним одредом, изгледа, такође је тамо одређен, али да, у случају потребе, маневрише на источну страну. Војска већег дела београдске нахије — главне старешине: Васа Чарапић, Јанко Катић, Сима Марковић, Милоје Петровић — настављала је опсаду Београда. Две нахије, ваљевска и шабачка, имале су задржавати надирање босанске војске преко Шапца и Ваљева. Делови ужичке, соколске и пожешке нахије могли оу бити одређени да на тим странама чувају границу. Карађорђе је требао, изгледа, стајати с резервом код Тополе и пратити развој операција на свим фронтовима. До првог јуна, он се бавио, по свој прилици, у Смедереву.⁶² Не само што је према Нишу бачено највише војске, муниције и топова, но су на тој страни, на месту доцније названом Делиград, подигнута јака утврђења као вештачка брана надирању турске војске уз Мораву. Читаве зиме се радило на тим утврђењима, по плану и под надзором капетана Жикића, који је баш те зиме пребегаво устаницима из аустријске војске.⁶³

Међутим, изгледа, да су се устаници осећали slabим према Босни. Они понова покушавају склонити владику Петра да почне борбу с Турцима. Још под свежим утисцима бојева око Студенице и у доњем Подрињу, преклињали су га, 4 априла, „крвљу српском“ да „с војском, што скорије можете, на помоћи нађете и да одмах с леђа отуда на Босну ударите, да дигнете све што се часним крстом крсти, да устане и Босна и Херцеговина на опште избављење свију Срба и да победимо нашу неверну Босну“⁶⁴. 29 маја, Карађорђе излаже владици план за заједничку акцију против „неверне и душманске Босне“, „нечастиваго Бранковића семе проклетога“. Предлаже му савез, у који би ушле још Далмација и Херцеговина,

⁶² М. Вукићевић, Карађорђе, II, 388—9.

⁶³ Самуило Пандиловић, Вуче Жикић оснивалац Делиграда, Браство, књ. 12 и 13, стр; М. В., Карађорђе, II, 388.

⁶⁴ Лазар Арсенијевић-Баталака, Историја Српског Устанка, књ. I, Београд, 1898, стр. 235.

„у онај положитељни сајуз, који је между старима и преоцима нашим, док су славнешима били, био! Сирјеч: у друштво оружјем и у междусобни обранитељни и нападаатељни свез“⁶⁵ Карађорђе је тражио да владика дадне војску „храбро-чувеном витезу Шибалији“, ускочком јунаку, да „к сојединенију нама теглећи, учини једну јаку диверсију“. Владика Петар се тада спремао да с Црногорцима опседа Дубровник.

Падом турска војска

У то време, када је Карађорђе са својом војском био у Дубровнику, у Београду се одиграла једна од најважнијих битки у историји Србије. Турска војска, коју је командовао велики везир, напредовала је ка Београду. Српски војводе, предвођени Карађорђевићем, храбро су се супроставили непријатељу. Битка је трајала неколико дана, а на крају је српска војска одлучно побједила. Овај успех је био од велике важности за Србију, јер је спречио да Турци заузму Београд и даље напредују ка северу. Карађорђе је за своје војводе изабрао једног од најхрабријих војсковођа, Шибалију, који је се са својом јединицом одлучио да учествује у диверзији на турске линије снабдевања. Овај подухват је био веома ризичан, али је Карађорђе био сигуран да ће успети да се са својим војводама и војницима сретне у Дубровнику, где ће се са њима сајединити и заједно наставити борбу против турске војске. Овај план је био од велике важности, јер је Карађорђе знао да ће му бити потребна свака помоћ да би успео да опседа Дубровник и да га на крају освоји.

⁶⁵ Ibid., стр 257.

ГЛАВА II.

Велика турска офанзива.

Половином јуна месеца, завршаване су са турске стране последње припреме за офанзиву. 18 јуна, јављали су устаници у Петроград, у једној молби руском цару: „...велика сила отоманске војске скупила се на нас са свију страна, и то: босански везир с целом својом војском; Ибрахим-паша скадарски с већином њему потчињених паша, као: с нишким, призренским, лесковачким, и другим; Јусуф-паша са својима; Пазван-Оглу видински и Реџеп-бег. Сви ови са својим силама устремили су се на нас, и прете да ће разорити цркве и наше православље и да ће све Србе мушког пола уништити“.¹ Код Ниша је стајао врховни командант Ибрахим-паша, „са својих четрнаест потчињених паша и целом румелиском војском“. Наступање се имало извршити истовремено са свих страна. Ибрахим-паша уз Мораву; Мехмед Хозрев-паша с босанском војском поред Саве, са запада; Пазван Оглу, Јусуф-паша и Реџеп-ага, са истока. Правац је био Београд. Рачунало се и код устаника и код Турака да расплет ситуације на фронту зависи од одлуке на Морави; тамо је била најпре уперена пажња и с једне и друге стране. Али, скоро неочекивано, у самом почетку офанзиве, тежиште се преноси с Мораве на запад, и тамо се одиграва једна велика битка, и то на Мишару, која је била од пресудног значаја за исход турске офанзиве.

I.

О јачини босанске војске која је у доњем Подрињу концентрисана била за офанзиву, немамо поузданих података. Турски извори о том ништа не говоре, а са устаничке стране као да је број увеличан. Тако у причањима са њихове стране, цењена је бројна снага босанске војске на 40.000—50.000

¹ М. В., Караџић, II, стр. 384.

бораца,¹ што је у главном досад било примљено. Народна песма пење број до неприхватљиве и претеране цифре од 100.000.² Прота Матија, који је, као што ћемо доцније видети, ишао у босански логор на Дрини, вели на једном месту, да никад није видео толике „ордије“.³ У једном француском извештају упућеном у Париз, иначе прилично непрецизном, вели се да је мобилисане босанске војске било више од 30.000 бораца.⁴ Други један поуздани савремени извор, који, истина, у овом случају не мора бити потпуно тачан, вели да је, на разним местима од Сокола до Бадовинаца и Шапца, стајало, по самом тврђењу Босанаца, 11—13.000 војника.⁵ По доцнијим операцијама, може се закључити да, ако овај број није сасвим тачан, он је доста приближан стварној снази босанске оперативне војске: мање није могло бити, могло је бити само више. Једно можемо сигурно тврдити, а то је, да сва војска није била концентрисана за офанзиву: нешто је, без сумње, употребљено на чување границе од Новог Пазара до Ужица; нешто, на чување границе према Аустрији и према Французима у Далмацији; један известан број остављен је по градовима и за спречавање каквог покрета код раје; све изгледа није било ни мобилисано. Босна је била добро заступљена; Херцеговина, изгледа, слабо: једно, због устанка у Дробњацима, а друго, због опсаде Дубровника. Судећи по једној народној песми, рекло би се да су Колашинци били на Дрини.⁶ Дигнуто је и нешто хришћана, и то највише као послуга војницима, али, изгледа, местимично су узимали и активног учешћа у борбама.⁷

Поред везира, на Дрини су се налазили готово сви угледнији босански прваци: прота Матија каже да је видео „шест паша“ и „преко двадесет капетана“, приликом своје посете у босански логор на Бадовинцима. Без сумње, прво место уз везира припадало је Сулејман-паши Скопљаку. Присуством сарајевског муле, овом ратном походу даван је верски ка-

¹ Прота Матија, Мемоари, 176; Јован Хацић, п. д., стр. 69; В. Караџић, ист. и етн. списи, I, стр. 116.

² В. К., Народне Пјесме, књ. IV, стр. 189.

³ Мемоари, 189.

⁴ М. Г., исписи, 49.

⁵ Архива Срп. Акад. Наука, бр. 422.

⁶ В. К., н. п., IV, стр. 291.

⁷ Кемурга, п. з., стр. 96, 101.

рактер, као што је из Цариграда било и објављено. О јачини артиљерије коју су Босанци имали на расположењу за офанзиву, немамо никаквих података; такође ни о количини муниције. По извесним знацима, могло би се претпоставити да је код војске било опало борбено расположење; из Ужица су чак бежали кућама, поводом чега везир издаје наређење следеће садржине: „Еј, ти, сарајевски кадијо и остали прваци и заповедници, да вам Бог част повиси, примите на знање следеће: у овом времену, закључком већа, одређена је војска од вас и опремљена да чува Ужице, али од тих војника, дању и ноћу, почели су многи бежати, што може проузроковати војнички неред и наш неуспех. Те ако се од таквих налази тамо, јавите и одмах оне бегунце, са знањем шеријата, похватајте, забиту предајте и на одређено место опремите. Ако се томе успротиве, у град их затворите и строго казните“.⁸ Изузевши једног одељења од 2000—3000 људи, које је стајало код Сребрнице и Сокола, остала оперативна војска налазила се на обема обалама Дрине према Бељини. Главни стан с већим делом војске био је на левој обали; Синан-паша Сирчић, са својим трупама и једним делом Крајишника, логоровао је на десној обали код Бадовинаца.

Пре офанзиве, друге половине јуна, на западном фронту наступа знатан преокрет у ситуацији: између устаника шабачке и ваљевске нахије, с једне стране, а босанских првака, с друге стране, вођени су преговори, да се избегне оружани сукоб и закључи нека врста примирја. Ова ствар не само што сама по себи заслужује пажњу, но је још знатно утицала, као што ће се видети, на даљи развој прилика на западном фронту. Зато ћемо се на томе и задржати нешто више.

1 јуна 1806, од Карађорђа и Совјета опуномоћен је Петар Ичко, да иде у Цариград, тамо дође у додир са турским мерицама, и поведе у име устаника преговоре на следећој основи: (1) устаници остају верна турска раја, али данак да се плаћа одсеком и наједанпут; (2) да се пошље један високи царски чиновник (мухасил) са најпотребнијим особљем, који би становао међу устаницима и купио харач; (3) мухасил да се не меша у унутрашњу управу устаника; (4) јањичари и сви други „зли Турци као народни тирани да се прогнају из Србије“. Границе пашалука чували би уста-

⁸ Ibid., 86.

ници". „На то, као и на све оно што буде сагласно са овечетири тачке, и што поменути пуномоћник наш уговори — гласило је напоследку пуномоћје — обвезује се српски народ да ће пристати“.⁹ „Да би се одбранили од турске војске, која нам са свих страна прети — пише Карађорђе, у пропратном писму, руском посланику у Цариграду — и сачували од потпуне погибли, хитамо да пошљемо Порти овог нашег пуномоћника, Г. Петра Ичка, с најумеренијим захтевом, и заповешћу да пре свега Вашој светлости своје пуномоћје покаже, да Вас обавести о нашем тешком стању и да све ради у договору с Вама и по Вашим упутима, само не би ли ускорило да Porta донесе своје решење за Србију“.¹⁰

Енглески амбасадор при турском двору, Арбутнот, јављао је својој влади из Бујукдера, 12 (25) јула, да је наређено Ибрахим-паши и осталим командантима оперативне војске, да не нападају одмах устанике, но да најпре исцрпу сва средства да ће на миран начин решити сукоб.¹¹ Кад би били сигурни у истинитост ове версије, могли би са доста вероватности претпоставити ове две ствари: (1) да мисија Петра Ичка стоји у извесној вези са овом жељом Порте да се устаничко питање ликвидира на миран начин; (2) да су преговори између Босанаца и устаника на западу вођени на основу тог наређења из Цариграда. Ст. Новаковић је доказивао у својој расправи о Ичковом Миру, да је Ичкова мисија од 1 јуна само продужење његове раније радње на преговорима с Портом, доводећи с тим још у везу и преговоре Босанаца са устаницима на западу.¹² Како су, с једне стране, Новаковићеви докази врло непоуздани, а, с друге стране, ни на ком другом месту не можемо наћи потврду поменутом извештају енглеског амбасадора, као ни то да ли је Ибрахим-паша радио што на приближавању устаницима, — ми смо принуђени прихватити добро аргументовано гледиште Мих. Гавриловића, да је Ичкова мисија од 1 јуна сасвим нов покушај устаника да преговарају с Портом, потекао са њихове стране да се извуку од очигледне опасности, не искључујући ипак могућност да је било

⁹ М. Г., Ичков Мир. С. К. Гласник, IX, стр. 114; М. В., Карађорђе, II, стр. 386.

¹⁰ М. В., Карађорђе, II, стр. 387.

¹¹ Ч. Мијатовић, Преписи и т. д., Споменик, LIV, стр. 55, бр. 28.

¹² Глас, LXII, 88—91.

неке понуде од стране отоманске владе; а главни повод преговорима на Дрини покушали смо наћи на другој страни, и то: (1) у мирољубивости извесних босанских првака, и (2) у специјалним приликама код устаника на западном фронту.

У почетку устанка, код великог дела босанских муслиманских првака показивала се извесна наклоност за устаничку ствар. Устаницима је од неких долазила чак и помоћ у муницији и давати су савети. Нарочито су се у овом истакли Хаџи-бег из Сребрнице, Синан-паша Сирчић и Мехмед-капетан Видајић. Међу* самим Сарајлијама било је, као што на једном месту поменуемо, велика већина оних који су одобравали устанак, а осуђивали београдске јањичаре. Та помирљива струја у Босни била је врло јака све до неуспеха Бећир-паше у преговорима са устаницима. Отуда је и дошла потпуна пасивност муслиманске Босне према устаницима до напада ових на Ужице, изузимајући Али-аге Видајића, оданог пријатеља београдских дахија, и његове најближе околине. После неуспеле мисије Бећир-паше, све је мање било присталица помирљивије струје, да, изгледа, потпуно замре приликом устанка у Дробњацама и зимског ратовања. Али, она поново оживљава пред саму офанзиву.

Помирљиву струју у босанској војсци сад предводи Синан-паша Сирчић, потпомогнут од свога сина, који је био у чину алај-бега, и Мехмед-бега, новског капетана. Поред свега тога што је зимским ратовањем створен још већи јаз између устаника и босанских муслимана, Синан-паша је, изгледа, одмах по доласку на Дрину, наишавши на повољан терен код устаника на западном фронту, почео радити да не дође до крвопролића и да устанике склони на покорност султану. Изгледа Синан-паша је и логоровоао са својом војском и присталицама на десној обали Дрине, да би могао лакше доћи у контакт са устаницима и наговорити их на предају. Личност Синан-пашина могла је устаницима улевати потпуно поверење, јер је био у опште познат због свога врло човечног поступања према раји у подручју своје власти; напосе, у шабачкој и ваљевској нахији остао је у најлепшој успомени, кад је, после Свиштовског Мира, долазио с војском у Шабац.

Можемо навести још једну околност. У босанском логору на Дрини, и то, по свој прилици у околини Синан-паше, налазио се кнез Ива из Семберије, познат са откупа добрићског

робља.¹³ Он је био од босанских муслимана цењен и поштован; по народној песми, побратимио се био са капетаном Кулином. У војсци се вероватно налазио, да би својим везама утицао за блаже поступање њено према раји око Дрине. Врло је могуће да је он, као посредник, узимао учешћа у овим преговорима између Синан-паше и устаника; истина, о томе немамо никакве потврде. Вук Караџић прича, да је кнеза Иву ухватио, исте те године, „познати арамбаџа Црнобарац Станко са својим друштвом, и водили су га собом по шуми док се није откупио као од ајдука“.¹⁴ Да ту нема какве везе са његовим учешћем у поменутиим преговорима?

Према раније утврђеним чињеницама, несумњиво стоји овај факат: да је босанска војска према устаницима на западу стајала у доста великој бројној надмоћности. Положај устаника отежале су још поред осталог и две следеће околности:

1. Неуспели покушај да овладају шабачком тврђавом — Шабац је за престојеће операције представљао важну стратегиску тачку, како за Босанце, тако и за устанике. Као што знамо, он је био у рукама босанске војске. Због тога, устаницима је немогуће било дати неки озбиљнији отпор на терену између Дрине и Шапца, а да не буду угрожени с леђа. С друге стране, Босанци су могли без великог напора продрети до Шапца, одакле су имали погодности да са више успеха развију акцију. То су, изгледа, добро увиђали, устаничке старешине западне војске, те покушавају, у очи саме турске офанзиве, поправити свој стратегиски положај евентуалним заузећем шабачке тврђаве. Нада да ће Шабац пасти, била је у толико већа што је посада у њему трпела крајњу оскудицу у храни и џебани, и поред извесне помоћи са аустриске стране. Вративши се испод Београда, 29 маја, Јаков Ненадовић почиње, већ 1 јуна, припремати напад на Шабац, запаливши турски део вароши и стеравши Турке у тврђаву. По причању проте Матије, распоред за одлучни напад био је овакав. Главни задатак пао је на Цинцар-Марка Костића и Цинцар-Јанка Поповића и њихових 200 људи који су се добровољно јавили. Они су имали бацити своје животе на коцку: сто људи са Цинцар-Марком требали су се примакнути до саме доње градске капије, и то са највећим рескиром

¹³ Прота Матија, Мемоари, стр. 188.

¹⁴ В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 291.

за живот; Цинцар-Јанко са других стотину, исто тако излажући се највећој опасности, имао се лађом докопати обале пошто није било јаког утврђења од Саве. Живко Дабић требао је заваравати посаду у граду водећи демостративну борбу на горњој капији, а остала војска што ближе се примаћи тврђави.¹⁵ 13 јуна, увече, почео је напад. Цинцар-Марко успе да се провуче до капије; али Цинцар-Јанко не погоди одређено место на обали, но с лађама размине низ Саву; с тим је, разуме се, осујећено и евентуално заузимање Шапца. Цинцар-Марко није могао на време оступити са својим људима, но је водио борбу, под највећом ватром турском, читав дан 14 јуна, „да је достојно дивљења било их гледати“, констатује посматрач са аустриске стране. Помагала су га два топа, један са сува, други с једне лађе; остала војска жестоком пушчаном ватром. Увече, Цинцар-Марко оступи изгубивши 9 мртвих и 15 рањених.¹⁶

2. Предаја Мачве и једног дела Поцерине. — С обзиром на ову предају треба имати у виду следеће околности. Налазећи се на главном ударцу од Босне, Мачва и Поцерина биле су, од самог почетка устанка, редовно попрште мањих и већих борба устаника и босанске војске. Како су Турци упорно држали Шабац, ове две области остају у угроженом положају, које од упада из Босне, које од шабачке посаде. Од почетка 1806, откад су учестали упади босанске војске, све до у очи главне офанзиве, оне су постале нека врста демаркационог земљишта, куда су крстарили, у мањим или већим одељењима, и Срби и Турци. Становништво је било изнемогло од ратних тегоба, нарочито од скорашњег ратовања, које је, видели смо, имало овде карактер правог пустошења. Изморен, оголео, незаштићен, а у очевидној опасности да, приликом наступања босанске војске, не буде до краја сатрвен, народ из Мачве и једног дела Поцерине почео се предавати, чим је босанска војска, почетком јуна, нашла у доње Подриње. Средином јуна, Мачва се била сва предала. Предаја је ишла преко паше Сирчића, његова сина и новског капетана, који су били врло активни у овом послу. 18 јуна (13 ребул-ахира), везир Мехмед Хозрев-паша, под својим печатом, издаје неку врсту прогласа „кнезовима мачванске нахије у

¹⁵ Мемоари, стр. 177.

¹⁶ Архив. Акад. Наука, бр. 420, 421.

округу Буђурделен (шабачком), поповима, свим тамошњим домаћинима и осталој раји", где се изјављује везирево задовољство, што су ови показали готовост да уђу у „рајалук". Опрашта им све раније почињене кривице, али тражи у будуће како безусловну покорност и бављење искључиво домаћим пословима, тако и уклањање „смутљиваца" из њихове средине. Зајамчује им се да „ни војници, нити ко други неће смети" да их „узнемирује и обеспокојава". Заштићава ће се њихова чељад, имања и част. На крају се каже и ово: „Ако други осим вас хтене примити рајалук, и на њих ће се ова милост излити".¹⁷

Дакле, кад се узме да је, с једне стране, постојала код босанске војске једна помирљива струја, врло агилна, а код устаника на западу, с друге стране, осећала се надмоћност противника, а вероватно се знало и за мисију Петра Ичка, онда је разумљиво што није било далеко до преговора.¹⁸ Понуду за преговоре учинили су, вели прота Матија, неки босански бегови, вероватно људи Синан-паше Сирчића, Стојану Чупићу, који се састао с њима негде у Мачви. Овај, одмах после тог састанка, дође у устанички логор код Шапца и саопшти свој разговор с беговима. Јаков Ненадовић прихвати понуду, и одреди Чупића и проту Матију да као устанички преговарачи иду на Дрину и окушају углавити услове споразума. Претходно, Босанци упуте четири угледна своја човека, који су имали остати код устаника за време бављења њихових преговарача на Дрини.

Како је читава ова радња ишла преко Синан-паше, његов син и новски капетан дочекају устаничке преговараче негде у Мачви и доведу на Бадовинце код овог, који их прими „као најбоље пријатеље". Добивши њихов пристанак да ће се безусловно покорити султану, он је узео на себе да код везира и осталих босанских првака припреми терен да се ствар за обе стране што повољније сврши. Узгред да напоменемо, да су прота Матија и Чупић, за време свог боравка на Дрини, били гости Синан-паше и његових пријатеља, почаствовани свим обзирима.

Сутра дан по доласку на Бадовинце, устанички преговарачи пређу Дрину и буду изведени пред везира у присуству

¹⁷ Споменик, X, стр. 39—40.

¹⁸ Једини извор о овим преговорима јест причање проту Матије, Мемоари, стр. 179—195.

свих виђенијих босанских старешина. На питање, због чега воде борбу против цара и што су одбили повластице нуђене од Бећир-паше, прота се послужио у одговору познатом устаничком аргументацијом, да они воде борбу са зулумћарима, а не с царем, но да су њему увек верни и покорни; затим да они нису криви што је Гушанац омео реализирање споразума с Бећир-пашом. Изгледа да су босански прваци у већини веровали исказима протиним и помирљивости устаника шабачке и ваљевске нахије. Кад је прота поменуо убиство свога оца, он вели да је од стране присутних паша и капетана неколико узвикнуло: „Вала, тако је, није у вла остао цару онакав измећар, као што је био кнез Алекса. Сви знамо да је направди погинуо“.¹⁹ Онда је углављено следеће: устаници су имали показати своју покорност султану, што ће примити харачке тескере и једног харачлију са шездесет људи за купљење харача; један део босанске војске требао је остати на Дрини да обезбеди извршење обавеза од стране устаника, а остала војска имала је бити демобилисана. Запитани кога желе за харачлију, преговарачи су молили да то буде Синан-паша. „Они сви повикаше Сирчићу: бумбарећи, тј. срећно, срећно! — прича Прота — ми се поклонимо и одемо преко Дрине опет на конак код Сирчића, који се већ почео спремати. А и везир посла бурунџију у Шабац, да Асан-паша не излази напоље и не замеће кавге, нити се више бије — мир је уговорен, и да отпусти оне кметове који су код њега у граду“.²⁰

Ничим не можемо контролисати, да ли је прота Матија изнео тачно услове мира, на које су он и Чушић дали пристајак. Имамо разлога посумњати да је једну ствар прећутао. Ми смо видели у прогласу Мачванима, да се изрично од њих тражило напуштање фронта, другим речима да положи оружје. Врло је близу памети онда, да је исто тражено и од осталих устаника. Што се тиче демобилисања босанске војске, прота сам себи противречи наводећи мало даље да су отпуштени само сиромашни војници.

Затим, прота изрично вели, да су се преговори водили по Карађорђевој одобрењу, у име свих устаника, с намером да се противник изигра, и то тако што би се преговарањем добило времена да устаници разбију Ибрахим-пашу

¹⁹ Мемоари, стр. 181.

²⁰ Мемоари, стр. 182.

на Морави, и, после тога, да појачају западни фронт. На једном месту он вели дословице; „... Ми би на оне тескере покупили араче, јер би наш народ драговољно давао само да царске тескере добије. Па кад би све покупили, ми би нашег арачлију спремили одкуда је и дошао, а казали би да ћемо ове арачке новце послати цару; — а ми би оне новце лепо за џебану употребили, и не би нам било бадава што смо ранили оних 60 Турака. Шта је то према нашој војсци, међу нама, а није у граду. А могли смо (тим начином) и целу годину мирни бити од нападања турског, растезући с купљењем и проче“.²¹ Из овог самог избија доста наивности, која јасно открива протину намеру да оправда углављени споразум са Босанцима. Да одмах нагласимо, да се он прилично спотиче кад приказује мотиве који су руководили устанике на западу за склапање онаког споразума.

Питање је, прво, да ли је Карађорђе и дао пристанак за преговоре са Босанцима? По једној, истина, довољно непогрешеној висти, могло би се претпоставити, да је ова радња била уперена против њега лично. Негде почетком јуна месеца, протурена је версија по Срему, могуће као одјек преговора на Дрини, да су Ненадовићи, Јаков и прота Матија, радили да преузму врховну власт од Карађорђа.²² Ова вест налази још подлоге у незадовољству Ненадовића са првенством Карађорђевићем у вођењу устанка, о чему смо говорили. Али, претпоставимо да у овако критичном времену за устанике, као што је било оно пред турском офанзивом, нису се могле појавити те нездраве амбиције и личне ствари, и да проти Матији треба поверовати, да су они на западу добили одобрење од Карађорђа за вођење преговора. Али стоји и то, да су они прекорачили границе тог одобрења. Јер Карађорђе је одобрио вођење преговора, а не склапање дефинитивног споразума, који је стварно био војничка капитулација западног устаничког фронта.

Шта је онда могло руководити устанике на западу да прихвате услове споразума? По нашем мишљењу, ствар је била у овом. Ситуација за устаничку војску на западу била је доста неповољна. Затим, оскудевало се у муницији и најпотребнијим животним намирницама. Обруч од турске војске

²¹ Мемоари, 183.

²² Архива Акад. Наука, бр. 423.

све се више сужавао око Београдског Пашалука, а страх овладао да ће после евентуалне турске победе доћи освета. Једном речи, устаницима на западу нису се нимало указивале повољне перспективе за оружану победу. Ненадовићи, чија се реч у западним крајевима слушала, познати су били са свог опортунизма у нужди, и нису никад желели ствари терати до краја; нарочито то важи за Јакова Ненадовића, главног старешину западног фронта. Примајући преговоре на поменутој основи, устаничке старешине ваљевске и шабачке нахије вероватно су рачунали на две крајње могућности: ако победе Турци на Морави, шабачка и ваљевска нахија не би делиле судбину осталих крајева Београдског Пашалука; остану ли Срби победиоци, нашао би се изговор да се оправда код Карађорђа овај корак, тим лакше што су имали његово одобрење за вођење преговора, којег су они протумачили како се њима свидело. Рачун, са уског локалног интереса, добар и политички: избећи судар с босанском војском и чекати са споразумом у рукама одлуку код Делиграда. То је сасвим нешто друго од онога што прота Матија вели, т. ј. да су у сваком случају хтели преварити Босанце.

Наводећи да су устаници на западу хтели држати споразум само дотле док им не стигне помоћ с Мораве, он не каже како су они могли бити напред уверени у устаничку победу над Ибрахим-пашом, у толико пре што је турска војска, по свим вестима, била већа од устаничке. Разумљиво је ово увијање прота Матије, као једне од главних личности у овој радњи, јер је мишарска битка окренула ствари другим правцем, но што су могли очекивати устаници на западу пре турске офанзиве, и, поред тога, демантовала оправданост онаког споразума. Остаје, дакле, као највероватније ово: (1) Карађорђе није знао ништа о споразуму с Босанцима, и ако је можда овластио да се преговорима заваравашу; (2) устаничке старешине на западу мислили су на превару само у том случају, ако Турци буду побеђени на Морави. Према томе, не може бити речи о каквом вођењу преговора у име свих устаника. Ипак, оцењујући правилно ситуацију на западном фронту, овај споразум није био посве неуместан.

До извођења споразума ипак није дошло, и то не кривоцом устаника, но самих Босанаца. Ствар је нагло и неочекивано закочио, како је речено устаничким преговорачима,

Али-ага Видајић, потпомогнут од капетана Кулина и оне струје у војсци која је тражила радикалнији обрачун са устаницима. Он је, на име, тврдио, да је добио, после углављеног споразума, поруку од попа Луке Лазаревића, да овај жели њега за харачлију, а не Синан-пашу. На основу тога, Али-ага је тражио да се њему повери извођење споразума, у противном претио је буном. У ствари, то је могла бити интрига, удешена од њега и његових пријатеља, и лично против Синан-паше, као преставника помирљивије струје, и против споразума. Јер, једини од угледнијих босанских првака који је од почетка стао на страну београдских јањичара и активно им помагао, — то је био баш Али-ага Видајић. Како се сукоб због овога толико заострио између Синан-паше и његових присталица, с једне стране, Али-аге и његових присталица, с друге стране, — Босанци су се решили на кидање споразума.

Може се наметнути претпоставка, да су Турци из задњих намера одустали од споразума, у намери да изиграју устанике слабећи код њих борбено расположење, као и то да је читава ова радња на преговорима потекла од Босанаца да деморалишу устаничку војску и онеспособе је за отпор. Тако је бар схватио извештач из Кленка.²³ Затим, тешко да су Турци озбиљно мислили да одустану од наступања Београду. Ипак, ми имамо утисак да је Али-ага са својим пријатељима у истини спречио извођење споразума, а, напосе, уверени смо да је Синан-паша сасвим искрено водио преговоре са устаницима. Што су Босанци у први мах пристали да обуставе кретање војске, може се тумачити, поред осталог и тим, што су, и они као и устаници на западу, чекали одлуку на Морави. Ипак, и ово питање као и нека које смо напред додирнули о овим преговорима, не добијају овим потпуно решење, из простог разлога што имамо једини извор причања проте Матије Ненадовића, пуно противречности, нелогичности и непрецизности у овој ствари.

Кидање споразума одмах је саопштено устаничким преговорачима, који су чекали на Синан-пашу, да с њима, како је било уговорено, пође међу устанике. Уз мотивацију да је Али-агино држање узрок преокрету, њима је речено, од стране Синан-паше и његових пријатеља, да ће босанска војска одмах почети наступање, „и ко је раја нека дође у

²³ Архива Акад. Наука, бр. 422.

Шабаци, донесе дугу пушку, два пиштоља, и нож велики у лико свезан, и нека у Шапцу ордији измет чини..."²⁴ Искреле су извесне тешкоће за повратак устаничких преговораца, јер Срби не доведу у одређено време она четири Босанца који су код устаника стајали као таоци. Прота Матија буде задржан код Синан-паше још неколико дана, а Чупић послан да убрза размену талаца с протом. Напослетку, негде последњих дана месеца јуна, размена је извршена у Мачви, а с тим и формално настављена непријатељства.

Одмах после повратка својих преговораца, устаничка војска, не смевши се упуштати у борбу, вели прота Матија, напусти утврђења око Шапца и повуче се реци Добрави, зауставивши се у Вучијевци, да би колико толико заштитила ваљевску нахију. Карађорђе буде о свему извештен, и затражи се хитна помоћ како од њега тако и од војске која је стајала под Београдом.²⁵ Добро информисани извештач из Кленка јавио је митрополиту Стратимировићу да су устаници напустили своје положаје код Шапца на захтев Турака.²⁶ У овом случају, треба поверовати проти Матији, и ако је овај други извор писан баш оних дана кад је повлачење извршено. По једној вести, истина не баш сигурној, поцерски кнез Илија Марковић, који се био предао и постао оберкнезом, покушао је, по упуствима и жељи Јакова Ненадовића, наставити прекинуте преговоре с Босанцима, али без успеха.²⁷

5 јула, Сулејман-паша Скопљак и Синан-паша Сирчић са једним делом главнине, по рачуну извештача из Кленка 4000—5000 војника, праћени кнезовима из предатих кнежина, сербез стигну под Шабаци, преко Мачве. У место да наставе марш, они се задрже код Шапца страшећи устанике демонстрацијом и мамећи их на предају.²⁸ По свој прилици нешто мало доцније, одељење под Хаџи-бегом примакне се од Сокола ваљевској нахији, задржавши се такође неколико дана на планини Ражњу.²⁹ План наступања босанске војске оцртавао се отприлике овако. Главнина се имала кретати према Бео-

²⁴ Мемоари, стр. 185.

²⁵ Ibid., 195.

²⁶ Архива Акад. Наука, бр. 422.

²⁷ Ј. Хаџић, п. д., стр. 70.

²⁸ Архива Акад. Наука, стр. 422.

²⁹ Ј. Х., п. д., стр. 67.

граду друмом поред Саве, ослањајући се левим боком на Саву, а десну њену страну имало је осигуравати одељење под Хаџи-бегом продирући преко Ваљева уз Колубару ка путу Шабац—Београд. Прекид наступања може се тумачити, с једне стране, тим што се очекивао наступ војске на другим фронтovima, с друге стране, што су команданти босанске војске, имајући примере рђавих последица зимског ратовања од наглог кретања, хтели бити обазривији и претходно добро разбистрити ситуацију пред собом.

Код устаничке војске наступила је пометња, да се на-послетку претвори у панику. Редовни извештач митрополита Стратимировића пише из Кленка, прилично резигнирано, 6 јула, други дан по доласку босанске војске под Шабац: „Турци овде на скели кажу, како се већ три дела шабачке нахије Турцима предало, и само је остао још један део, и тај кажу да је дошао на предају. То се Турцима може веровати, зашто овде нема код овдашњих команданата никакве уредбе, а љуство се забунило, те не зна шта да чини. Савет с ове стране ништа не пасира. И овај сав крај је изгубио вољу с овим командантима војевати“.³⁰ Шабачка околина се тада бутун предала. Права је јагма настала за сеоска кнежевства, која су Скопљак и Синан-паша давали оберучке.³¹

Остатак устаничке војске, у главном ваљевска нахија, избегавајући сукоб с Турцима, повуче се још дубље, али више без икакве воље за отпором и деморалисана агитацијом за предају. Потпуно је расуло наступило, по казивању проте Матије, кад се од Сокола појавила колона под Хаџи-бегом.³² Нешто другаче и са више детаља саопштава о том Јован Хаџић, без сумње по причању учесника. Ми то место наводимо у целини. „Кметови они са Турцима дошавши изиђу у војску српску на Мало Дубоко с тим гласом да су им паше казале, ако кметови до подне дођу к њима да предају народ, онда неће излазити у села да пале. Но ни подне, не дође, а Турци већ изишли и започели палити села. А кад се димови показаше, и Турци већ Дубоком приближише, онда повиче Дабић: „У бусију јунаци!“ — да ту дочекају Турке. Но на ово Мато из Грабовца довикне: „Какву бусију, несретниче?!

³⁰ Архива Акад. Наука, бр. 522.

³¹ Ј. Х., п. д., стр. 70; В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 69, 259.

³² Мемоари, 19б.

остави те козје ноге (пиштоље) под кладу, па хајде да те предајем Турцима, јер је Турака као на гори листа: ми се никако одржати не можемо". Ово војска чувши препаде се и све прсне куд које. Тек остану старешине саме, и по који момак уз њих, нашавши се у великој невољи и сметњи, не знајући шта да почну, куда да се окрену. На то један од кметова приступи, те старешинама пришапће, да буду на опрези и да се не састају у гомилу, јер ће их народ побити. Лука Лазаревић пребаци хатове у Срем, подапе опанке са осталим старешинама, па бежи у дуг³³.

Прота Матија вели, да се приликом расула војске Јаков налазио на Забрежју ради преноса муниције.³⁴ То налази потврде у једном податку, да су устаници добили неке пушке из Аустрије, некако баш у ово време.³⁵ Али, може се веровати, да се он, предвиђајући катастрофу, намерно уклонио да избегне одговорност колико-толико. Са свим је тачно констатовао К. Јовановић, извештач из Кленка, да је једино Карађорђе могао спасти ситуацију на западном фронту. Гласови о његовом доласку из Тополе и Јанка Катића испод Београда, давало је нешто мало наде обесхрабреним и збуњеним старешинама шабачке и ваљевске нахије, и учинило, можда, да се и они сами не поведу за својом војском. Иначе, с њима је остао врло мали број људи.

Тако је, дакле, разбијен западни устанички фронт без пушке, а пролаз за Београд стајао босанској војсци широм отворен. Колико је то, с друге стране, могло компромитовати на другим фронтовима успехе устаника и довести у питање читав њихов војнички положај, не треба нарочито наглашавати. Фатално је било, по свој прилици, за босанску војску, што Сулејман-паша није продужио са пуном снагом, ослањајући се на кретање Хаџи-бега, наступање ка Београду, но је дао времена Карађорђу да брзом и енергичном акцијом успостави западни фронт и поправи ситуацију у корист устаника.

Аустриски војни и политички кругови у највећој мери су се интересовали резултатима турске офанзиве, бојећи се, нарочито, да ратујуће стране не повреду њену територију и оуда се изазову нежељене компликације. Из Беча је, још

³³ Ј. Х, п. д., стр. 71.

³⁴ Мемоари, 195.

³⁵ Годиншница, XXXI, стр. 147.

почетком пролећа, наређено пограничним војним властима да се држе строге неутралности и предузму потребне мере за заштиту аустриског земљишта. 18 (31) јула, надвојвода Лудвиг обнавља ту заповест команди у Петроварадину, скрећући пажњу да се нарочито осигура граница код Земуна, Бољевца, Кленка и Раче, као највише угрожених тачака, и да се испита, преко ухода и других поверљивих личности, снага ратујућих страна и о томе пошаље извештај.³⁶ Командант сремских и славонских трупа, фелдмаршал-лајтнант Џенејн, јавља надвојводи, 1 (13) августа, да је у свему поступљено по датим упуштвима и да је граница потпуно обезбеђена, у што се лично уверио обишавши кордон дуж Саве. Из тога се извештаја види, да је пограничним пуковнијама било најстроже стављено у дужност да стоје у чврстој вези, и у случају потребе помажу једна другу.³⁷

Све до мишарске битке није се десио ниједан гранични инцидент, али је, наступањем босанске војске и њеним доласком у Шабац, ситуација на граници дуж Срема била врло деликатна. Аустриска војска стајала је дању и ноћу у приправности. У Кленку се налазио обрстлајтнант Лајтнер, који је, поред предузетих оштрих мера предострожности да очува границу, наредио још да нико од аустриских поданика не купује од Турака заплењене ствари и стоку устаничку.³⁸ Бегунци из ваљевске и шабачке нахије навалили су на Саву грабећи прелазе. Уопште узевши, пограничне власти нису запречавале прелазак. Али су Аустријанци излазили на сусрет и босанској војсци. Сулејман-паша се обратио фелдмаршалу Џенејну, 10 јула, тражећи дозволу за одржавање веза с Београдом преко аустриске територије, на што му је овај одговорио врло љубазно, излазећи радо на сусрет том захтеву и истичући пријатељска осећања која је Аустрија гајила према Турској као суседу.³⁹

II.

Према Нишу и на источном фронту, ситуација је била доста повољна за устанике. Источна турска војска, предвођена Јусуф-пашом — Пазван-Оглу и Реџеп-ага изостали су из

³⁶ А. Ј., п. з., *Vjesnik*, 1920, стр. 33.

³⁷ *Ibid.*, стр. 36.

³⁸ Арх. А. Н., бр. 422.

³⁹ А. I., п. з., *Vjesnik*, 1920, стр. 35.

извесних разлога — прва је почела наступати. После једног крвавог боја, 24 јуна, Миленко Стојковић, који је стигао од Делиграда с нешто војске, не само што спречи напредовање овог турског одреда, по свој прилици не великог, но га чак одбаци према Тимоку. Два маневра претходнице Ибрахим-пашиних трупа, 1 и 4 јула, осујећени су, а Турци одбијени с великим губицима; истина, и устаници су имали осетних жртава.¹

Према томе, Карађорђе је могао употребити резерву, без моментане опасности на другој страни, да успостави западни фронт. Оклевање Босанаца да наставе наступање Београду, дало му је могућности да на време изврши концентрацију и распоред војске према обема колонама босанским, и да у неколико узме иницијативу. Како је Гушанац мировао, Јанко Катић и Сима Марковић, вероватно још по наређењу Карађорђевог, одвоје највећи део опсадне војске, оставивши Милоја Петровића и Васу Чарапића да пазе на Београд, и здруживши се недалеко од Колубаре с Јаковом Ненадовићем и попом Луком, који су се после познате катастрофе мало прибравили и прикупили нешто војске, — почну се утврђивати у близини Вукодраже, да спрече Сулејман-паши пролаз за Београд. Карађорђе пак дође с резервним трупама из Тополе у Лајковац, где му се прикључи прота Матија с неколико друга, којег овај дочека с тешким прекорима због расула код војске шабачке и ваљевске нахије и неспретности у вођењу преговора с Босанцима. Карађорђе је био чак обавештен, као да су се старешине дале подмитити од босанског везира да ослабе отпор и компромитују устаничку ствар. Меки и питоми прота сузама се бранио од тешких прекора, и уверавао Карађорђа да је с најбољим намерама ишао у босански логор.² Како је пут Шабац—Београд био како-тако осигуран од помоћне војске испод Београда, Карађорђе се примакне с резервом у Ваљево, у намери да што пре рашчисти с десном турском колоном. Резерва је била састављена од војске рудничке и горњег дела београдске нахије. Карађорђе упути главнину под командом Милана Обреновића да прихвати борбу с Хаџибегом, а он, с једном четом Гружана и својим момцима, у свему 300—400 људи, и једним топом, остане код старог

¹ М. В., Карађорђе, II, стр. 390.

² Мемоари, стр. 196—8.

шпанца на Кличевцу, близу Ваљева, да прати, како борбу с Хаџи-бегом, и у случају устаничког неуспеха да га он лично дочека, тако и намере и кретање Сулејман-паше. Прота Матија још из Лајковца је разаслао позиве кнезовима и осталим старешинама ваљевске нахије који су се с војницима били разбегли кућама, да поново купе војску, претећи да ће Карађорђе послати своје момке по селима, па „кога нађе код куће, онде ће га убити и на точак метнути, а кућу запалити“.³ Нешто због ових претња, нешто охрабрени доласком Карађорђевићем, цела ваљевска војска нашла се опет под оружјем, придруживши се Милану Обреновићу да дочека десну турску колону.

Зашто је Карађорђе пренео најпре тежиште акције према спореднијој турској војсци, и у почетку избегао сусрет са Сулејман-пашом? Из недостатка извора, не можемо дати прецизан одговор, али, с обзиром на извесне околности, може се претпоставити ово. Карађорђе је без сумње био обавештен како о распореду и јачини босанске војске тако и о плану њених операција. Имао је сада бирати од двога једно: или одмах концентрисати све подручне трупе према Сулејман-паши иза којег је стајала босанска главнина, или избећи одлучну битку и најпре се кренути према Хаџи-бегу. Да се на прво решио, изложио би се опасности двојако: једно, што би Хаџи-бег својим напредовањем низ Колубару загрозио устаницима с бока или би се спојио пре одлучне битке са Сулејман-пашом и бројно га појачао; друго, што устаничка војска није била још приправна за одлучну битку. Опасност од Хаџи-бега била је у толико већа што се он већ био спустио близу Ваљева, и могао бити, после непуна два дана марша, на друму Шабац-Београд. Било је, дакле, целисходније пречистити прво с њим, тим пре што је на тој страни победа била доста вероватна. После евентуалног успеха над Хаџи-бегом, Карађорђе се могао свом снагом бацити на главну босанску војску. Поред тога, овом Карађорђевићевом диверсијом, Сулејман-паша је био прилично паралисан у својој акцији. Јер њему је било опасно ићи Београду пре изласка Хаџи-бегове војске из ваљевске нахије. Другим речима, водећи истина једну споредну, али стицајем прилика важну борбу, са доста изгледа на успех, Карађорђе је у неколико везивао, до исхода

³ Ibid., стр. 198—9.

те борбе, и главну босанску војску. За сваки случај, као што смо видели, стајала је једна устаничка војска да се одупре Сулејман-паши, ако покуша поћи за Београд. У случају његовог успешног наступања, ситуација се истина компликовала, али за устанике не би било то посве критично, пошто би њему за леђима остао Карађорђе; напротив, он би могао бити доведен у тежи положај. Од одлуке са Хаџи-бегом, дакле, зависило је: где и под каквим условима ће се водити одлучна битка. Зато се да лако разумети узнемиреност Карађорђева у току борбе са Хаџи-бегом. Он је неколико пута потезао да лично узме учешћа у борби, и тек је од тога одустао, кад му је прота Матија, са осталим виђенијим људима из његове пратње, предочио опасност за исход устаничке ствари, ако у тај мах, учешћем у борби са Хаџи-бегом, заложи свој ауторитет и лично се изложи опасности.⁴

Устаници се сударе, око 20 јула, с Хаџи-бегом, и то на Братанчићу, отприлике три сата далеко од Ваљева према Дрини. О овом боју знамо у главном по причању учесника. Обе стране, изгледа, располагале су приближним снагама. Ухвативши косе које су доминирале околином, устаници су имали добре положаје. У центру се налазио Милан Обреновић са Живком Дабићем, Милићем Кедићем и Мијаилом Недићем; десно крило држао је Милован Грбовић с Милошем Обреновићем, а лево Лазар Мутап и Јован Курсула. Читавог дана вођена је борба с промењивом срећом, и то највише на терену између оба шанца, устаничког и турског, који су подигнути били на растојању од неких пола сата хода. Устаници буду најпре разбијени и потиснути своје шанцу. Али, у том критичном моменту, прича прота Матија, стигао је он са 60 коњаника и једним топом, послан с Кличевца од Карађорђа, и поправи ситуацију. „Ја са оно 60 коњаника истрчим на брдо, имам шта видети: наши низ један поток шумаром бегају, а Турци с обе стране пољем, опколили коњици, а пешак за нашим кроз честу трче и бију. Ми с брда сви у глас повичемо, и неколико пушака опалимо: чуше и видеше Турци нас и помисле да за нама велика војска иде, пак побегоше натраг, а наши, како их ми сретосмо, окуражише се и за Турцима“.⁵ Потиснути у своје заклоне, Турци пред вече

⁴ Мемоари, стр. 200—1.

⁵ Мемоари, стр. 202.

обнове напад, смишљено и с више успеха. Оборе се нарочито на десно устаничко крило: маневришући, коњица му зађе с леђа, а пешадија удари с чела. Опкољени и у очевидној опасности да не буду живи похватани, устаници, на овом крилу, мораше се по цену тешких жртава пробијати кроз турску коњицу. После тога, сва устаничка војска повуче се у шанчеве. Мрак прекине борбу. Обе стране имале су осетне губитке, али битка је остала у главном нерешена. Користећи се помрчином, буљубаша Недић, брат славно погинулих Недића на Чокешини, са 200 друга обиђе Турке, и те исте вечери, њима иза леђа, запали село Петрц. Мислећи, вероватно, да је опкољен и пао у клопку, а, можда, још под импресијом пролетошње катастрофе Осман-Џоре на Чучугама, Хаџи-бег са својом војском напусти бојиште и, још по мраку, повуче се на планину Ражањ, више Сокола. Недић му са својом четом нанесе прилично квара. Не знамо колико се може поверовати проти Матији, да је Хаџи-бег, због великих губитака, намеравао повући се исте вечери и без овог устаничког маневра.⁶

Ослањајући се, вероватно, на кретање Хаџибегово ваљевском нахијом и на акцију београдске посаде, Сулејман-паша, са претходницом главнине, предузео је наступање Београду, по свој прилици истог дана кад је вођена борба на Братанчићу. Да ли је био обавештен о доласку Карађорђевог на западни фронт и концентрацији устаничке војске, не можемо знати. Хасан-паша Бањалучки с једним одељењем, хватајући десну страну пута и успут палећи села, осигуравао је осталу војску која се кретала друмом са Сулејман-пашом и Синанпашом. Нагазивши на устаничку војску код Месараца, он буде разбијен и потиснут Шапцу. При гоњењу Турака погине Јанко Катић, од пушке једног старкеље, који се био прикрио у једном шумарку. Турчин је ухваћен и жив на комаде исечен. Катићева погибија створи прилично забуне код једног дела ове устаничке војске. Космајци узму мртво тело свога

⁶ О овом боју: прота Матија, Мемоари, стр. 201—5; Ј. Х., п. д., стр. 67—69; Арх. А. Н. бр. 425; учесник Петар Јокић нешто друкче прича о овом боју. Он вели да је до подне вођена борба; онда прекинута због умора и велике врућине. После подне су устаници извршили напад и разбили Турке (Споменик, стр. 34). Причање проте Матије поткрепљено је другим наведеним изворима.

војводе и напусте бојиште не хтевши се више бити. Јаков Ненадовић, Сима Марковић и поп Лука пребаце остатак војске према Сулејман-паши, који се те вечери уконачи код речице Вукодраже. Али, читаве ноћи обасипани топовском и пушчаном ватром, не сачекају турски напад, но се повуку пред зору, десно од друма, а Сулејман-паши оставе слободан пролаз за Београд. Истог дана Гушањац је, без икаквог успеха, чинио неколико напада на опсадну устаничку војску. Из обазривости, вероватно, да му се не пресече веза са позадином, пошто је схватао, могуће, устаничко избегавање судара као маневр, а вероватно и због пораза свог десног крила, Сулејман-паша не настави наступање, но се истог дана повуче Шапцу. Тешко је претпоставити да је могао бити обавештен о исходу борбе на Братанчићу, ако је ова вођена истог дана кад је и он предузео наступање Београду; могуће да је слутио, да је Хаџи-бег наишао на извесне препреке у ваљевској нахији.⁷

После успеха на Братанчићу, Карађорђе је имао одрешене руке за пуну акцију према Сулејман-паши. Он је хитао да што пре пречисти и са главном босанском војском: једно због тога што се Хаџи-бег могао прибрати и поновним упадом у ваљевску нахију компликовати ситуацију; друго, што су се на Морави имали тек одиграти важни догађаји. Одмах после бегства Хаџи-бегова и узмака Сулејман-пашина, Карађорђе наређује концентрацију обе војске, и оне што се борила на Братанчићу и оне на Месарцима, и то на Бељин, до самог друма Шабач—Београд, рачунајући, вероватно, да ће Сулејман-паша поновити ускоро продор за Београд. Према Соколу оставио је, за сваку евентуалност, нешто војске из ваљевске нахије с Грбовићем, Кедићем и Недићем, да осигура од Хаџи-бега.⁸ Искоришћавајући затишје од два-три дана, Карађорђе остави војску на Бељину у шанчевима, и узевши око 500 људи, приближи се Шапцу, да испита јачину и намере Сулејман-пашине, и успут поново дигне шабачку нахију на оружје.

Као што смо раније напоменули, мали је број био оних, у шабачкој нахији, који се нису предали Турцима. Осим пона Луке, који је с нешто друга узмакао пред босанском војском, од других виђенијих старешина нису се још предали Стојан

⁷ Мемоари, стр. 206; Ф. Х., п. д., стр. 72—3.

⁸ Мемоари, стр. 206; Споменик, XIV, стр. 34.

Чупић и поп Никола Смиљанић: први је крстарио с једном четом око Шапца, а други се одржао можда у Китогу. Из Поцерине се није хтео предати Милош Стојићевић, писар кнеза Илије Марковића, по свој прилици једног од најагилнијих агитатора за предају, — момак одважан и храбар, али дотада неистакнут и непознат. Он доведе Карађорђа у Поцерину, где овај, пред неколико стотина сакупљена света, даде погубити три сеоска кнеза, пострекача за предају Турцима; на истом месту Стојићевића посини и постави за поцерског војводу, и позове народ, да поново приђе уз устаничку војску, претећи најоштријом казном ако то не учине. (Карађорђе се није преварио у Стојићевића. Он се у току устанка све више истиче, да напослетку постане један од највећих јунака Првог Устанка). Кнез Илија Марковић, раније обавештен о Карађорђевој доласку, на време се скрије и избегне сигурну погибију. Обишавши, после тога шабачку околину, Карађорђе се врати на Бељин. Тачан датум овог његова крстарења око Шапца, не знамо, али се може претпоставити да је било између 23 и 26 јула. Заstraшени од Карађорђа, а охрабрени скорашњим устаничким успесима, Поцерци листом дођу са својим новим војводом на Бељин, неки под оружјем, а они који су га били предали Турцима са алатом за копање шанчева. „Не верујем да је који смео остати, већ ако какав врло престарео, да сарани ону тројицу посечених“, вели прота Матија. Тешко је веровати једном казивању да је Карађорђе тада подигао и Мачву. На Карађорђевој поруку, Космајци такође дођу на Бељин, предвођени братом Јанка Катића, Марком Катићем.⁹

Не можемо поуздано знати број устаничке војске, прикупљене за одлучну битку. Ми мислимо да је претерана цифра од 20.000 војника, коју даје један савремени, али не и потпуно поуздани извор.¹⁰ Ближе ће бити истини саопштење Јована Хаџића, да је могло имати 6—7000 пешака и око 1500 коњаника.¹¹ (С обзиром на извесне околности могло је бити највише до 10.000 војника). Знамо да су биле заступљене ове нахије: рудничка и београдска, изгледа целе, и делови шабачке и ваљевске нахије.

⁹ Мемоари, стр. 209; Споменик, XIV, стр. 35—6; Ј. Х., п. д., 73—4.

¹⁰ Арх. А. Н., бр. 725.

¹¹ Ј. Х., п. д., стр. 75.

Срећним исходом првих операција, дух је код војске подигнут, а дисциплина заведена захваљујући чврстој руци Карађорђевој. Својим држањем, он је дао осетити старешинама шабачке и ваљевске нахије, да је њиховим женским узмаком пред Босанцима могла наступити општа катастрофа. Они су страховали да ће на њих, при првом сусрету, чак и пиштољ потегнути.¹² Али, и ако прек, плаховит и готов за најоштрију казну, у овом случају Карађорђе се прилично обуздао и умео је сачувати извесну хладнокрвност. Ретко је кад он био тако апсолутни господар духова као овај пут код војске у очекивању одлучне битке с Босанцима. Да је рекао, вели прота Матија, „хајте сви на Саву да прегазимо, — ту се не би смео паћи један који не би Саву прелазео, а то ли на Мишарско поље“.¹³

Учинивши познати узмак од Вукодраже Шапцу, Сулејман-паша је имао времена да испита ситуацију и новостворени положај једне и друге стране. Могао је бити обавештен о резултату борбе на Братанчићу, а, вероватно, претпостављао је и концентрацију устаничке војске према Шапцу.¹⁴ Немамо поузданих вести о намерама његовим после реченог узмака. Може се ово претпоставити. Увиђао је да, без осигурања свога десног крила, не би смео подузети кретање Београду. Подизањем Поцерине, опасност је постала очигледнија да му се у случају његова наступања не пресече веза с позадином. Те везе су биле већ угрожене акцијом устаничких чета по Китогу; а Сулејман-паша је знао устаничку вештину у герилском ратовању. Веома обазрив, он је хтео, вероватно, или потпуно осигурати најпре са сваке стране наступање своје војске, или чекати да се акцијом на другим фронтовима олакша босанској војсци. Мора се одбацити претпоставка, да је неуспели покушај босанске војске да се прва дограби Београда био само један њен већи маневр, да се омогући Ибрахим-паши успешнија акција на Морави. Сулејман-паша је, без сумње, после свог узмака Шапцу, добио извесна појачања с Дрине. Без основа је једно тврђење, да је Хаци-бег, после пораза на

¹² Споменик, XIV, стр. 34.

¹³ Мемоари, стр. 210.

¹⁴ Kemura, п. д., стр. 88.

Братанчићу, оступио Шапцу.¹⁵ У сваком случају, Сулејман-паша могао је, за онај мах, највише желети да одлучни судар са устаничком војском не буде далеко од ове тврђаве, јер је она била за сваку евентуалност, згодан наслон за босанску војску.

Увиђајући да босанској војсци у Шапцу недостаје слобода акције, Карађорђе подигне своје трупе с Бељина, по свој прилици 26 јула, и почне се примицати на ту страну, с намером да изазове Сулејман-пашу на одлучну битку. Бојећи се, сигурно, да га евентуално наступање Турака из Шапца не нађе у покрету, и тако се развије борба без потребне припреме, он је кретање вршио лагано и врло опрезно, задржавши се у Јаловику отприлике један дан и ту оградивши шанчеве. Из Јаловика се крене, 28 јула, и удари преко Жабара, одакле свакни војник узме „ко два ко три прошца“ за подизање шанчева. Пред вече стигне цела устаничка војска на Мишар, на доглед Шапца, Саве и аустриске стране с Кленком. Исте вечери почео је рад на изградњи шанчева. Претходница, предвођена Лазаром Мутапом и Петром Јокићем, изишавши прва на Мишар, затекне неколико турских војника, вероватно престажу, растера их и уграби десет глава, а она изгуби два мртва и четири рањена.¹⁶

Одмах од Шапца, идући друмом за Београд, диже се скоро неприметан успон до речице или, боље, потока Думаче. Одатле, друм просеца као длан равно поље, на крају којег се диже, и то на три четврти сата хода од Шапца, врло стрмено и одсечно, али не велико Мишарско Брдо, како га мештани зову, — у ствари један плато са незнатном, а у оном крају врло приметном висином. Плато или брдо, како хоћемо, по једном мерењу, има фронталну ширину од неких 800—1000 метара; десна страна његова, гледајући Шапцу, спушта се нешто оштрије, и губи, према савској обали; лева страна прелази, према пољу, у блажи нагиб. Скоро средином брда, удара садашњи друм за Обреновац и Београд; ишао је туда и стари турски пут, само, по причању, мало више десно од

¹⁵ Ćiro Truhelka, Bošnjaci i prvi srpski ustanak, G. Z. M., 1917, стр. 253. У опште се нисмо много користили овом расправом, и ако је рањена на основу најбоље грађе: јер подаци нису добро проучени и повезани, те су често многе ствари произвољно тумачене и приказане.

¹⁶ Споменик, XIV, стр. 37; Арх. А. Н., бр. 425; J. X., п. д., стр. 75.

данашњег. Мишарско Брдо, одабрао је Карађорђе за своју главну позицију да на њој дочека Сулејман-пашу. Предност овога положаја била је у овом: (1) брдо доминира читавом околином, поглавито тереном до Шапца, куда су Турци требали наступати; (2) турска војска је морала туда наступати хтела-не-хтела: једно због тога што је туда водио пут, друго, што је десна страна устаничког положаја била заштићена Савом и неким шумарцима, а лева густом шумом; (3) устаницима се могло потпуно открити турско наступање од саме Думаче, а то је више од два километра од устаничког положаја; (4) што су Турци, као нападачи, имали врло незгодан терен за отступање.

Мишарско Брдо је данас покривено њивама и разасутим селом са шљивицима око кућа. Да није споменика, који је подигнут приликом стогодишњице мишарске битке — двоглави орао на једном ваљкастом стубу, невенито подражавање римских победних стубова —, не би се знало, да се на том месту одиграла једна од највећих битака Првог Устанка. Нема ни трага од неких шанчева из тога времена. Генерал Јован Мишковић, испитујући терен мишарске битке, наишао је на последње остатке негдашњег Карађорђева шанца. По њему, шанац је био подигнут на неких 600—800 метара од предње ивице брда. По свој прилици, главни део шанца налазио се на оном месту где је данас споменик; то је одмах уз леви насип пута идући од Шапца.¹⁷ Не можемо примити за вероватан опис шанца који се даје у једном саопштењу, пошто је, изгледа, оно без икакве изворне подлоге.¹⁸ По причању учесника у мишарској битци, ровови су били ојачани зашљеним прошћем; на шездесет корака позади, био је Карађорђев шатор; иза шатора муниција.¹⁹

Да предупреди, вероватно, утврђивање устаничке војске и затекне је за борбу неспремну, Сулејман-паша груне на устанике „свом снагом и топовима“, 29 јула, сутра дан, дакле, по њиховом изласку на Мишар. Увек будан, Карађорђе је одмах прихватио борбу. После два узалудна напада, Турци су се морали повући, око четири сата по подне, не успевши да Карађорђа с места покрену. „Срби су уграбили 20 глава,

¹⁷ Гласник Срп. Уч. Друштва, XLVIII, стр. 203.

¹⁸ К. Протић, Ратни догађаји, стр. 129—134.

¹⁹ Гласник. III, стр. 131.

међу којима и један поглавар који је имао панцир од 700 гроша".²⁰ По једном причању, Босанци су тумачили Аустријанцима у Кленку овај напад као испитивање противничке снаге.

Решен да се с Карађорђем огледа пошто-пото, а не осећајући се сигурним да истим снагама учини поновни и одлучни напад, Сулејман-паша тражи хитна појачања од везира с Дрине износећи му озбиљност ситуације и признајући свој први пораз. Везир одмах упућује свог ђехају Ибрахим-пашу с 2000 војника, по свој прилици и последњи део резерве, који је стигао под Шабац, по свој прилици, већ у понедељак 30 јула. На тај начин, изгледа, нашла се готово цела главна оперативна војска босанска под Шапцом, да се упусти у одлучну битку. Увиђајући да мора ускоро пасти коначна одлука, везир Хозрев-паша шаље хитни позив, 30 јула (25 цемазул-евела), свим „правоверним“ „од босанске ордије до Бања-Луке“, да што пре хитају на Дрину. „Остале послове све напустите од два сата један направите, покажите се помоћницима својој браћи и вери. Ноћи и дане помешајте, и брзим скоком у ордију стигнете, што је од верске дужности да што пре похитате и муслимана војника и јунака што више и што пре овамо отпратите“.²¹ Камекам Бешир-бег одазвао се одмах везиреву позиву, и упутио из околине Травника све што може „сабљу понети“, а Сарајлије позвао да слеђују овом примеру. „Данас је дан у коме треба показати сталност верску — јављао им је он —, јер су наша верска браћа, што се надамо у Бога да ће им помоћи, у великој тескоби према мноштву одметника. Не дај, Боже, ако их опколе и надвладају, са свим би било ружно и неваљало; да не будете карани и овог и оног света, загрните скуте и погајрете што пре уопште сви који могу сабљу припасати да у велику ордију стигнете“.²² Пре но што је могла стићи војска из Босне, одлука је на Мишару била већ пала.

Два дана, понедељак и уторак, прошли су на миру и на ужурбаном спремању код обе војске за одлучну битку. Сулејман-паша се одлучио да борбу заметне с војском коју је имао под руком; није хтео чекати нова евентуална појачања

²⁰ Арх. А. Н., бр. 425.

²¹ Кемурџић, п. ц., стр. 88.

²² Ibid, стр. 90.

која су могла стићи из Босне. По причању једног учесника, Карађорђе је био обавештен 31 јула, уторак увече, да Турци спремају, за идући дан, одлучни напад, и да су позвали Аустријанце да посматрају битку и буду сведоци устаничког пораза. Карађорђе је распоредио војску овако. Од главнијих старешина, он и Милан Обреновић имали су остати с пешадијом у шанцу и прихватити борбу; све остале старешине требали су с коњицом стајати прикривени у селу Жабарима, лево, и недалеко, од устаничког шанца, и на дати знак ударити и појати с леђа босанској војсци. Тај знак требао је бити, по једном извору, топовски пуцањ, по другом, учестана паљба. По причању Петра Јокића, идеја за овакав распоред војске и њену акцију потекла је лично од Карађорђа. Остале старешине, пре тога, предлагали су груписање и пешадије и коњице у шанчевима; али чим Карађорђе изнесе свој план, они га сви одобре и прихвате. Наговарали су га, затим, да он буде с коњицом, али Карађорђе одлучно одбије, претпостављајући да би, у том случају, пешадија, без његова присуства и контроле, могла лако узмаћи при првом турском јуришу и довести у питање читави исход битке. Мање је вероватно причање другог једног учесника, да је са аустријске стране саветовано Карађорђу да овако изврши распоред војске. Кад је овај план за акцију пешадије и коњице израђен и најпре примењен, извори се такође не слажу. По Сими Милутиновићу и Јовану Хаџићу, такав распоред устаничке војске био је примењен већ приликом турског напада од недеље, 28 јула. Главна два извора, писма митрополиту Стратимировићу, од 4 августа — једно, из Кленка од К. Јовановића, пензионисаног капетана, који је долазио на Мишар сутра дан по битци, дакле, најважнији извор, друго, из Митровице од свештеника Савковића — то апсолутно не помињу, но се оба слажу, да је такав распоред учињен за одлучну битку; с тиме се подударају и причања оба учесника, а и саме околности. Може бити говора још о томе, да је план био израђен не баш уочи саме главне битке, но одмах после турског напада од недеље, и да је коњица ишла оба дана, колико је затишје трајало, на место одакле је требала да изврши напад. Неће бити тачно ни то, да је Карађорђе, пре главне битке, послао 4000 људи са Стојаном Чупићем иза Шапца према Мачви. У извештају из Кленка вели се да је тек после битке упућено било 2000

војника да дочекују тада већ разбијену турску војску; Јокић каже изрично, да је тада послан и Стојан Чушић. Нема сумње да је било нешто устаничке војске у бусијама по Мачви, већином у малим одељењима, као, на пример, поп Никола Смиљанић у Китогу.²³

Првог августа, у среду, водила се одлучна битка на Мишару. Рано у јутру, кретала се друмом у правцу устаничких положаја босанска војска, праћена топовском паљбом, „бубњевима и свиралама“. Наступање је вршено лагано и опрезно. Карађорђе је пустио Турке да се дохвате брда, где су били изграђени устанички шанчеви. Не слажу се сви извори у томе на који се начин борба заметнула. Јован Хаџић, који је без сумње црпео податке из причања устаника, овако описује почетак битке. Кад су се Турци успели на брдо, нису предузели напад, „него су извукли кошеве и наоколо правили батерије, па су све већ окружили били“, само што је она страна „отворена остала“, одакле је устаничка коњица требала извршити напад. Карађорђе је покушао омести утврђивање Турака пустивши из шанца „чаркаџије“, али како у том није успео, он предузме напад давши коњици знак за акцију. По Хаџићу излази да су устаници први приметили борбу.²⁴ Учесник који је био с Карађорђем у шанцу вели, напротив, да су Турци прво ударили јуришем на устанички шанец. Ево укратко шта се каже у том причању. Код устаничке војске рано је послужено јутрење. Одрама, затим, пешадија је запала у заклон, а Карађорђе издавао последње заповести. Он је био обучен у гуњ и јахачке чакшире; о бедрима му је висила сабља дугачка и права, а за пасом имао две кубуре. Са затуреним рукама, држећи један пругић, обилазио је шанец и куражио људе. За њим је ишао момак и носио му крцалинку. Карађорђе је издао строгу заповест, да нико пушке не опали док се Турци не приближе и он за то не дадне знак крцалинком. Турци, наступајући, три пут су се устављали до устаничког шанца ради молитве. Кад су се приближили рововима, настало је комешање код српске пешадије: неки побегну средини шанца; но Карађорђе, увек хитар, потегне сабљу и

²³ Арх. Акад. Н., број. 425 и 426; Гласник, III, стр. 131; Споменик, XIV, 37—8; Ј. Х., п. д., 75; С. Милутиновић, Србијанка, I, 129.

²⁴ Ј. Х., п. д., стр. 76.

стера их у ров. Тада, на пуцањ Карађорђеве крџалинке, пешадија отвори паљбу. Турци су чинили неколико јуриша. Кад је било најгушће, ударила је, Турцима с леђа и бока, устаничка коњица.²⁵ Извештај из Кленка као да није прецизан у овом питању, али је ближи првој версији. Ту се дословице вели ово: „Пусти (Карађорђе) Турке што ближе може; сакри пешаке у шанцу, а коњике посла далеко у шуму. Док се Турци мало приближе, на један знак њихова топа, пусти Борђе пешаке из шанца напоље, који Турке удари с чела, а Турци се упусте с пешадијом у борбу. Тада топ пукне и уречени знак коњици дадне“.²⁶ Из свега овог да се утврдити као сигурно, да су Турци били изашли на брдо и да се започела жестока борба између њих и устаничке пешадије. Нетачан је навод у извештају из Митровице, као да се најпре појавила устаничка коњица с леве стране, и да су Турци, упустивши се с њом у борбу, били изненада нападнути с чела од пешадије. Изузевши овог једног извора, сви се остали слажу у том, да је изненадни напад устаничке коњице, у главном, био поражавајући за Турке. — О нападу коњице знамо нешто више по причању Петра Јокића, који је и сам био у њеним редовима. Прикривена устаничка коњица чекала је на уречени знак за напад. Како се борба водила код шанца, а уреченог знака или још није било, или се није чуо, кнез Сима Марковић упути Лазара Мутапа и Петра Јокића с неколико коњаника да се провуку до пешадије и обавесте о ситуацији. Ови покушају извршити заповест, али, нагазивши на Турке, врате се. Један Турчин, који је осматрао с дрвета устанички шанац, опомињао је турску војску, да у шанцу нема коњице. Борба код шанца постајала је све жешћа. Не чекајући више, коњица, непримећена од Турака, изађе из шуме једним крчаником, вођена од једног мештанина. „Турци ударили свом силом на шанац. Сипа ватра из топова не да ока отворити“. Коњица напане у два правца: један део удари на турску војску која је јуришавала на шанац, а други део, с протом Матијом, на турску позадину у пољу. „Сад настаде страховата борба“.²⁷ — Дакле, напад устаничке коњице дошао

²⁵ Гласник, III, стр. 131.

²⁶ Арх. Ак. Н., бр. 426

²⁷ Споменик, XIV., стр. 38.

је у врло zgodan моменат; он је био потпуно неочекиван и јак. Изненађена, турска војска удари уназад, али старешине покушају, у први мах, исуканим сабљама повратити ред и задржати је да не отступа; но, изгледа, кад је Карађорђе учинио с пешадијом испад из шанца и ударио с чела, — код турске војске настало је опште бежање. Кад се узме у обзир да су требали узмичати с брда низ стрмен, тучени од устаника са три стране — од Карађорђа с чела, једног дела коњице с бока, другог дела коњице с леђа —, мора да је код Турака било правог полома. Први и најглавнији турски напад устаници су, дакле, сломили и противнику задали тежак удар који се није дао поправити. Претпостављајући да ће поново бити нападнут, Карађорђе се није хтео бацати за разбијеним противником и продужавати борбу у пољу, но, бацивши Турке с брда, пешадију и већи део коњице повуче у шанчеве; мањи део коњице с Јаковом Ненадовићем и попом Луком Лазаревићем остане у пољу да мотре на кретање противника.²⁸

Нема сумње, Сулејман-паша и остале босанске старешине били су очајни због овог тешког неуспеха. Знали су добро да, поред осталог, од ове битке зависи част босанског оружја, а и њихова војничка репутација. По извештају из Кленка, не види се тачно у којој мери је борба продужена. Остали извори слажу се изрично да је трајала до самог сунчевог заласка, кад јаче кад слабије, и да су Турци чинили очајне напоре да поправе први неуспех. Неки од ових извора релативно детаљно приказују наставак борбе. Изгледа да је Сулејман-паша покушао још два озбиљна напада, али то су били, вероватно, последњи његови трзаји. Један напад могао је бити око подне. Овај пут, турску главнину, која је имала напасти Карађорђа у шанчевима, заштићавала је коњица предвођена капетаном Кулином, од евентуалног побочног напада устаничке коњице. Тако се развила борба, по свој прилици у исто време, на двема странама: на једној страни, између турске главнине и Карађорђа, на другој, по свој прилици у подножју брда, између турске коњице и оног дела српске коњице који је остао с Јаковом Ненадовићем и попом Луком. Овај део устаничке коњице буде разбијен и растеран, али победу капетан Кулин плати

²⁸ Споменик, XIV, стр. 38; Ј. Х., стр. 77.

главом.* Карађорђе одбије и овај пут турску главнину бадивши је у подножје брда. Тешко је веровати С. Милутиновићу, да се Карађорђе упустио у гоњење Турака чак до Шапца. Он је мудро избегавао удаљавање од брда и шанца, као и преносење борбе на равно и отворено земљиште. Последњи напад, по Милутиновићу, са више јарости од оба прва и на који су Турци ишли „шкргутом зуба“, извршен је око четири сата, али и овај пут без успеха, — турска војска је опет бачена с брда у Мишарско Поље. Сви турски напори остали су, дакле, узалудни: Карађорђе се одржао у својим позицијима и ломио један по један напад њихов. Око шест сати, борба је прекинута с потпуним поразом босанске војске.²⁹

Општи закључак је овај. На обема странама се борило подједнаком храброшћу и пожртвовањем. Нападани, устаници су били тим самим у нешто повољнијем положају. Затим, они су имали врло zgodне позиције за одбрану, одличан распоред војске и вешто вођење борбе, — што је, у осталом, утврђено и с једне стручне војничке стране. Карађорђева тактика била је у овом: он је пуштао противника да изађе на брдо и појаше на простор између предње ивице брда и шанца, па онда спретним контранападима да га збуну и баци у долину; уз то, при гоњењу противника да се не одаљи од својих шанчева. Турци као нападачи имали су наступати врло рђавим тереном; за оступање терен је био још гори. За Турке, изгледа, први неуспех био је фаталан; војска једанпут разбијена и застрашена тешко се после оспособљавала за успешно вођење борбе. Турски губици били су знатни. Они су успели извући из окршаја велики број мртвих и рањених

* С. Милутиновић вели да га је смакао поп Лука Лазаревић. Сакривши неколико добрих нишанџија, поп Лука позове Кулина на мегдан. Овај се није дао двапут звати, но одмах разигра хата да мегдан прихвати. На то поп Лука дадне знак, а његови прикривени људи опале плотун и оборе смртно погођене и Кулина и његова хата. Превару поп Лука за мало не плати главом. Турци навале на њега, убију му два-три друга, њега оборе с коња и обране по лицу и руци. Захваљујући бојној врви и својој окретности, поп Лука је успео да се скрије у један шумарак и избегне погибљу. Кад су устаници одбили Турке од шанца, он је пред устанике изишао сав крвав (С. М., Србијанка, I, 129).

²⁹ Арх. А. Н., бр. 425. 426; Ј. Х., п. д., стр. 76; Споменик, XIV, стр. 38; С. М., Србијанка, I, 130.

и склонити их у позадину; ипак, устаници су уграбили преко тридесет глава. Од главнијих старешина, сем капетана Кулина, погинули су и ова два за које сигурно знамо: добро познати Синан-паша Сирчић, који је, како песма каже, знао Босну „свјетовати“, и дервентски капетан. На бојишту је остало много мртвих коња. Захваљујући вештом вођењу битке и својим добрим положајима, устанички губици, с обзиром на жестину борбе и важност битке, за чудо су мали: свега, по једном рачуну, два мртва и десет рањених, по другом, четири мртва и једанаест рањених.³⁰

Нема сумње, на аустриској страни се чекао резултат битке на Мишару с великим интересовањем. По себи се разуме да је војска била у приправности, да одмах ступи у акцију у случају повреде аустриског земљишта. По причањима, била је подигнута према Мишару, на аустриској страни, осматрачница одакле су официри посматрали ток битке. 2 августа, сутра дан по одлуци на Мишару, оберст Лајтнер, у пратњи познатог извештача из Кленка, К. Јовановића, био је на Мишару, информисао се о битци и честитао Карађорђу на победи. Нема сумње да је овим успехом углед Карађорђевог знатно порастао и код аустриских официра; њега, у познатом извештају, Јовановић назива „Велики“ Карађорђе.

Размере пораза босанске војске на Мишару тек су се оцртале следећих дана. Претпостављајући, ваљда, да ће устаници искористити своју победу и прећи у наступање, Сулејман-паша повуче одбранбену линију ближе Шапцу и подигне јаче шанчеве. Што одмах после битке није код Босанаца наступило расуло, имали су захвалити шабачкој тврђави, на коју су се како-тако наслањали. Карађорђе није хтео напуштати свој положај и упустити се у сумљиву опсаду Шапца. Он је рачунао, изгледа, да ће Турци поновити нападе; и хтео је да се најпре догледају последице битке на Мишару. Обавештен, најзад, о стању ствари код босанске војске, Карађорђе одваја око 2000 људи, како је напред речено, предвођени од Стојана Чуџића и новог војводе Милоша Поцерца, да похватају све пролазе од Шапца за Дрину. У Китогу се налазио са својом дружином поп Никола Смиљанић.

Тако, разбијена босанска војска нашла се, стварно, опкољена и прикована за Шабац. Везир није могао послати

³⁰ Арх. Ак. Н., бр. 425 и 426.

појачања и извући је из шкрипца. Опкољена, дезорганизована и деморалисана поразом, остављена без хране и џебане, код ње наступа опште расуло: већа и мања одељења, излажући се највећој опасности, покушавају се пробити ка Дрини. Бегства су учестала нарочито средином августа. Око 1000 људи, већином из орте капетана Кулина поред нешто Сарајлија, наилазе, 13 августа, у Китогу на заседу устаничку и буду просто сатрвени и искомасани. По устаничком рачунању, Турака је пало 500, међу њима и Асан Беширевић, за кога народна песма вели, да га „љепшег у свој Босни нема“; одсечено је око 260 глава; нађено је 200 мртвих коња, 300 ухваћено живих; заплешено је 1000 говеда, 30 кола натоварених разним ратним потребама, доста новаца и другог. Поп Смиљанић са својих 50 друга дошао је, 14 августа, на митровачку скелу, сви у богатом босанском оделу и наоружани скупоценим заплешеним оружјем. Поп Никола се хвалио преко-савцима, да је запленио грдно благо.³¹ „Поп Н. Смиљанић много страдални, много је труда видео по Китогу целу годину бран се с Турцима; много Турци пакости чињаху народу хришћанском, али су познали храбре српске витезове по Китогу и по другим местима на 1806 лета“, вели се у једном запису манастира Петковице.³² У истом овом налету у Китогу, запленио је Милош Поцерац одело и оружје погинулог капетана Кулина. Сабља је нарочито била скупоцена; на њој су били исписани берати Кулинове породице. Родбина Кулинова, прича Вук-Караџић, давала је за њу, доцније, злата колико је сама била тешка.³³ 15 августа, код Дубља у Мачви одсечено је 19 турских глава; 16 августа, Чупић са својом дружином уграби 8 глава код Орашћа; 12 августа, у Клену, такође одсечено је 18 глава.³⁴ Чупић са дружином послао је Карађорђу на поклон једног заплешеног хата „као горску вилу“. Босанци су дакле као без главе налетали на устаничке заседе. На Мишару су они изгубили битку; у Китогу и по мачванским луговима нашли су своју костурницу и касапницу. Мишар и Китог су подједнако остали у успомени код Босанаца. Крвави траг мишарског пораза протезао се од Шапца до Дрине, и од ове дубоко у Босну. У Кленку се позитивно знало, 18 августа,

³¹ Арх. Ак. Н. бр. 429, 430, 431.

³² Љ. Ст. з. и н., II, бр. 3845.

³³ В. К., ист. и етн. списи, I, стр. 259.

³⁴ Арх. Ак. Н., бр., 431.

да је преко Дрине прешло око 100 кола с рањеницима. „Турци су код Шапца од Сервијанаца скоро са свим побијени, и често видимо како по Сави мртви пливају с њиовим коњма“, писао је, 15 августа, Јоаким Вујић, тада учитељ у Земуну, своме брату у Новој Градишци.³⁵ Главна босанска војска, била је дакле, смрвљена; са Сулејман-пашом остао је у Шапцу један бројно незнатан одред, деморалисан и застрашен. Јасно је било да опасности за устанике од стране Босне није више постојало.

И поред све предострожности окрвављено је и аустриско земљиште. Генерал-команда је била дозволила неколицини угледнијих Турака, да се врате аустриском страном у Босну. Цинцар-Јанко и Лазар Мутап са неколико друга, у свему 25, пређу такође Саву и стигну ове Турке на Босуту; посеку младог Остроч-капетана, „који је чести ради ишао војевати“, и Мосту Барјактара; Дервиш-бег, „чувен у свој Босни“ и један од најбогатијих Бошњака, с пет друга једва жив умакне. Одмах су отишли из Митровице на лице места ради увиђаја мајор Голубовић, аудитор Келер и „контумац инспектор“ Пемчевић. Генерал-команда тражила је због ове повреде задовољење од Карађорђа, захтевајући смртну казну за кривце. Намеравала је подузети репресалије над избеглим устаничким живљем. Како се тај конфликт напослетку окончао, не знамо.³⁶

III.

За време борба на западном фронту, јужна турска војска примакла се била Делиграду у намери да га опсадом принуди на капитулацију. Свакодневном топовском канонадом и систематским измарањем, устаничка војска је била прилично исцрпљена; изгледа да је код ње ради тога било наступило врло критично стање и да је затражена помоћ од Карађорђа. У томе су стигли гласови о поразу Турака на Мишару. Карађорђе увиђајући да је босанска војска онеспособљена за какву озбиљнију акцију пође, средином августа, са већим делом подручних трупа на Мораву, свративши под Београд и у Смедерево. Обавештен сигурно о поразу западне турске војске и примичању Карађорђа Делиграду с појачањима, а заморен насто-

³⁵ Дим. Руварац, Учитељевање и страдање Јоакима Вујића у Земуну, 46 књ. Мат. Српске, Нови Сад, 1914, прилог 1, стр. 207.

³⁶ Арх. Ак. Н, бр. 428, 430.

јањима да Делиград принуди на предају, Ибрахим-паша врши узмак од Делиграда Нишу. За одлуку његову да оступи од Делиграда, можда је била пресудна и ова околност. Једно устаничко одељење од 2500 пешака и 500 коњаника, предвођено Станојем Главашем, успешном диверсијом, заузевши и попаливши Прокушље, загрозило је с бока турској војсци код Делиграда. Приликом узмака турских трупа, устаници изађу из делиградских утврђења и ушанче се близу Алексинца, где дође, 22 августа, до једне битке у којој Турци претрпе осетан пораз, оставивши устаницима доста плена у топовима и другим ратним потребама.¹ По једном саопштењу, не баш поузданом, ова битка не би била после повлачења турске војске, но пре ове диверсије Станоја Главаша, и у близини Делиграда, иницијативом Турака да пречисте са јужном устаничком војском пре доласка Карађорђева.²

Увиђајући да наступањем уз Мораву, због јаких устаничких утврђења и појачања која је Карађорђе довео са запада, неће постићи жељени резултат, Ибрахим-паша намеравао је да концентрише већи део трупа у пределу Трговишког Тимока и одатле удари устаничкој војсци с бока и леђа. Карађорђе, који је већ био на Морави, предухитрио је његове намере, преместивши већи део трупа са Делиграда и примакнувши ближе источну војску под Миленком Стојковићем према Ибрахим-паши, који се кретао горама од Пирота и извора Лома. Битка се заметнула између 26 и 27 августа. Центар устаничког фронта држао је Карађорђе, десно крило Младен Миловановић, а лево Миленко Стојковић. На десном крилу устаници буду потучени, али лево крило и центар однесу победу, после чега Турци на читавом фронту оступе, оставивши устаницима доста плена, у топовима и другом.³ С тим је била сломљена и јужна турска војска.

Тако је, дакле, осујеђена портина намера да оружаном силом доведе устанике у покорност, и сломљена офанзива турске војске чији се исход чекао с великим интересовањем како у Цариграду тако и у Петрограду и Бечу; а и сам се Наполеон јако интересовао за ову офанзиву. Вероватно наве-

¹ Ст. Новаковић, Ичков Мир, Глас, LXVI, стр. 93; М. В., Карађорђе, II, стр. 409; Арх. Ак. Н., бр. 430; В. К., и. п., књ. IV, стр. 204.

² М. В., Карађорђе, II, стр. 410

³ Ст. Н., Ичков Мир, Глас, LXVI, стр. 95; М. В., Карађорђе, II, стр. 412.

дена првим успесима босанске војске на Дрини, Порта је била објавила, 2 августа, страним преставницима у Цариграду, да су Срби покорени. Сами су је догађаји после демантовали. Претрпивши неуспех на свим фронтовима, главни командант турске војске, Ибрахим-паша, по одобрењу из Цариграда, закључи, око 2 септембра, примирје са Карађорђем на шест недеља; по потреби могло се примирје продужити још две недеље. Од дана потписа уговора о примирју, непријатељства су имала престати на свим фронтовима; устаници су требали прекинути опсаду Ниша и повући се из Кључа, а Турци напустити Ђипровац и Првалу.⁴

После мишарског пораза, босанска војска, растурена у бедне остатке почевши од Шапца па све до Сарајева, Травника и Бања Луке, више је била способна да угрози унутрашњи мир у пашалуку но да дадне неки озбиљнији отпор. Пuteви су били закрчени бегунцима и рањеницима. Бежећи с фронта у групицама, јањичари су успут пљачкали и чинели разбојништва. Очевидац вели да је опасност по живот била око самог Травника. Сарајево је било најогорченије; у њему је завладало безвлашће. За пораз, војници су кривили Порту, свог везира Мехмед-пашу, врховног команданта Ибрахим-пашу, Аустрију и Француску. За везира су говорили да припрема предају Босне Французама; Порту и главном команданту Ибрахим-паши пребацивано је, да су намерно изложили Босанце погибији, пуштајући их да се сами боре са устаницима.⁵ Код хришћана овладала је велика радост. Убрзо је вест о турском поразу доспела у Дубровник. Јер, већ 11 (24) августа, генерал Лористон јавља у Париз министру иностраних дела: „Православни и католици (којима не треба много веровати) причали су, да су Турци, нарочито босански везир, били тучени од Карађорђа. Али о томе још нисмо добили потврде од Турака“.⁶

Везир Мехмед-паша и даље је стајао на Дрини трудећи се да успостави фронт. Тамо је стигао и кајмекам Бешир-бег са нешто војске из унутрашњости. Француски капетан Леклек срео је на путу из Травника за Дубровник, и мостарског

⁴ М. В., Карађорђе II, стр. 415.

⁵ Вјехослав Јелавић, Француска извјешта о Босни, Сарајево, 1906, стр. 31.

⁶ М. Г., испис, стр. 79.

капетана Дадића на челу својих трупа да иде на Дрину.⁷ Мехмед Хозрев-паша тражио је од барона Џенејна један лични састанак, ваљда да би израдио извесна допуштења за везе са војском под Шапцом. Из Беча је одобрен Џенејну тај састанак, 13 (25) септембра, и заповеђено му да босанског везира увери о аустриској наклоности и енергично демантује вести протурене у Босни да је Аустрија помагала устанике приликом турске офанзиве.⁸ Да ли је до тога састанка дошло и где, не знамо. Под Шапцом је још стајао Скопљак са својом разбијеном војском. Према Шапцу и у Мачви, на путевима за Дрину, налазила су се устаничка одељења, увек на опрези да дочекају и одбију Турке. Не добивши ваљда вести о примирју или не обзирући се на њега, Скопљак је двапут нападао почетком септембра на устаничку војску, која је из шабачког поља мотрила на Шабац; оба пута је с великим губицима био одбијен. После тога, Сулејман-паша, Хасан-паша Сребрнички, Ђаил-паша и Али-ага Видајић, овај последњи као командант шабачке тврђаве, остану са 500—600 људи у Шапцу, а остали покушају да се пробију ка Дрини. Стојан Чупић са једним одељењем устаника дочека их у Мачви и искасапи.⁹ Турци су се држали у Шапцу захваљујући томе што им је храна дотурана са аустриске стране.

⁷ В. Ј., Француска извешћа, стр. 30.

⁸ Vjesnik, 1920, стр. 37.

⁹ Арх. Акад. Наука, бр. 434, 435, 437.

ГЛАВА III.

Пад Београда и Шапца.

Крајем јула 1806, дошао је у Цариград нови француски посланик, генерал Себастијан, коме је било стављено у дужност од његове владе да одвоји Турску од Русије. За непун месец, он је успео навући Порту да учини један важан преседан у њеним даљим односима с Русијом: без претходног споразума с руском владом, што је по уговору морала учинити, она је сменила кнезове у Влашкој и Молдавији, Ипсилантија и Мурузија, оптужујући их да су велики русофили и да су постицали Србе у Београдском Пашалуку на истрајност, — и место њих поставила друге, Турској оданије.¹

Петар Ичко, дошавши баш у то време у Цариград, није могао рачунати на потпору руског посланика Италинског, јер је овај био сав заузет сузбијањем на Порти акције Себастијанове. Отоманска влада правила би се, уосталом, невешта према преставкама руског посланика, јер је њу Себастијан имао већ у рукама. Ичко је морао сам тражити путева и начина да успешно сврши своју мисију. Генерал Себастијан није се у принципу противио споразуму са устаницима, али с потпуним искључењем страног утицаја, поглавито руског. Он је на отоманску владу утицао да буде попустљивија и помирљивија према устаницима. Али, без сумње, слом босанске војске и неуспеси код Делиграда били су за Порту пресудни у одлуци да преговара са устаницима. Не рачунајући више на оружани успех, она, негде крајем августа, пристаје на споразумевање.²

Петар Ичко и новоименовани мухасил Хасан-ага дођу, почетком септембра, у Србију носећи устаницима начелни

¹ Мих. Гавриловић, Српски покрет и француско-руски односи од 1804-7, С. Књ. Гласник, књ. II, 1901, стр. 189.

² М, Г., Ичков Мир, Срп. Књ. Гласник, IX. стр. 115.

пристанак портин на устаничке захтеве, формулисане у молби од првог јула. Тада је, као што смо у претходној глави навели, потписано и примирје између устаника и врховног команданта турске војске, Ибрахим-паше, и на свим фронтовима непријатељства у главном престала. Крајем октобра, у Смедереву је одржана скупштина, на којој су прихваћени услови мира, а Ичко и Живко Константиновић одређени да иду у Цариград и дефинитивно утаначе погодбе. Хасан-ага је остао да с Карађорђем уводи нову управу у Београдском Пашалуку.³ Босански везир Меџмед Хозрев-паша имао је неко овлашћење из Цариграда, да и он, са своје стране, води преговоре са устаницима. На његов позив, ови су послали једног свог човека у босански логор на Дрини, да види на основу чега Хозрев-паша тражи да се с њим преговара.⁴

Ускоро је почела и делимична демобилизација турске војске. 16 септ. (15 реџепа 1221), Меџмед Хозрев-паша јавља свим кадијама и осталим старешинама по унутрашњости „од ордије до Травника“: „Примте на знање да румелиски валија и главни командант на српске усташе, прибрани везир Ибрахим-паша, пре ове моје бујрулдије за 15 или 20 дана устао је с Нишког Поља и приходавши вратио се у Скендерију. Након одредбе војника како ће се борити и бранити, те и ја с божијом помоћу, 16 дана реџепа у понедељак, мислим кренути из ордије у Травник. Дајем вам на знање, да поправите путеве и да их очистите, да не теглим муке с мојим товарима, с мојом пратњом, и топовима које вучем са собом“.⁵ 30 новембра, везир је дозволио трупама код Ужица „да могу барјаке савити и кућама се вратити“.⁶

Устаници су знали да све погодбе с Портом нису сигурне и ауторитативне, ако у Београду буде остао Гушанац са крцалијама, те су тражили од мухасила да Гушанца на неки начин приволи да напусти Београд. Исто тако су захтевали предају Шапца. Шабачку посаду повећао је босански везир са 200 људи, који су били упућени с Дрине, 14 новембра (15 рамазана 1221), под камекамом Бешир-бегом.⁷ Војска ваљевске и шабачке нахије стално је држала Шабац при-

³ Ibid., стр.

⁴ Дело, књ. 32, стр. 356.

⁵ Kemura, п. з., стр. 95.

⁶ Ibid., стр. 100.

⁷ Ibid., стр. 98.

кљештен. Захваљујући томе што су Аустријанци дотурали хране, посада је могла издржати опсаду.

Труд мухасилов да наговори Гушанца и Скопљака да предају градове, остао је без успеха: Гушанац је категорички одговорио да ће Београд напустити кад буде на то приморан; Скопљак се извињавао тим, што није био добио никакве инструкции од свог везира у том правцу. Карађорђе се онда одлучи да Београд заузме силом. Концентрише близу 25.000 војника, и довуче, по свој прилици, скоро целу артиљерију, готово 40 топова. После општег напада, 30 новембра, устаници заузму варош, а Гушанац, захваљујући помоћи у храни што му је дотурана из Земуна, настави се бранити из тврђаве. Кад устаници спрече довоз хране преласком на Ратно Острво, њему није остало ништа друго но да под часним погодбама напусти београдску тврђаву: 17 децембра, био је са својим људима испраћен Дунавом за Видин, и то са свим војничким почастима. Сулејман-паша, београдски везир, противио се неко време да преда град Србима, али и њега примора глад на попуштање: устаничка војска уђе у београдску тврђаву 27 децембра.⁸

После пада Београда није се ни Шабац могао држати. Ипак, Скопљак се одлучио да град преда устаницима тек кад је за то добио налог од Хозрев-паше. Али су искрсле биле нове тешкоће да се та предаја обави. Сулејман-паша Скопљак, врло опрезан, бојао се да, без сигурних гаранција за безбедност посаде, испушта град из руку. Рачунајући да ће интервенцијом аустријских власти осигурати пролаз за Босну, он се обратио, 5 (18) јануара, барону Џенејну, молећи га за један састанак „ради усменог разговора“ о важним стварима, пошто је, вели, добио наређење од свог везира да се врати с војском у Босну.⁹ Исто тако, 2 јануара, обратио се барону и Али-ага Видајић, као командант шабачке тврђаве, молећи да се муслиманска нејач претури аустријским лђама за Босну.¹⁰ По свој прилици, и везир Хозрев-паша је тражио од Џенајна да омогући шабачкој посади пролаз преко аустријске територије. Директни преговори који су вођени, 8 јануара, између старешина опсадне устаничке војске и Су-

⁸ М. В. Карађорђе, II, стр. 435—440; Vjesnik, 1920, стр. 41—55.

⁹ Vjesnik, 1920, стр. 64.

¹⁰ Ibid., стр. 65.

лејман-паше Скопљака за евакуацију Шапца од стране Босанаца, разбијени су на питању талаца које је Сулејман-паша тражио од устаника као гаранцију да ће се ови држати утврђеног споразума.

Категорички одбијајући да посада може ићи аустриском страном и извињавајући се да не може доћи на разговор због црквеног сабора у Карловцима, на који је требао присуствовати, Џенејн је писао, 18 (31) јануара, Сулејман-паши: „Ја сам наредио оберсту у Митровици да с Вама о томе разговара, а Карађорђу да каже, да за сигурност вашег пролаза у Босну лично одговара, и да пошаље два поуздана човека оберсту у Митровицу, који ће с њим доћи у Кленак, и, по упуштвима које сам послао оберсту, с Вама уговоре и учврсте о пролазу у Босну у пуној сигурности“.¹¹ Лађе за нејач није могао дати, но је понудио да се аустриском страном колима превезе до Брчког.

22 јануара, Сулејман-паша, са остале три паше који су се налазили у Шапцу, састао се са Јаковом Ненадовићем, попом Луком Лазаревићем и Стојаном Чупићем, да уз судејство и присуство митровачког оберста Опућине утаначе услове предаје Шапца. Сулејман-паша је нарочито инсистирао на сигурност пролаза кроз Китог тражећи залог у одабраним таоцима. На питању талаца преговори су опет прекинути. „...Место да се преговори наставе, јављао је оберст Опућина барону Џенејну, Јаков Ненадовић је пао у ватру употребљавајући погрдне речи, чиме је не само мој углед но и достојанство присутних паша било увређено, и ма да незаинтересован у преговорима, приморан сам био ради свога угледа оштро пребацити, у присуству свих, ради ове непристојности, после чега се Јаков одмах вратио у свој логор, а било је већ и доцкан, те се није могло свршити да се Турци евакуишу четвртог овог месеца (по новом)“.¹² Исте те вечери дошао је Карађорђе под Шабац и, 23 јануара, директним преговорима, без учешћа Опућине, утаначио са Сулејман-пашом погодбе за предају шабачке тврђаве. Он се обавезао да Турцима дадне пратњу од својих најпоузданијих људи до Дрине, и да се тамо раније припреме лађе за превоз. Турска нејач, жене и деца, имала је бити колима превезена до Брчког

¹¹ Ibid., стр. 74.

¹² Vjesnik, 1920, стр. 82.

аустриском страном, а Савом на три лађе бити упућен пртљаг турске посаде. Карађорђе је издао заповест свим старешинама до Дрине да најстроже изврше уговорене погодбе. Дати су таоци, а Карађорђе гарантово својом чашћу, и Сулејманпаша и Опућини, да ће обавезе поштовати. 25 јануара (7 фебр.), у 9 сати, у исто време кренули су паше с посадом из Шапца преко Мачве ка Дрини, лађе с пртљагом уз Саву, и преко 150 кола са турском нејачи из Кленка праћена од једног официра и четрдесет војника. У Шапцу је, по уговору, остало двадесет Турака, староседелаца, још и диздар, кадија и јањичар-ага. Истог дана, опсадна устаничка војска, на челу с Карађорђем и осталим старешинама, ушла је у Шабац, праћена свирком и почасном тоновском и пушчаном паљбом. На тај начин и последњи босански војник напустио је ослобођено земљиште.¹³

После енергичног протеста руског и енглеског посланика, отоманска влада је повратила збачене кнезове Влашке и Молдавије, али се ипак односи нису поправили. Руски цар Александар, незадовољан уопште турским држањем, наредио је генералу Михаљсону, команданту руске војске на Дунаву, да заузме Влашку и Молдавију. Без претходне објаве рата Турској, руска војска је вршила окупацију ове две области, октобра и децембра 1806. После пруског пораза код Јене и Ауерштета, Пруска је била скоро цела притиснута од француских трупа. Затим, Наполеон улази у Пољску, с намером да се одатле огледа дефинитивно с Русијом. Порта, увређена окупацијом Влашке и Молдавије, а окуражена Наполеоновим победама и постигана од генерала Себастијана, 11 децембра 1806, предала је ноту руском посланику Италинском, нагласивши да с Русијом прекида дипломатске везе док руска војска не изађе из окупираних области. Другим речима, она је Русији објављивала рат.¹⁴

Да би се устаници одвојили од Русије, учињена је у Цариграду, јануара 1807, дефинитивна погодба са устаничком депутацијом о уређењу Београдског Пашалука и његовом будућем односу према Турској. Руска влада је такође радила да устанике веже за себе. Она им је, преко Михаљсона, обећавала потпуно

¹³ Ibid., 1920, стр. 82—4, 86; Слога, 1862, стр. 36—45.

¹⁴ М. Г., Српски рокрет, С. Књ. Гласник, 1901, књ. II, стр. 189—192; М. Г., Ичков Мир, С. Књ. Гл., IX, стр. 115—117.

ослобођење, ако остану одани Русији и уђу с њом у рат против Турске. Пошто су имали у рукама Београд и остале градове, устаници су били стварни господари Београдског Пашалука. Самопоуздање и нада у остварење руских обећања учинили су да одбију мир који је Ичко углавио и да, масакрирањем Сулејман-паше, београдског везира, с његовом пратњом, и Турака који су са Ичком из Цариграда носили утврђене погодбе мира, очигледно прекину поново сваку везу с Турском. Устаници, дакле, настављају борбу с Турцима, али сад не више за административну аутономију но за потпуно ослобођење. Случај је хтео да мухасил Хасан-ага, који је побегао од устаника у Босну преко Аустрије, буде у Травнику осуђен као издајник, и уморен, због учешћа у предаји Београда и Шапца.¹⁵

¹⁵ М. Г., Ичков Мир, С. Књ. Гл., IX, стр. 118.

Садржај.

Увод

Страна

3

Део први.

Устаници и Босански Пашалук уочи рата.

Глава I.

Унутрашње прилике код устаника и у Босанском Пашалуку. Држање црногорског владике Петра I.

- I. Врховна власт Карађорђева. Држање Јанка Катића и Јакова Ненадовића према Карађорђу. Завера Петра Ичка. — Устаничка војска. Финансиске прилике. Београд и Шабац 9
- II. Босански везир. Ограничење везира у централној и провинцијалној управи. — Босанска војска. Значај Сарајева. — Економске и финансиске прилике. 28
- III. Личност владике Петра I. Његова радња на припремама за општи устанак. Ускопи. Владичине везе с Французима, Противакција Русије и Аустрије. Арсеније Гаговић. Владика Петар и Марко Ивелић. Сеоба Ускока 47

Глава II.

Православни живаљ у Босанском Пашалуку. Устанак херцеговачког племена Дробњака.

- I. Положај православног живља према муслиманима у Босанском Пашалуку. Верске прилике. 63
- II. Одједи Карађорђева устанка у Херцеговини и њене везе са Србијом и Црном Гором до лета 1805. Рад Ивелића и Гаговића на уздржавање Херцеговине од акције. Устанак Дробњака. Угушење устанка. 68

Део други. Година 1806.

Глава I.

Од Иванковца до велике турске офанзиве.

Мобилизација босанске војске. Устанички упади у Босну. Држање владике Петра. Бојеви око Шапца и у Новопазарском Санџаку. Опште карактеристике тих бојева. Смрт босанског везира Сејид Мустафпаше. Дипломатска радња на отклањање турске офанзиве. Мехмед Хозрев-паша, нови босански везир. Стање на босанско-устаничком фронту уочи офанзиве

87

Глава II.
Велика турска офанзива.

	Страна
I. Почетак турске офанзиве. Јачина босанске војске. Преговори између Босанаца и устаника на западном фронту. Прекид преговора. Наступање босанске војске и слом западног устаничког фронта	115
II. Карађорђе успоставља одбрану на западу. Бој на Братанчићу и Месарцима. Концентрација устаничке војске на Мишар. Одлучна битка. Слом босанске војске	130
III. Карађорђево одлазак на Делиград. Пораз јужне турске војске. Закључење примирја	148

Глава III.
Пад Београда и Шапца.

Закључење Ичкова Мира. Пад Београда. Пад Шапца. Поновни прекид с Турском	153
--	-----

Садржај.

Регистар.

Погрешке.

Регистар личности.

- Аганлија, беогр. дахија 21
Александар, цар руски 92, 157
Аликадић, Мухамед ефендија 81
Ананија, херц. митрополит 51
Анђелић, Коча 14, 88
Антим, шабачки епископ 17, 20, 97
Арамбашић, Станко 21
- Бањалучки, Хасан-паша 37, 65, 96, 134
Бећир-бег 76
Бећир-паша, босански везир 3, 4, 16,
17, 19, 20, 22, 26, 69, 70, 72, 74, 75,
118, 123
Бешир-бег, камекам 140, 150, 154
Бојиновић, Тодор 100
Бонапарта, Наполеон 53, 54, 92, 93,
102, 103, 105, 106, 108, 157
Бућић, Бошко 62
„ Мина 51, 56, 61, 62
Бушатлија, Ибрахим-паша 78, 88, 106,
115, 118, 123, 125, 131, 137, 140,
150, 154
Бушатлија, Махмут-паша 48, 51, 88
- Ваковић, поп Симон 73
Видајић Абдул-ага 94, 95, 109
„ Алил-ага 15, 27, 37, 65, 70,
71, 111, 119, 126, 151, 155
Бидајић, Мехмед-паша, 37, 65, 71, 96,
97, 98, 118
Вишњић, Филип 72
Воњавица, Али-ага 37
Вујић, Јоаким 148
Вулићевић, Вујица 15, 98, 108, 112
„ Буна 15, 28
Вучетић, архим. 55
- Гаговић, Арсеније 56, 57, 58, 59, 70,
71, 72, 77, 78, 79, 80, 93, 94
- Георгијевић, епископ Герасим 97
Главаш, Станоје 14, 89, 112, 149
Годијел, Мијо 77, 79, 82
Грбовић, Милован 133, 135
Грујовић, Божа 13, 102
Гушанац, Алија 3, 26, 27, 28, 75, 108,
123, 131, 135, 154, 155
- Дабић, Живко 121, 128, 133
Давид, Петар (франц. консул) 37, 105
Дацић, Али-ага 36, 37, 65
Дамјановић, Тока 82
„ Мирко 82
„ Петроније 83
Дервиш-бег 109, 148
Дидић, Милован 62
Добрњац, Петар 15, 89, 108, 112
Долчи, опат 48, 52, 54, 77
- Ефендић, Хусејин 81
- Ђорђе, војвода 97
Ђаил-паша 151
- Живковић, Стеван 25
Жикић, Вуче 112
- Ивелић, Марко 55, 56, 58, 59, 60, 61,
62, 69, 71, 73, 74, 78, 79, 93
Илија, кнез 100
Ипсилантије, кнез влашки 153
Италињски, руски посл. у Цариграду 153
Ичко, Петар 17—21, 117, 118, 122, 153,
154, 157
- Јеремија, митрополит 74
Јовановић, Коста 129, 141, 146
Јокић, Петар 138, 141, 142, 143
Јусуф-паша 115, 130

- Караџић, Вук 15, 16, 18, 62, 71, 72, 120
 " Стојан 82
 " Шујо 82
 Карло, ерцхерцег 104
 Катић, Јанко 15, 16, 19, 27, 95, 98, 112,
 129, 131, 134, 136
 Катић, Марко 136
 Кедић, Милић 133, 135
 Кнежевић, Иван 100, 119, 120
 Константиновић, Живко 154
 Костић, Цинцар-Марко 120, 121, 136
 Кулин-капетан 65, 100, 120, 126, 144,
 146, 147
 Курсула, Јован 133

 Лазаревић, Лука 94, 99, 110, 111, 126,
 129, 135, 139, 144, 156
 Лајтнер, оберст 130
 Леклерк, капетан 39, 107, 150
 Леонтије, митрополит 17, 18, 19, 20, 21
 Лористон, геиерал 93, 97, 108, 150
 Лудвиг, надвојвода 104, 130

 Макарије, калуђер 95
 Маловић, Ђока 82
 Мазуровски, руски консул 60, 77, 78
 Марићевић, Теодосије 14
 Марковић, Сима 16, 112, 131, 135, 143
 " Илија 127, 130
 Мармон, генерал 30, 117
 Мачковић, Мемиш-ага 76
 Мехмед-ага 76
 Мехмед-бег, капетан 119
 Меријаж, франц. консул 101, 110
 Миловановић, Младен 14, 89, 112, 149
 Милутиновић, Драгутин 25
 Миленковић, Дамјан 69, 73
 Мнлетић, мајор 73, 77
 Младеновић, Глигорије 68
 Молер, Петар 95
 Молитор, генерал 101, 110
 Мустафа-бег 37
 Мустафа-ефендија 81
 Мутевелић, Мустафа ефендија 81
 Мурузије, кнез молдавски 153
 Мутап, Лазар 133, 138, 143, 148

 Ненадовић, Алекса 16, 19, 21, 123
 Ненадовић, Јаков 15—17, 27, 71, 76,
 94, 95, 98, 108, 109, 110, 120, 122, 124,
 125, 127, 129, 131, 135, 144, 156
 Ненадовић, прота Матија 13, 15, 22, 23,
 95, 98, 102, 107, 109, 116, 120, 122—
 129, 131—134, 136, 137, 143
 Недић, Мијајло 133, 134, 135
 Никшић, Мелентије 97

 Обреновић, Милан 15, 76, 90, 94, 97,
 131, 132, 133, 141
 Обреновић, Милош 133
 Обрадовић, Доситеј 79
 Ожеговић, Иван 80
 Остроч-капетан 35, 148
 Опућина, оберст 150

 Палощ, Ахмед-бег 80
 Пазван-Оглу 21, 89, 115, 129
 Паштровић, Хаџи-Данило 49
 Петровић, владика Петар I. 9, 47, 48,
 49, 51—61, 68, 69, 71, 73, 77, 78, 80,
 81, 90, 91, 92, 99, 112, 113,
 Петровић, Ђорђе (Карађорђе) 9—17,
 20—24, 28, 68, 70—73, 75, 76, 80,
 81, 94, 95, 104, 105, 112, 113, 117,
 118, 123, 124, 125, 127, 129, 131—150,
 155, 156, 157
 Петровић, Милоје 112, 131
 " Станко 49
 " Радич 14, 80, 94, 97
 " Хајдук-Вељко 24
 Плевљац, Мехмед-бег 80
 Поповић, Цинцар-Јанко 120, 121, 148
 " Лазар 25
 Пуљевић, Димитрије 25

 Радоњић, Аксентије 69
 Рајић, Танаско 97
 Реџеп-ага 115, 130
 Рувим, калуђер 97

 Савковић, свештеник 141
 Самоил " 97
 Санковски, руски консул 78, 92, 93
 Себастијан, генерал 153
 Сејид Мустаф-паша 74, 76, 81, 88, 90,
 91, 101, 102, 105, 106, 107

- Селим III, султан 104, 105
 Синђелић, Стеван 89
 Симоновић, поп Раде 62
 Сирчић, Синан-паша 51, 65, 76, 80, 117, 119, 120—123, 126—128, 134, 146
 Скопљак, Сулејман-паша 80-83, 84, 91, 96—98, 106, 116, 127—140, 144, 151, 155, 156
 Смајл-паша 79
 Смиљанић, поп Никола 109, 136, 142, 146, 147
 Сребрнички, Хасан-паша 95, 96, 109, 111, 123, 151
 Стојковић, Миленко 15, 39, 112, 131, 149
 Стојићевић, Милош 136, 146, 147
 Свратимировић, митрополит Стеван 16, 19, 20, 102, 127, 128, 141
 Сулејман-паша, беогр. везир 155, 158
 Татишчев, саветник 56, 57
 Тевбзикис, Омер 93
 Томић, Илија 82
 Томић-Белов, Јован 95
 Трофин, свештеник 73
 Турџија, Ђорђе 24, 70, 71
 Урошевић, Милош 25, 102
 Феризовић 83
 Филип, свештеник из Добрињева 100
 Филип, свештеник из Брезове 97
 Фонтон, руски консул 58, 73, 74, 92
 Фочић, Мустаф-ага 90
 Франц, аустр. цар 104
 Хамарић, Мехмед-ефендија 81
 Хасан-ага, мухасил 153, 154, 155, 157
 Хафис-паша 5, 75—77, 81, 87
 Хаџи-Рувим 18
 Хаџи-Мустаф-паша, беогр. везир 11, 19, 20, 21, 103
 Хаџи-бег из Сребрнице 21, 37, 38, 65, 76, 96, 119, 127, 128, 129, 131—135, 137
 Хозрев, Мехмед-паша 105, 106, 107, 115, 121, 140, 150, 151, 154
 Церковић, поп Милутин 49, 77, 79, 82
 Црнобарац, Хајдук-Станко 24, 120
 Чарапић, Васа 15, 112, 131
 Чарторински, министар 92
 Чупић, Стојан 68, 98, 109, 111, 122, 123, 127, 136, 141, 142, 147, 151, 155
 Џенејн, фелдмаршал 130, 155, 156
 Џора, Осман 98, 134

Погрешке.

Страна и ред		стоји	треба
19	13 озго	предходника	претходника
22	1 "	извежбаних	извежбанам
23	11 оздо	топција	тобција
49	15 "	најугледних	најугледнијих
51	15 озго	Манастир Морача	манастир Морача
54	5 } оздо	Петровград	Петроград
55	9 }		
60	4 } озго	Владика Петар	владика Петар
60	7 }		
60	10 оздо	сакционисана	санкционисана
68	6 "	Херцеговачка племена	херцеговачка племена
72	4 озго	Херцеговачким главарима	херцеговачким главарима
77	13 оздо	Мајор Милетић	мајор Милетић
78	4 озго	Малуровски	Мазуровски
82	13 "	Чеплић	Ченгић
91	16 "	и	из
99	4 "	којим	којом
112	7 "	Стојићевић	Стојковић
135	7 "	Гушањац	Гушанац

Ситније грешке техничке природе нису исправљене.

